

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
РОБОТИ**

**РОКСОЛЯНА ЗОЗУЛЯК-СЛУЧИК
БОГДАН КОВБАС**

**ЕТИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
«НАІР»
2016**

УДК 17: 37. 013. 42

ББК 87. 754

З 78

Рекомендовано до друку вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника від 27. 05. 2011 року (протокол № 4)

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
Лист МОН України від 04. 08. 2011 року № 1/11 – 7255*

Рецензенти:

Курляк І. Є., доктор пед. наук, професор, старший науковий співробітник Львівського науково-практичного центру професійної освіти НАПН України;

Богданова І. М., доктор пед. наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки, психології і педагогічних інновацій Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського;

Ларіонова В. К., доктор філософ. наук, професор, завідувач кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Зозуляк-Случик Р. В.

З 78 Етика соціально-педагогічної діяльності : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Р. В. Зозуляк-Случик, Б. І. Ковбас. 2-е вид., переробл. та доповн. – Івано-Франківськ : НАІР, 2016. – 212 с. – ISBN 978-617-7009-45-9.

У навчальному посібнику висвітлено сучасні погляди на проблеми соціально-педагогічної етики й деонтології. Розглянуто питання професійної моралі як основи фахової етики, особистості соціального педагога, етики стосунків фахівця і клієнта. У виданні вміщено ряд додатків та інформаційний матеріал, який поглиблює знання, отримані під час вивчення навчальної дисципліни.

Посібник підготовлений згідно з вимогами модульно-рейтингової системи навчання й містить матеріали, призначені для студентів – майбутніх соціальних педагогів. Видання також прислужиться викладачам навчальних закладів різних рівнів акредитації, фахівцям соціально-педагогічної та соціальної сфер.

УДК 17: 37. 013. 42

ББК 87. 754

ISBN 978-617-7009-45-9

© Зозуляк-Случик Р. В., Ковбас Б. І., 2016

ВСТУП

*Ридаю і кричу, гию себе в груди,
Волосся патраю з сідої голови:
Що можу я, коли дрімають люди!
Що можу я, коли заснули ви?*

В. Симоненко

Моральна діяльність розкривається через систему моральних цінностей, підвалини чеснот і добра в поведінці, які слугують чинником людяності. Особливий зміст тут закладений у професійну мораль й етику, коли йдеться про соціально-педагогічну діяльність. Такі категорії розглядаються як наріжний камінь у край важливого фаху для суспільства в цілому і конкретної особистості зокрема. Так, саме соціальний педагог повинен розуміти й плекати моральність, осмислювати її, чітко відрізнити якості добра й байдужості у стосунках із клієнтом та його родиною. Стосовно ж соціальної педагогіки як професійної діяльності моральність та етика тлумачаться в одному і тому самому абсолютному значенні.

Моральні норми соціально-педагогічної роботи є складовою діяльності соціальних педагогів. Студенти, які здобувають цей фах і починають вивчення спеціальних дисциплін, повинні володіти основами даної науки. Інакше їм важко буде налагодити оптимальні взаємини з клієнтами і працівниками навчально-виховного закладу.

Зазначена категорія педагогічних працівників входить до політичних, економічних, соціальних структур суспільства. Гарантом їхніх успішних взаємин з оточуючим світом і його окремими представниками є прагнення будувати ділові й міжособистісні стосунки на конструктивній основі, уміння регулювати власну професійну поведінку в різноманітних ситуаціях.

Майбутні фахівці з соціально-педагогічної роботи оволодівають широким колом знань соціологічного, правознавчого, психолого-педагогічного, медико-біологічного спрямування.

Складова частина професійного становлення – культурологічна підготовка.

Як навчальний предмет етика соціально-педагогічної діяльності інтегрується в систему соціально-педагогічної освіти на її початковому етапі й базується на знаннях, отриманих студентами в процесі вивчення курсів «Вступ до спеціальності», «Соціологія», «Психологія», «Соціальна педагогіка».

Опанування курсу «Етика соціально-педагогічної діяльності» повинно здійснюватися в різних формах: лекції, семінарські, практичні, індивідуальні заняття, самостійна робота, підготовка наукових статей тощо.

Мета курсу – забезпечити студентів необхідними знаннями з основ етики соціально-педагогічної діяльності, виробити навички їх реалізації на практиці, що допоможе надалі вступати у взаємодію із суб'єктами процесу соціалізації; органічно поєднуватиметься у кваліфікаційних й особистісних духовних якостях майбутнього фахівця; сприятиме формуванню високої моральної відповідальності.

Завдання:

- ознайомити студентів з основними категоріями соціально-педагогічної етики;*
- обґрунтувати головні принципи, норми і функції етики соціального педагога;*
- розкрити складові компоненти Етичного кодексу як підґрунтя поведінки соціального педагога;*
- охарактеризувати найважливіші етичні концепції морального вчинку, що зумовлюють моделі професійних рішень соціального педагога;*
- формувати потребу застосовувати етичні знання на практиці;*
- розвивати моральні професійні якості, необхідні для майбутньої фахової діяльності.*

У результаті вивчення курсу студенти повинні:

I. Знати:

- 1) зміст етики соціально-педагогічної діяльності, її основні компоненти;*

- 2) перелік професійних етичних цінностей, який допоможе соціальним педагогам у взаємодії із суб'єктами соціалізації;
- 3) основи особливих духовних якостей майбутнього спеціаліста, що сприятимуть формуванню високої моральної відповідальності;
- 4) етичні моделі соціально-педагогічної роботи;
- 5) базові етичні концепції морального вчинку соціального педагога, які сприяють готовності віддано виконувати свій професійний обов'язок;
- 6) причини виникнення та способи запобігання конфліктам у соціально-педагогічній роботі.

II. Уміти:

- 1) оперувати основними категоріями соціально-педагогічної етики;
- 2) застосовувати основи етичних концепцій морального вчинку в соціально-педагогічній роботі;
- 3) використовувати моральні норми, установки у практичній діяльності;
- 4) визначати морально-етичні пріоритети своєї діяльності;
- 5) запобігати конфліктним ситуаціям та переводити деструктивні конфлікти у конструктивні;
- 6) гармонійно розвивати особистісні моральні чесноти, розширювати межі діяльності та спілкування задля реалізації фахових етичних моделей.

Чільне місце у пропонованому посібнику відведено філософським аспектам професійної моралі як підґрунтя соціально-педагогічної етики. Значення моральних принципів у соціально-педагогічній роботі виходить далеко за рамки професійної діяльності; вони стали взірцем загальнолюдських уявлень про гуманність.

Духовне зростання, збагачення філософської культури фахівця – необхідні умови виконання ним професійного та громадянського обов'язків.

Вплив філософської підготовки на практичну діяльність соціального педагога тим більший, чим ширші й глибші його знання. Не випадково він постійно відчуває потребу у філософському осмисленні своєї праці.

З огляду на викладене вище базовими підвалинами концепції видання є основні категорії моралі: добро, зло і совість. Адже без них висококваліфікований соціальний педагог не буде вважатися гуманістом. Йому в усьому та завжди потрібно керуватися словами французького філософа і мораліста Мішеля Монтеск'є: «Тому, хто не осягнув науки добра, всяка інша наука лише зашкодить».

У даному виданні теоретичні положення поєднуються з висвітленням конкретних проблем морального вибору, раціональним вирішенням власне нормативних питань соціально-педагогічної етики.

Водночас у книзі, фактично вперше, подані практичні рекомендації, що допоможуть майбутнім фахівцям засвоїти ази професійної діяльності.

Авторами окреслюється спектр таких значущих питань, як роль соціально-педагогічної моралі у вирішенні духовних проблем клієнта, необхідність емпатії особистості фахівця; покликання й обов'язок соціального педагога; правила і норми його поведінки; совість, добро і зло, чесність і правдивість, скромність і прозорість у соціально-педагогічній професії; урахування емоцій соціального педагога і клієнта в розв'язанні конкретного питання. Усебічно розглядаються аспекти конфіденційності як моральної проблеми, а також основний принцип соціально-педагогічної діяльності – «не зашкодь».

Професія соціального педагога й етична доктрина сучасності стосовно ставлення до особистості як до найвищої цінності суспільства від народження – на вістрі часу. Зазначимо, що висвітлення напрямів соціально-педагогічної етики в монографічному виданні українською мовою досі не узагальнювалося. Ця книга, по суті, – перша така педагогічна спроба. Тези в ній викладені відповідно до праць та лекцій з проблем соціально-педагогічної етики й деонтології, що належать авторам.

Окрім використання власного досвіду і літературних, наукових джерел, ураховані самобутні моральні надбання української народної педагогіки. Сподіваємося, що новий посібник стане в пригоді викладачам та студентам

педагогічних закладів, а також соціально-педагогічній категорії працівників. Адже від рівня їхнього морального розвитку певною мірою залежить моральне і психічне здоров'я нації, прогресивні реформи, які забезпечать щасливе майбутнє. Фахівці соціальної педагогіки – це той духовний потенціал, котрий на світському рівні повинен гуманізувати внутрішній світ особистості, утверджувати ідеали добра, справедливості, честі, милосердя, любові, протистояти моральній деградації, агресивності, конфронтації, відчуженості дітей і молоді.

Зазначений навчальний курс розроблений відповідно до затвердженої вищим навчальним закладом програми й розрахований на засвоєння теоретичного матеріалу, виконання практичних робіт і самостійної роботи студентами. Крім цього, у посібнику містяться найбільш типові питання для написання тестових завдань, перелік конкретних тем для засвоєння їх на семінарських заняттях, під час самостійної роботи студентів. Ураховано сучасні тенденції переходу до модульно-кредитної системи організації навчального процесу та модульно-рейтингової технології навчання в закладах освіти III–IV рівнів акредитації.

Автори усвідомлюють, що на запропонованих сторінках подекуди зустрічаються суперечливі підходи до окремих тлумачень і міркувань, адже початок зазвичай завжди не легкий. Тому залишаться вдячними, якщо читачі висловлять свої думки й зауваження стосовно даного посібника, та заздальгідь просять вибачення в тих, хто виявить певні неточності.

Етика певною мірою є преамбулою сучасної соціально-педагогічної діяльності. І це потверджує значущість даного видання.

Організація курсу

Курс «Етика соціально-педагогічної діяльності» розрахований на 90 години (три кредити), з них 60 години – на самостійну, 30 – аудиторну роботу. Аудиторні години розподілені таким чином: 14 годин – лекційних, 10 – семінарських, 6 – практичних занять.

Прикінцева форма контролю – залік.

Курс складається з трьох змістових модулів, які висвітлюють основні теоретико-методологічні та прикладні проблеми сучасної фахової етики. Кожен модуль передбачає виконання творчих завдань з окремих тем, роботу на семінарських, практичних заняттях, що проводяться в тому числі й у формі дискусій, тренінгів, тестувань тощо.

Оцінювання знань студентів здійснюється на основі результатів поточного та підсумкового контролю з використанням різних його форм, зокрема проведення поточного контролю на семінарських та практичних заняттях (виступи і доповіді, участь у дискусіях, рольових іграх тощо), тестового контролю.

Кількість балів за виконану роботу

№ з/п	Види робіт	Кількість балів
1	Доповідь (із представленням основного тексту, а також підготовчих матеріалів і конспектів)	4
2	Реферат (із представленням основного тексту та підготовчих матеріалів і конспектів)	2
3	Реферативний огляд фахового часопису	1–3
4	Окреме теоретичне повідомлення за 2–3 джерелами	2
5	Доповідь на практичному занятті	3
6	Формування інформаційного блоку (на підставі теоретичного повідомлення, доповіді, реферату й т. ін.)	2
7	Активна участь у роботі на практичному занятті (за семестр)	1
8	Виконання практичного завдання	2
9	Участь у рольовій грі, диспуті, тренінгу	5
10	Виконання завдань для самостійної роботи	2–4
11	Підготовка статті до наукової конференції, що відбудеться у ВНЗ	10

Розподіл балів за виконані завдання відповідно до модулів

Навчальний модуль I			Навчальний модуль II	Індивідуальні завдання	Залікова робота
Змістовий модуль I	Змістовий модуль II	Змістовий модуль III			
Тема I	Тема I	Тема I	45	25-10	10
Тема II	Тема II	Тема II			
Тема III	Тема III	Тема III			
Форма контролю (підсумковий тест) – 20 балів					
Усього за модуль			100		

Шкала оцінювання:

90–100 балів – відмінно (A).

80–89 балів – дуже добре (B).

70–79 балів – добре (C).

65–69 балів – задовільно (D).

50–59 балів – задовільно (E).

26–49 балів – незадовільно з можливістю повторного складання (FX).

**Навчально-тематичний план курсу
«Етика соціально-педагогічної діяльності»**

№ з/п	Тема	К-сть годин
<i>Лекції</i>		
1	Фахова мораль – основа соціально-педагогічної етики	2
2	Предмет, функції, завдання соціально-педагогічної етики	2
3	Добро, зло, совість – категорії етики соціально-педагогічної діяльності	2
4	Моральний вибір і ціннісні орієнтації в соціально-педагогічній роботі	2
5	Суспільна свідомість і соціально-педагогічна діяльність	2
6	Особистість соціального педагога як фахівця і громадянина	2
7	Етичні принципи в діяльності соціального педагога	2
<i>Семінарські заняття</i>		
1	Теоретичні основи етичних знань соціального педагога	2
2	Еволюція етики соціально-педагогічної діяльності	2
3	Етичний кодекс у соціально-педагогічній діяльності	2
4	Характеристика основних категорій соціально-педагогічної етики	2
5	Етичні особливості соціально-педагогічної взаємодії	2
<i>Практичні заняття</i>		
1	Тренінг соціально-педагогічного спілкування	2
2	Соціально-педагогічні особливості вирішення конфліктів	2
3	Моральний портрет соціального педагога	2
Усього		32

**Розподіл навчально-тематичного плану курсу
«Етика соціально-педагогічної діяльності» за модулями**

№ з/п	Тема	Форма навчання
Модуль I Етика соціально-педагогічної діяльності як компонент системи загальної етики		
1	Фахова мораль – основа соціально-педагогічної етики	Лекція
2	Предмет, функції, завдання соціально-педагогічної етики	Лекція
3	Теоретичні основи етичних знань соціального педагога	Семінарське заняття
4	Еволюція етики соціально-педагогічної діяльності	Семінарське заняття
Модуль II Категорії соціально-педагогічної етики		
5	Добро, зло, совість – категорії етики соціально-педагогічної діяльності	Лекція
6	Моральний вибір і ціннісні орієнтації в соціально-педагогічній роботі	Лекція
7	Етичний кодекс у соціально-педагогічній діяльності	Семінарське заняття
8	Суспільна свідомість і соціально-педагогічна діяльність	Лекція
9	Характеристика основних категорій соціально-педагогічної етики	Семінарське заняття
Модуль III Соціальний педагог як суб'єкт моральних взаємин		
10	Особистість соціального педагога як фахівця і громадянина	Лекція
11	Етичні принципи в діяльності соціального педагога	Лекція
12	Етичні особливості соціально-педагогічної взаємодії	Семінарське заняття
13	Тренінг соціально-педагогічного спілкування	Практичне заняття
14	Соціально-педагогічні особливості вирішення конфліктів	Практичне заняття
15	Моральний портрет соціального педагога	Практичне заняття

Розділ I

ЗМІСТ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ЛЕКЦІЙ

Модуль 1. Етика соціально-педагогічної діяльності як компонент системи загальної етики

Тема 1. Фахова мораль – основа соціально-педагогічної етики

1. *Етос, мораль і моральність.*
2. *Етика як філософська наука.*
3. *Сутність соціально-педагогічної етики і деонтології.*
4. *Зміст і структура професійної культури.*
5. *Моральна культура і духовна творчість у діяльності соціального педагога.*

Ключові поняття та терміни

- *етика*
- *мораль*
- *моральність*
- *деонтологія*
- *моральні норми*
- *соціально-педагогічна етика*
- *професійна культура*
- *духовна творчість*
- *моральна культура*
- *моральна оцінка*
- *фахова мораль*

У наш час поняття *етика*, *мораль* сприймаються неоднозначно. Усвідомлюємо, що без них життя неможливе. Разом із тим моральне набуває в нашій свідомості забарвлення такого, що набридло. Та чим гостріші проблеми постають перед нами, чим непевніші перспективи на майбутнє, тим невідворотніше прагнення сучасної людини знайти сенс життя, те, заради чого варто жити. Тому вона ставить перед собою питання вибору моральних чеснот. Адже завжди, за будь-яких обставин відчуває потребу у вищих ціннісних орієнтирах, які спрямовували б її у правильне русло.

Якщо раніше в людській культурі домінували релігійно-конфесійні, пізнавальні, естетичні цінності, то нині перед нами мають постати етичні чесноти, бо від цього, як зазначає В. Малахов, залежить виживання людської цивілізації [78, с. 5].

Термін *етика* походить від давньогрецького *etos*, що ще за часів Гомера означало місце перебування, спільне житло. Згодом, однак,

починає переважати інше значення: звичай, вдача, характер. Античні філософи використовували поняття для позначення усталеного змісту того або іншого явища. **Етика** ж, як наука, за Аристотелем (384–322 до н.е.), – це галузь пізнання, котра вивчає власне етичні чесноти, досліджує, яка людська вдача є найдосконалішою.

Відомо, що в наш час **етикою** вважають галузь пізнання, що вивчає власне моральні основи й досліджує, яка людська вдача є досконалою. Під цією назвою наука етика існує вже понад двадцять три століття. З етичною проблематикою ми стикаємося всюди, де тільки має місце цілісне духовне, зокрема філософське, осмислення людини – як у доаристотелівських грецьких філософів і мудреців, так і в інших осередках давньої культури – Китаї, Індії тощо. Водночас закріплення за даною галуззю людського пізнання особливої назви **етика** цілком очевидним чином сприяло її самоусвідомленню, відокремленню.

Цікаво, що первинне значення **etos**, як спільного житла або місцеперебування, теж не втрачає філософської актуальності. Відомі приклади взаємонакладання і взаємозбагачення обох наведених значень слова **etos**. Так, афоризм Геракліта звичайно перекладають як “вдача – божество для людини” [78, с.16].

Неважко зрозуміти, що сама наявність у людини власної вдачі, власного характеру вже передбачає її здатність обирати для себе ті чи інші рухи, жести, поведінку, позицію в житті, тобто свободу самовияву в певному життєвому просторі. Доки особа такої свободи не має, доки вона, мов раб, жорстко примушується до чогось поза власним вибором, відсутні підстави говорити про її етос.

Загалом гуманітарним наукам – тим, що вивчають людину методами, адекватними якісному рівневі її існування, – завжди не байдуже первинне етимологічне значення вихідних термінів, оскільки в ньому акумульований найперший, найглибинніший досвід виокремлення даного типу реальності. Не байдуже, наприклад, що слово **культура** пов’язане за своїм походженням із сільськогосподарськими роботами, тимчасом як **цивілізація** – з громадським життям античного міста-держави; **суб’єкт** за своїм первісним значенням – просто підставка, а **матерія** – деревина, призначена для обробки, тощо. Те ж саме ми бачимо і в етиці. Це стосується не лише поняття **etos**, а й іншого, що лягло в основу нинішнього терміна **мораль**.

Окрім слова *etos*, здавна в латині існувало *moz*, що, подібно до *etosy*, означало характер, вдачу, звичай; разом із тим воно набуло значення припису, закону, правила – нинішнє поняття моралі. Маючи на увазі такий комплекс значень, відомий римський оратор, письменник і політичний діяч Марк Туллій Цицерон (106–43 до н. е.) утворює від іменника *moz* з прямим посиланням на аналогічну операцію Аристотеля прикметник *moralis* – “той, що стосується вдачі, характеру, звичаїв”. Услід за Цицероном цей неологізм використовують Сенека-старший, інші римські письменники й філософи, а вже в IV ст. н. е. виникає термін *moralitas* – *мораль*.

Мораль (від лат. *moralis* – моральний; *toŕis* – звичай) – сукупність історично зумовлених правил, норм, звичаїв, принципів співжиття і поведінки людей; їхні взаємини в процесі виробництва матеріальних і духовних цінностей, які визначають їхні обов’язки один стосовно одного, соціальних груп, верств, класів, суспільства і виконання яких базується на громадській думці.

Пізніше поняття *етика* й *мораль* стають загальнопоширеними. При цьому термін *етика* зберіг своє первісне значення й досі позначає, головним чином, науку. Під *мораллю* ж розуміють переважно предмет науки етики.

Між мораллю як реальним явищем і етикою як наукою, по суті, не існує чіткої межі, бо ж, обираючи лінію поведінки, зважаючись на вчинок тощо, ми керуємося, хай навіть неусвідомлено, певними загальними настановами й уявленнями, намагаємось якимось обґрунтувати свій вибір та свої дії. Це і є вже царина етики. Проте вона здебільшого зберігає значення науки, а мораль – реального явища, предмета дослідження цієї науки [78, с. 16–19].

Етика, мораль, людина – органічна триєдність, що є чи не найвагомим соціальним орієнтиром для суспільства та особистості. Справді, як ми вже згадували, грецьке слово *etos*, тобто звичай, характер, система норм поведінки, визначає провідні моральні спрямування індивіда у вимірі міжлюдських взаємин, а отже, до певної міри і психологічний портрет суспільних відносин. Таким чином етику можна тлумачити як витoki моральної структури особистості й кодекс поведінки людей у ставленні один до одного. Вона, без сумніву, відображає духовні настанови людства. У цьому сенсі етичним катехизисом є Євангеліє. У посиланнях ідеться: «Довго терпіть же й ви, зміцніть серця ваші» (Як. 5; 8); «Бережи неповинного та дивися на праведного» (Пс.

37:37); «Повстримай від гніву й кинь пересердя» (Пс. 37:8); «Роблячи добро, не знуджуймося, до часу свого пожнемо, коли не ослабнемо» (Галатів 6:9); «А плід Духа: любов, радість, мир, довготерпіння, віра, здержливість, лагідність» (Галатів 5:22, 23).

У деяких європейських мовах поряд із терміном *мораль* виникли й власні слова для позначення того самого (або майже того ж) явища. Так, у німецькій мові слово *Moralitas* має синонім – *Sittlichkeit*; у російській – поряд із поняттям *мораль* уживається *нравственность*. У староукраїнській мові існувало слово *обичайність*, що застосовувалося до сфери людських звичаїв і взаємин. Крім поняття *мораль*, нині, однак, в ужитку скалькований з латини термін *моральність*.

Оскільки в усіх згаданих мовах широко використовуються також поняття *етика* і *мораль*, ми можемо спитати себе, чи потрібно в науковому обігу стільки слів для позначення явищ одного і того ж гатунку, чи не є абсолютними синонімами німецькі *Moralitas* і *Sittlichkeit*, російські *мораль* і *нравственность*, англійські *moral* і *morality*, українські *мораль* і *моральність*.

Справді, у дуже багатьох випадках ці слова вживаються як синоніми; є навіть дослідники, котрі наполягають на їх принциповій тотожності. І все ж сама мова засвідчує існування досить суттєвих відмінностей між ними. Так, ми можемо сказати «Не читайте мені моралі», але «Не читайте мені моральності» – не можемо. І таких прикладів знаходимо чимало.

З-поміж філософів, котрі вивчали проблеми етики, серйозну увагу на зазначену обставину звернув видатний німецький діалектик-ідеаліст Г. В. Ф. Гегель (1770–1831). *Moralität* і *Sittlichkeit*, *мораль* і *моральність* постають у нього як послідовні ступені розвитку об'єктивного духу, причому *моральність* тлумачиться як форма більш розвинута, насичена конкретним життєвим і соціальним змістом.

Відмінність між мораллю і моральністю, яку слідом за Г.В.Ф. Гегелем проводять в етичній теорії, коротко можна сформулювати таким чином: *мораль*, на відміну від *моральності* (російської «нравственности» тощо), передусім виступає як певна форма свідомості – сукупність усвідомлених людьми принципів, правил (згадаймо латинське *mos!*), норм поведінки. Що ж до *моральності* («нравственности»), то її здебільшого розуміють як утілення даних принципів, правил і норм у реальній поведінці

людей та стосунках між ними. Природно, що це має дещо інший зміст, ніж сукупність абстрактних правил і приписів моралі.

У тому, що відмінність між мораллю і моральністю не є пустою спекуляцією, а має глибоке життєве значення, переконалися не важко. Відомі ситуації, коли в суспільстві проголошуються щонайвищі моральні принципи, кодекси, розраховані мало не на святого, тим часом реально люди живуть за зовсім іншими законами – інколи справжніми законами джунглів. Цілком можливий протилежний стан справ, коли саме моральність виявляється більш високою або ж принаймні людянішою, ніж офіційно проголошувана мораль. Як не парадоксально, але прикладом цього може бути епоха соціалістичного застою. Адже принципи, які тоді висувалися, часто-густо виявлялися не стільки високими, скільки однобічними й вузькими, розрахованими на формування фанатика, котрий не знає вагань.

Спробуємо констатувати, що певна невідповідність, суперечність між мораллю і моральністю є корисною, навіть конче потрібною. Перша справджує своє призначення тоді, коли чогось вимагає від людини, висуває перед нею якийсь ідеальний взірець, у чомусь перевершує реальний стан людської поведінки. Водночас реальна повнота і складність людського життя та досвіду не можуть бути зведені навіть до найдосконалішої системи моральних настанов; саме завдяки своєму потенційному багатству вони здатні згладжувати її гострі кути, пом'якшувати суперечності, робити норми сумісними із свободою людини й придатними для реалізації. Якщо реально існуючій моральності (звичайно, за нормальних суспільних умов) власне мораль дає необхідні орієнтири, що вказують шлях людського вдосконалення, то для самої моралі як форми свідомості конкретні моральні («обичайці», звичаєві) відносини є свого роду критерієм її цілісно-людської обґрунтованості, або, точніше, камертоном, який визначає, потрапляють чи не потрапляють її вимоги в тон із загальними потребами розвитку людської природи, людського буття. При цьому, як показує історичний досвід, мораль, яка не може знайти повноцінного втілення в конкретній моральності, конкретних людських стосунках і щораз заперечується ними, виявляється приреченою на загибель.

На початку ХХ ст. після Першої світової війни в результаті фатальних соціальних змін мораліст-гуманіст Альберт Швейцер

поставив епосі точний діагноз – «*культура, в якій деградують засади етики, приречена на занепад*». Варто провести аналогію із сучасним українським суспільством.

Таким чином, розглянувши основну етичну термінологію, ми вже склали певне попереднє уявлення про етику та її предмет [78, с. 26].

Міркуючи далі над природою моралі (у широкому розумінні, тобто включаючи й моральність) як предмета етики, В. Малахов зазначає, що вона досить своєрідна. Останню неможливо звести до звичайного зовнішнього об'єкта, котрий виділяємо з його оточення, описувати, вимірювати, аналізувати як певну окрему цілість. Доводиться скільки завгодно досліджувати енергетичний аспект того чи іншого людського вчинку, будувати його математичні моделі, розглядати як фізіологічний акт чи соціальний феномен, відтворення певних традиційних взірців поведінки, символічне діяння тощо, однак нічого не з'ясувати в його власне моральному єстві. Можна розглядати біологічні, психологічні, соціокультурні, етнічні умови й чинники формування певного типу людської вдачі, осмислювати його під кутом зору фрейдівської концепції лібідо і т. п. і залишатися, як небо від землі, далеким від розуміння його етичних характеристик. Осягнути останні неможливо, не вводячи безпосередній предмет розгляду, скажімо, той або інший поведінковий акт людини, в цілісну систему загального людського осмислення дійсності, що включає певні ціннісні орієнтації, уявлення про добро і зло, свободу й справедливість тощо. Не вдаючись до цієї сфери теоретичних і практичних універсалів (найбільших узагальнень, що описують певний стан світу і людського світовідношення загалом), ми не зможемо не тільки з'ясувати власне моральну якість того чи іншого людського вчинку, але навіть визначити його принциповий зв'язок з мораллю в цілому.

Проте зазначені універсали – предмет роздумів і пошуків філософії як особливої сфери людського пізнання. Звідси й випливає, що етика, принаймні у своїй сутнісній основі, може бути тільки *філософською наукою*, що, зрозуміло, не виключає існування часткових, віддалених від філософської тематики галузей етичного пізнання, скажімо, тих або інших прикладних фахових етик тощо [78, с. 26].

За твердженням ученого, етика матеріалізується через мораль і постає *як такий практично-оцінний спосіб ставлення людини до*

дійсності, котрий регулює поведінку першої з погляду принципового протиставлення добра і зла.

Що це, власне, означає?

По-перше, мораль як предмет етики являє собою концентрований вияв саме практичного, активно-перетворювального ставлення особистості до життя. Вона знаходить свої духовні витoki в царині людської волі, **практичного розуму**, за словами великого німецького філософа І. Канта (1724–1804). Відповідно до цього й етику як науку в безмежному океані різноманітних вдач, характерів, форм поведінки і спілкування цікавить передусім вимір **належного**, того, що має бути: як належить чинити, поводитися, спілкуватися, які цінності слід втілювати в життя, в якому напромі вибудовувати власну особистість тощо.

Зауважимо, що в цій практичній спрямованості, притаманній моралі загалом, деякі етики розрізняють дві істотно відмінні форми, що за аналогією з відповідними латинськими граматичними конструкціями одержали назву **оптативної** й **імперативної**. Що ж до «хрещеного батька» етики Аристотеля, то його вчення репрезентує оптативну мораль, що орієнтує на пошук і реалізацію блага, досконалості, щастя. Мораль подібного ґатунку насамперед закликає нас замислитися над тим, як слід жити відповідно до згаданої мети; відтак вона потребує не тільки поваги до власних приписів і вольової рішучості, але й певної розсудливості, здатності свідомо обирати блага і цінності, приймати щодо цього обґрунтовані рішення.

Для етичної думки останніх століть більш звичною є саме імперативна мораль, в основі якої лежить те чи інше веління (**імператум** з латини – наказ, веління), вимога або заборона щось робити. Класичним виразником і теоретиком подібної моралі і є І. Кант, котрому належить учення про основоположний моральний обов'язок – **категоричний імператив**; вимоги цього морального закону абсолютно безумовні, й виконувати їх, за вченим, слід із самої лише поваги до них.

По-друге, у наведеному визначенні йдеться про **оцінюваність** моральних явищ, можливість оцінки як сутнісну рису моралі. І справді, останню цікавлять саме такі речі, такі прояви людини, які в принципі можуть бути певним чином оцінені, причому саме у зв'язку з розглянутим її практичним спрямуванням. Яку краватку я зав'яжу сьогодні; підете ви на балетну виставу чи на концерт рок-музики; вам чи вашому приятелеві віддасть перевагу дівчина,

котрій ви симпатизуєте, – усі ці життєві обставини, як і безліч подібних їм, такій оцінці не підлягають, і елементарна людська тактовність проглядається в тому, щоб не поширювати мораль там, де не слід. Навіть щонайістотніші якості людини, як помітили ще давні стоїки, з погляду моралі досить часто постають не як благо чи зло, а як щось нейтральне. Життя, здоров'я, насолода, сила, багатство – усе, на їх думку, само по собі не підлягає етичній оцінці, не є приводом для моралізування. Лише тоді, коли виникає потреба оцінювати поведінку людини, оцінювати саме як добру або злу, справедливу чи несправедливу, відповідальну чи безвідповідальну, мораль вступає у свої права.

Третій суттєвий момент наведеного визначення пов'язаний з осмисленням моралі як *особливого підходу людини до дійсності* [78, с. 27]. Розглянемо його детальніше.

Загалом ми звикли до того, що якість моральності чи аморальності приписується, як правило, стосункам між людьми. До сфери компетенції моралі відносимо взаємини особи з особою, особи з групою, до якої вона належить, із сім'єю або виробничим колективом, соціальною верствою, нацією, суспільством загалом (але не далі!). Самоочевидне, здавалося б, розуміння моралі як певного аспекту міжлюдських стосунків нам пропонують енциклопедії, словники, підручники. Проте чим далі, тим більшою мірою дається взнаки його істотна неповнота.

Придивимося, насамперед, до взаємин людини з представниками природного світу. Ось якийсь негідник знущається з беззахисної і безсловесної живої істоти. Але ж чи маємо ми право називати таку людину негідником, тобто морально кваліфікувати її дії відповідним чином?

Потрібна була нинішня глобальна екологічна криза, що поставила на край небуття людство, а з ним і все життя на Землі загалом, щоб ми належним чином усвідомили просту обставину: природу в принципі врятувати неможливо, якщо вбачати в ній лише певну корисну для людини річ, якщо не визнавати за нею статусу самоцінності, не розглядати її як суб'єкт потенційно безмежної сукупності моральних зв'язків. Тільки тепер ми почали усвідомлювати всю правоту магістральної традиції світової етичної думки, що від давніх Вед до Альберта Швейцера стверджувала пієтет, благоговіння перед життям у найрізноманітніших його проявах [78, с. 32].

У наш час бачимо, як найгострішого морального значення набувають, здавалося б, найіндиферентніші до моралі ланки й аспекти взаємодії людини та дійсності в економіці, політиці, науковому пізнанні, інших сферах нашої життєдіяльності.

Водночас вивчення проблем соціально-педагогічної етики, її специфіки веде від загального до індивідуального. Це дозволяє пізнати мораль детальніше та пов'язати її з практичною діяльністю особистості. У професійній етиці можна простежити зв'язки між психологічними й етичними чинниками та якостями, поєднання суспільних інтересів з особистісними. Тому необхідно розрізняти й поглиблювати поняття соціально-педагогічної моралі, соціально-педагогічної етики та деонтології.

Закони етики в соціально-педагогічній діяльності – це погляди і знання, які наочно інтегрують моральні основи особистості фахівця й загалом теорію та практику стосунків з клієнтами, колегами і суспільством. **Соціально-педагогічна етика** включає постулати про обов'язок, конфіденційність, добро й зло, інші моральні та філософські категорії і пріоритети в охороні дитинства.

Соціально-педагогічна деонтологія – це концептуальні засади професійних обов'язків, прикладна частина концептуального вчення про соціально-педагогічну етику. Інакше кажучи, йдеться про систему моральних норм, вироблену практичним шляхом у межах професійного співтовариства.

Відомо, що не існує окремих етичних категорій щодо поведінки педагога, соціального педагога. Не випадково хочемо наголосити, що в розгляді питань соціально-педагогічної етики ми посилалися на досягнення науковців у царині педагогічної етики. Адже вони близькі за суттю, оскільки досліджують проблеми моралі й моральності в освітній сфері. Тому етичні принципи в освіті – неподільне ціле, хоча кожний окремих освітній фах має свої професійні, а отже, й етичні відмінності. Проте переважають всеосяжні моральні правила й загальні етичні настанови: слово, чесноти, намагання й знання працівника освіти; його невід'ємні моральні ідеали в практичній поведінці відіграють істотну роль у навчанні й вихованні підростаючого покоління.

Соціально-педагогічна мораль – це система норм і вимог до поведінки та морального обличчя соціального педагога, а також моральні почуття, які реалізуються в процесі праці. Мораль регулює ставлення соціального педагога до клієнта, колег,

суспільства і держави. До поняття клієнтів включають дітей, підлітків, старшокласників, молодь, сім'ї, педагогів, шкільні та позашкільні групи, організації та громади.

Етику соціально-педагогічної діяльності слід розглядати як специфічний прояв загальної етики саме в роботі фахівців. Вона вміщує питання гуманізму, проблеми обов'язку, совісті працівників у процесі надання соціально-педагогічної допомоги, профілактики негативних проявів у поведінці індивіда та проведенні організаційних заходів тощо. Вона відображає моральні норми в таких системах, як соціальний педагог – школяр, соціальний педагог – сім'я, соціальний педагог – шкільний колектив, соціальний педагог – науковий керівник, соціальний педагог – соціум та інших.

У такій головній сфері суспільної свідомості своєрідне й важливе місце відводиться фаховій моралі.

У кожній професії існують певні етичні протиріччя і своєрідні способи їх вирішення, до чого залучається людина зі своїм суб'єктивним світом почуттів, прагнень, моральних оцінок. Тому певним орієнтиром у діяльності соціального педагога, розв'язанні ним фахових проблем є Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи і соціальної педагогіки України, прийнятий у 2003 році Українською асоціацією соціальних педагогів і працівників соціальної сфери, затверджений міністерством України у справах молоді та спорту в 2005 році. У нашому посібнику посилаємося й на цей документ [див. Додаток Ц].

З-поміж різноманітних ситуацій у професійних стосунках необхідно виокремити найтипівіші риси й особливості, котрі характеризують специфіку таких взаємин або відносну самостійність професії.

Особливості фахових стосунків становлять суть професійної моралі. Оскільки остання відображає суспільне буття в цілому, то виникає питання змісту відображення, професійного розподілу в моралі. Професіоналізація – суспільно-економічне явище, якому властивий закономірний, об'єктивний характер розвитку. Тому воно обов'язково знаходить відповідне віддзеркалення в суспільній свідомості взагалі та індивідуальній зокрема.

Специфіка професійної моралі – проекція залежності моралі від якісного різноманіття взаємин людей. Залежно від праці конкретної категорії у моральній свідомості особистості формуються уявлення, які зіставлені з типом професійних стосунків. Як

тільки вони набувають якісної стійкості, то ведуть до формування певних моральних стереотипів відповідно до змісту діяльності. Якщо такі стосунки мають стійкий характер, у людини, котра сформувалася під їхнім впливом, виробляється звичаєве коло стосовно способу дій. Тому моральний чинник посідає головне місце в системі способів професійного впливу. Через це висувуються підвищені вимоги до певних моральних якостей соціальних педагогів.

У вирішенні питання природи соціально-педагогічної моралі необхідно виходити з принципу зв'язку моралі, практичної діяльності та знань з урахуванням ціннісного аспекту всієї проблеми. Через ставлення до об'єкта впливу реалізується підхід до людини, оскільки така паралель передбачає суспільну та особисту потребу. У самій дії індивіда має місце моральне ставлення, тобто якраз через дію проявляється його моральність.

Моральна свідомість характеризується відповідною позицією до суспільства, класу, професійних завдань, діяльності тощо. Усе це діалектично взаємопов'язане. Загальні моральні уявлення формуються залежно від конкретних ситуацій у різних сферах діяльності. Особливості професійних стосунків закладають у свідомості особистості відповідні моральні уявлення, звички і переконання.

Умови життя, характер і мета соціальних груп створюють у суспільній свідомості діалектику загального й окремого. Існує багато конкретних форм спілкування. Вимоги суспільства в умовах соціальної роздробленості виступають уже як вимоги професії, класу, нації в цілому.

Поділ праці й існування професій (професійна відмінність), як об'єктивні чинники суспільного розвитку, неминуче впливають на свідомість людей, систему моральних оцінок, звичок, традицій, форм поведінки, а отже, на їхню етику.

Особливості професійних стосунків неодмінно проявляються в моральній якості та формують необхідні норми поведінки конкретної професійної групи, специфічні вимоги до її представників.

Мораль людини виявляється в її поведінці, вчинках – це вже сфера моральності. Вона оцінюється не лише з позиції інтересів суспільства як цілого, але й окремих його груп, окремо взятих інтересів.

У професійній моралі особливого забарвлення набувають етичні поняття. Так, наприклад, окремі індивідуальні якості – людинолюбство, чуйність, уважність, відповідальність, альтруїзм тощо – зазнають певного колориту й досягають найвищої моральної оцінки.

Визначення специфіки професійної моралі не означає відокремлення її від загальних морально-етичних поглядів. Професійна мораль – це сфера особливого виявлення загальних моральних поглядів, які пов'язані з умовами професійної діяльності й регулюють внутрішньо-професійні взаємини. Вона відображає сукупність моральних настанов, принципів і норм поведінки відповідної групи людей, об'єднаних професійною діяльністю з метою задоволення однієї із суспільних потреб.

Це ж саме можна сказати про соціально-педагогічну професійну мораль: вона віддзеркалює особливе в моралі, зближує поодинокі із загальним.

Поняття специфіки професійної моралі соціального педагога стосовно загальної моралі полягає у своєрідності стосовно цілого, коли будь-яке загальне лише частково охоплює окреме конкретне.

Особливість моралі соціального педагога в системі моральних цінностей полягає у конкретизації загальних моральних принципів щодо завдань й умов фахової діяльності. Якщо загальна мораль як форма суспільної свідомості є узагальненим, концентрованим вираженням суттєвого в ставленні особистості до суспільства, то соціально-педагогічна мораль відображає позицію фахівця до особистості й суспільства в напрямі сприяння соціальному становленню, соціалізації.

Основу професійної моралі соціального педагога складає ставлення фахівця до того, хто потребує його допомоги. При цьому увага зосереджується на потребі зміцнення морального здоров'я, продовження соціалізації особистості в суспільстві. Задоволення цієї вимоги і є професійним покликанням і водночас моральною метою фахівця. У процесі її досягнення професійна мораль коригує його діяльність щодо певних принципів і норм поведінки, які не належать до правових основ охорони дитинства і разом з тим не мають аналогів у загальній моралі (принцип «насамперед не зашкодь», професійний такт, надання допомоги у вільний від роботи час тощо). Завдяки цим нормам і вимогам фахівець отримує моральний орієнтир поведінки в найскладніших

ситуаціях, що виникають у процесі соціально-педагогічної діяльності.

Залежно від змісту моральної єдності та ступеня її стійкості з'являються специфічні норми поведінки і моральні оцінки. Дотримання норм поведінки здійснюється завдяки моральній регуляції.

Моральна регуляція – це безперервний процес приведення відповідно до чинних у суспільстві моральних норм реальної поведінки особистостей, груп, колективів.

Сферою морального регулювання є вся сукупність відносин особистості й суспільства. Вона існує лише в цих відносинах і через них [19, с.12].

Зауважимо, що в кожній сфері буття, кожному соціальному організмі суспільства моральна регуляція виявляється специфічно. Для соціального педагога означена проблема має передусім практичне значення. Така особистість, яка працює з учнями, молоддю, сама повинна бути взірцем моральної поведінки і спонукати до формування моральних якостей у дітей, підлітків, молоді, керувати їхнім моральним станом.

Моральна регуляція в умовах соціально-педагогічної діяльності дозволяє розкрити її «інструментарій». До нього належать такі елементи: моральні ідеали, моральні норми, моральні принципи, громадська думка, моральний авторитет, традиції, заповіді, звички, правила.

Провідними є **моральні ідеали** – це бажане майбутнє, цілісний образ особистості, її людяність, а не часткова модель поведінки, яку вона відображає у моральній нормі.

Моральні норми – найпростіші форми моралі певної соціальної спільноти. Подібно до моральних принципів, вони визначають моральну поведінку, але якщо принципи є узагальненням суспільної свідомості, то норма виступає її конкретним виявом.

До загальноприйнятих норм і правил поведінки слід віднести: ввічливість і тактовність, простоту і скромність, чесність і правдивість, відвертість і прямоту, щирість і великодушність, уважність і чуйність, моральну чистоту, взаємодопомогу і взаємоповагу тощо, без дотримання яких немислиме нормальне функціонування суспільного організму.

Водночас моральні норми – це моральні вимоги суспільства, держави, колективу. Вони становлять основні моральні обов'язки

соціального педагога перед клієнтами, державою. Зазначена категорія диференціюється на норми-заборони, норми-рамки, норми-взірці. **Норми-заборони** є своєрідним «обмежувачем» деяких моральних проявів. Вони не дозволяють соціальному педагогу принижувати гідність клієнта, ставитися до нього як до об'єкта діяльності, не дотримуватися принципу конфіденційності. Якщо моральні заборони не усвідомлюються фахівцем, не стають його внутрішнім переконанням, то він недобросовісно виконує свій професійний обов'язок, порушує дисципліну.

Норми-рамки встановлюють межі допустимої вільної дії. Такі, як «будь чесний, справедливий», «шануй гідність клієнтів», «не чини зла», переважно мають місце в моральному кодексі, статутах закладів. Вони виникають як вияв соціальної потреби щодо впорядкованості поведінки людей у різних сферах життя.

Моральна норма – не єдиний елемент реалізації регулятивної функції. В єдності з нормою виступають моральні принципи, авторитет, традиції, звичаї.

Т. Титаренко наголошує, що спільна діяльність людей по-своєму формує моральні оцінки.

Моральна оцінка – особливий акт, який орієнтує перевагу певної норми поведінки і наказує, пропонує діяти відповідно до неї. Це твердження чітко виявляється в особливостях професійної моралі, які входять у моральну свідомість кожної людини як спонукання до дії та доречності відповідних моральних оцінок у тій чи іншій формі діяльності.

Дії, які належать до сфери моралі, вираховуються із загальної їх сукупності у тому випадку, коли люди замислюються над їхнім суспільним значенням або беззастережно виправдовують свою поведінку. У соціально-педагогічній діяльності позитивну моральну оцінку отримують тільки такі форми поведінки і тільки такі якості особистості, котрі сприяють високій ефективності праці в даній сфері. І хоча моральна оцінка завжди впливає із суспільного інтересу, вона враховує відповідні людські стосунки.

Моральна оцінка професійної діяльності визначається двома основними критеріями: а) яка об'єктивна роль професії для суспільного розвитку; б) що суб'єктивно дає професія індивіду в розумінні етичного впливу на нього, оскільки різні професії мають неоднаковий моральний вплив на людей, котрі присвятили себе цим професіям [114, с. 16].

Єдність згаданих моментів простежується в моральному ідеалі – вищій формі моральної свідомості. Перший, що виражає прагнення до нового рівня розвитку суспільства й особистості, вбирає в себе також уявлення про досконалі професійні якості. У соціально-педагогічному фахові, де об'єктом впливу є сама людина, моральність виступає не лише одним із найважливіших чинників ефективності професійної діяльності, а й формою її самовираження.

Специфіка професійної діяльності зумовлює також відмінність моральних оцінок. Кожна її функція, дія, сфера соціально-педагогічної діяльності несе в собі відповідне їй значення і вимірюється суспільною шкалою цінностей.

Професійна мораль та її особливості визначають спрямованість соціально-педагогічної діяльності й проявляються в моральній культурі.

Моральна культура – особлива форма суспільної свідомості та вид суспільних відносин. Важливим її виявом є здатність соціального педагога до духовної творчості – активна і самостійна діяльність у роботі з клієнтом.

Опираючись на дослідження Г. Васяновича щодо етичних аспектів у педагогічній праці, можна зазначити, що реальність і процес духовної творчості соціального педагога не позбавлені гострих суперечностей, а саме між:

- об'єктивною необхідністю високого рівня духовної творчості соціального педагога й неможливістю соціально-економічних умов їх забезпечення. Значущість соціально-педагогічної діяльності в суспільному житті значно зростає, особливо з часів незалежності України. Духовна творчість соціального педагога потрібна українському суспільству як важливий елемент соціально-економічного, культурного розвитку. З іншого боку, вона може бути плідною лише у випадку матеріальної й моральної підтримки держави, суспільства в цілому. У наш час такого забезпечення бракує, що негативно позначається на рівні духовної творчості;

- змістом духовних цінностей особистості та формами їх забезпечення. Спостерігається дегуманізація мистецтва, зростання засилля масової культури низького ґатунку, що призводить до руйнації гуманістичних цінностей, поширення зла. І це в той час, коли духовне відродження й утвердження незалежної держави

неможливе без духовної творчості молоді. З іншого боку, можливість впливу соціального педагога на цей процес стає незначним;

- декларованими і гарантованими можливостями вияву духовної творчості соціального педагога [19, с. 16–20].

Проблема духовної творчості в умовах незалежності України знаходить відображення в ряді документів загальнодержавного значення, зокрема Конституції України, Національній доктрині розвитку освіти, Законі “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”. Проте в більшості випадків реальна можливість їх реалізації відсутня, що зумовлює суперечність між здатністю творчого розвитку соціального педагога та слабким використанням цих можливостей у розбудові демократичного суспільства.

Отже, *моральна культура соціального педагога* – це позитивна духовна цінність як система моральних знань і переконань, почуттів і навичок, норм і взаємин, інтересів і потреб культурно-морального досвіду та безпосередньої поведінки, спрямована на самовдосконалення, виховання особистості.

Водночас загальні закономірності появи й розвитку професійних стосунків з їх відображенням у моралі сприяють розумінню її змісту та соціально-педагогічної етики. Клієнт, звертаючись до фахівця, стає об’єктом професійного впливу. Треба пам’ятати, що стосовно професійності соціальний педагог має справу з об’єктом найвищого ступеня складності – дитиною. Розмаїття чинників, котрі впливають на соціалізацію особистості, щоразу ставить перед фахівцем виключно важке пізнавальне завдання, котре він повинен розв’язати протягом короткого часу.

Соціально-педагогічна наука, яка висвітлює закономірності процесу соціалізації, на його основі визначає засоби та методи діяльності. Без об’єктивно істинних знань остання навіть за умови збереження моральних принципів є непрофесійною. Соціальний педагог повинен володіти такими якостями, як спостережливість і проникливість, наполегливість і пристрасність тощо.

У професійній діяльності особливості поведінки людини залежать від внутрішніх переживань, котрі, у свою чергу, групуються навколо думок, навичок, засобів, необхідних для виконання даної роботи. Як наслідок – виробляються звички, формується цільність психологічних процесів. У професійній праці

фахівець набуває індивідуальності та утверджує себе як особистість. Вона визначає його ставлення до професії з погляду не лише загального, а й особистого зацікавлення.

Процес відображення у свідомості соціального педагога індивідуальних особливостей тих, хто потребує допомоги, окреслює основу специфіки правил поведінки, котрі регулюють ставлення до клієнта. Кожний з них шукає в іншому найважливіші якості, які найзначущіші у вирішенні завдання взаємодії. Власне дані категорії відображаються й усвідомлюються обома сторонами. Таким чином професійна діяльність сприяє творенню сприйняття іншої людини. Звідси, тривале заняття тією чи іншою діяльністю формує в індивіда своєрідний підхід до людей, що може з часом стати стійким і перетворитись у професійну звичку.

Мета соціально-педагогічної діяльності відображається в моральній свідомості фахівця, створює уявлення про цінність людського життя, належні якості особистості соціального педагога та його моральне обличчя.

Резюмуючи все сказане вище, можна підкреслити, що **соціально-педагогічна етика** – складова частина етики, яка віддзеркалює особливості функціонування моралі в умовах соціально-педагогічної роботи; наука про різнобічні аспекти моральної діяльності соціального педагога. Адже останній у своїй щоденній праці нерідко постає перед складними моральними проблемами, що змушує діяти відповідно до своїх моральних переконань, оскільки такі ситуації недостатньо врегульовані законодавством. Це актуалізує значущість етики, яка аналізує зміст і структуру (моральна свідомість, моральні взаємини, моральна діяльність), категорії моралі (добро і зло, справедливість і несправедливість, честь, гідність). Інакше кажучи, йдеться про аналітичну діяльність, де критично досліджуються поняття, твердження, підстави й аргументи, що визначають дії професіонала. Професійна ж **деонтологія** – система моральних норм, вироблена шляхом акумулювання практичного досвіду у межах професійного співтовариства. Вона дуже часто не в змозі дати відповідь на всі нові питання, які ставить перед соціальним педагогом сучасна соціально-педагогічна практика.

До того ж у суспільстві, яке переживає кризу ціннісних засад, набагато частіше не спрацьовують нормативні моделі поведінки. У реальних умовах соціальний педагог бере на озброєння тільки свій

практичний досвід вирішення етичних проблем у конкретних ситуаціях, а також, можливо, досвід своїх колег. Тому такий фахівець – це не лише представник певної професії, він водночас і громадянин, і філософ, і суспільний діяч з пріоритетами моралі, добротності й совісності. Якщо він утратить упевненість у результатах діяльності, повагу до своєї професії і, зрештою, до себе, то перетвориться на ремісника-заробітчанина, байдужого до проблем суспільного життя. А без розв'язання питань соціальних, економічних неможливо підвищити рівень соціально-педагогічної роботи, саме існування фахівця.

Контрольні запитання

1. Чи існує взаємозв'язок між поняттями «етика», «мораль», «моральність»? Який?
2. Що є предметом вивчення етики як навчальної дисципліни?
3. Що лежить в основі морального регулювання поведінки людей?
4. Яке місце у механізмі моральної регуляції посідає моральний ідеал?
5. Що характеризує соціально-педагогічну етику як навчальну дисципліну?
6. Що являє собою деонтологія?
7. Що є підґрунтям моральних норм?
8. Які ви знаєте моральні норми?
9. Яку роль у соціально-педагогічній діяльності відіграють норми-рамки?
10. Що розуміють під моральними оцінками?
11. Що закладено в основі моральної культури фахівця з соціальної педагогіки?
12. Чим характеризується духовна творчість соціального педагога?
13. Що закладено в основі професійної моралі?
14. Що розуміють під моральною свідомістю?

Література

1. *Васянович Г.* Педагогічна етика : [навч.-метод. посіб.] / Г. Васянович; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України; Львівський науково-практичний центр. – Львів : Норма, 2005. – 344 с.
2. Вступ до соціальної роботи : [навч. посіб. / за заг. ред. Т. Семигіної та ін.]. – К. : Академвидав, 2005. – 304 с.

3. Малахов В. Етика : [курс лекцій] / В. Малахов. – К., 2000. – 384 с.
4. Медведева Г. П. Этика социальной работы : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед.] / Г. П. Медведева. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 208 с.
5. Професійна етика соціального педагога : [навч.-метод. посіб.] / Марченко С. Я., Краснова Н. П., Харченко Л. П.; Науково-дослідний центр проблем соціальної педагогіки та соціальної роботи АПН України та Луганського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009. – 563 с.
6. Соціальна педагогіка : [мала енциклопедія / за заг. ред. І. Д. Зверєвої]. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 336 с.
7. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості : у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.

Тема 2. Предмет, функції, завдання соціально-педагогічної етики

1. Предмет соціально-педагогічної етики.
2. Функції етики соціального педагога.
3. Основні завдання фахової етики.

Ключові поняття та терміни

- завдання етики
- загальні функції етики
- предмет етики
- спеціальні функції етики

Мораль, як відомо, ще за часів Аристотеля вважалася предметом етики. Цю думку поділяють також сучасні науковці [37, с. 10–11; 89, с. 17]. Водночас щодо завдань етики такої однаковості серед учених немає.

Так, Аристотель до головного завдання етики відносив пізнання й визначення блага як вищої мети людини шляхом виховання добродетелей – засобів досягнення цілі. Теологи Т. Аквінський, А. Блаженний вбачали таку місію науки в навчанні людини бути смиренною, підпорядкованою волі Бога. У пізнанні й самопізнанні людиною моральної природи, що допоможе їй звільнитися від свого безсилля у боротьбі з власними пристрастями, розуміли головне завдання етики філософи Г. Сковорода, Б. Спіноза. Етика покликана дослідити «автономію волі», сформулювати категоричні імперативи

поведінки особистості, наголошував І. Кант. Основне завдання вчення Г. Гегель визначав так: пізнати соціальну дійсність, розумність людини і на цій основі узгодити сутнє та належне в моральній діяльності індивіда, його взаємини з іншими. На дослідженні царини моральних цінностей та їх систематизації акцентували увагу В. Віндельбанд, Г. Ріккерт та інші.

З-поміж сучасних учених В. Малахов сформулював два найважливіші завдання науки, особливо актуальні для вітчизняної етики. Він слушно зазначає: складність нинішньої теоретичної ситуації у вітчизняній етиці полягає в тому, що вона лише виходить з-під уламків «єдиної й всеперемагаючої» марксистської методологічної схеми і досі не закріпилася належним чином на ґрунті більш продуктивної філософської культури [78, с. 32].

Отже, головна мета вітчизняної етики – закріпитися в царині філософської науки.

Наступне – проблема обґрунтування моральних норм і цінностей. Виховання здійснюється у спілкуванні суб'єктів на основі дотримання моральних норм і цінностей. «Одним із центральних, суто теоретичних завдань етики, – зазначає В. Малахов, – було обґрунтування певної усталеної системи моральних цінностей, пошук раціональних підстав, які доводили б їхню перевагу, вмотивованість і надійність» [78, с. 34].

На емпіричному рівні головними завданнями етики виступають виокремлення фактів, що стосуються морального життя людини й суспільства, їх збирання й опис, первинна систематизація в межах тієї або іншої пояснювальної схеми, встановлення на їх основі узагальнення певних емпіричних закономірностей [78, с. 29–30]. Водночас на сучасному етапі розвитку науки порівняно самостійною галуззю етичного знання стала педагогічна етика.

Опираючись на аналіз поняття «педагогічна етика», сформульований Л. Шевченком, зазначимо, що **соціально-педагогічна етика** – це складова частина етики, яка віддзеркалює особливості функціонування моралі в умовах соціально-педагогічного процесу. Отже, мається на увазі наука про різнобічні аспекти моральної діяльності соціального педагога. Предметом фахової етики є закономірності вияву моралі у свідомості, поведінці, взаєминах, діяльності соціального педагога [130, с. 11].

Соціально-педагогічна етика як наука про мораль виконує притаманні їй функції. Проаналізувавши їх у праці В. Писаренко та І. Писаренко «Педагогічна етика» та провівши паралелі з основами соціально-педагогічної етики, наголосимо, що характеристика функцій збігається з нашою позицією. Тому ми дотримуємося текстуального викладу цієї проблеми названими авторами [96, с. 31–41]. Отже, до головних функцій можна віднести *гносеологічну* (пізнавальну), *регулятивну*, *ціннісно-орієнтаційну*, *гуманістичну* (виховну). Основною ж вважають *регулятивну*.

До структури *регулятивної функції* включають такі складові: нормативно-установчу, моральної регламентації, моральної субординації і моральної координації. У єдності вони забезпечують регуляцію поведінки, взаємин людей у всіх сферах суспільного життя. Вступаючи у світ, особа постійно опановує норми, принципи спілкування й поведінки, набуває певного ставлення до себе, інших, колективу, суспільства. Засвоєння суспільного досвіду, оволодіння установками, нормами в соціально-педагогічній діяльності є не лише основою регулювання соціальних взаємин, але й інструментом, засобом соціально-педагогічної праці.

Соціально-педагогічна мораль специфічно регламентує взаємини фахівця з клієнтами, учнями, колегами, батьками, так що регламентація переростає у притаманну соціально-педагогічній сфері субординацію. Те, що соціальний педагог може дозволити собі у взаєминах із колегами, не завжди стає доречним стосовно учнів та їхніх батьків. Причому норми, права субординації лише частково визначені в тих чи інших офіційних документах, головню вони базуються на сучасних традиціях.

Гносеологічна (пізнавальна) функція виявляється в тому, що вона дає людині нові знання про світ і водночас виступає формою суспільної свідомості. Соціально-педагогічна мораль виконує пізнавальну функцію не лише у більш конкретних, ніж загальна, але й активних формах. Їй притаманний прикладний, практичний характер. Вона також є пізнавально-перетворювальною функцією. Моральна діяльність у зазначеній сфері ґрунтується передусім на основі загальних моральних поглядів, норм, оцінок, орієнтацій.

Разом із тим у соціально-педагогічній діяльності більшою мірою закладена програмна здатність моральної свідомості. Тому справжній соціальний педагог і в цілому вся соціально-педагогічна спільнота не обмежуються пізнанням минулого та сучасного моралі,

соціальної діяльності. Соціальна, у тому числі моральна перспектива, орієнтація на майбутнє – професійний обов'язок фахівця.

Соціально-педагогічна мораль виконує й **ціннісно-орієнтаційну функцію**, утворюючи своєрідну ієрархію цінностей, єдиний вимір, з допомогою якого людина оцінює події, явища, поведінку інших із погляду сенсу життя. У соціально-педагогічній моралі ця функція реалізується по-різному. З одного боку, будь-яка соціально-педагогічна діяльність повинна бути морально орієнтованою, адже її результат становить велику соціальну цінність і спрямований на досягнення морального процесу. З іншого – соціально-педагогічна мораль забезпечує формування ціннісних орієнтацій на моральну діяльність і вдосконалення моральних взаємин [96, с. 39].

Виховна функція – одна з найбільш органічних. Моральні настанови, норми, оцінки, стимули, орієнтації – усе спрямоване на виховання моральної особистості учня. Для виконання означеної функції соціальний педагог застосовує такі механізми впливу на вихованців:

«зараження» – здатність особистою захопленістю, діяльністю спонукати учнів до дії. Механізм зараження проявляється як емоційний стан людини, причому вона діє несвідомо, крокуючи за своїм ідеалом;

«навіювання» – спрацьовує на основі емоцій, але воля людини при цьому не пригнічена. Лише спокійна, врівноважена інтонація соціального педагога забезпечує успіх. Якщо тон не сприймається, тоді доцільно посилатися на авторитети (цитуючи їх) або на думку більшості. Зазвичай позитивно спрацьовує прийом перенесення взаємин: якщо людина добре ставиться до певної особи, то вона буде належно підходити до інформації, яка надходить від цієї особи;

«переконання» – це механізм, що тісно пов'язаний з навіюванням. Основним засобом переконання є слово. Однак, на відміну від навіювання, яке впливає на емоційну сферу, переконання позначається на логіці людини, її свідомості. Причому важливу роль тут відіграє не тільки слово.

Метод «переконання» вимагає від соціального педагога наступного:

- чітко й упевнено формулювати основну думку;
- визначити одне-два основних положення, до яких у ході бесіди потрібно звернутися;

- наводити переконливі, незаперечні докази;
- бути впевненим у собі, проявляти надію та оптимізм;
- відверто й чітко висловлювати свої думки [99, с. 107].

Проте соціально-педагогічна мораль вимагає і від самого фахівця особливого рівня вихованості. Його діяльність, поведінка повинні бути активно впливовими. Але для цього необхідно свій внутрішній світ, манеру поведінки, звички підпорядкувати принципам, нормам і правилам, які акумульовані в освітньому середовищі та здійснюють на самого соціального педагога виховний вплив.

Крім загальних, соціально-педагогічна мораль має специфічні функції, притаманні тільки їй. До них належать: **соціальна, соціально-педагогічне коректування, відтворення моральних знань, вироблення імунітету проти моральних спотворень, випереджальний моральний вплив** [99, с. 41].

Дитина – не тільки дуже складний, а й найцінніший об'єкт впливу, бо виступає особистістю. Тому стосунки соціального педагога і клієнта передусім особистісні, суб'єктивні, тобто соціальні. **Соціальна функція** соціальної педагогіки позначається на суб'єктивних взаєминах і виявляється у моральній свідомості як норма, яка вимагає підкорення інтересів фахівця інтересам суспільства через ставлення до клієнта.

Довіряючись соціальному педагогові, клієнт очікує вияву вищих моральних якостей, прагне бачити в ньому концентрацію моральних якостей і, насамперед, співчуття, виключну сумлінність та самодисципліну, чесність і високу майстерність, вправність, серйозне ставлення до своєї справи і здатність до самозречення. Усе це розглядається як моральна гарантія, основа довіри й авторитету.

Соціальний педагог повинен підходити до клієнта не як до людини загалом, а як до особистості, котра потребує допомоги. Інакше гуманізм є лише принципом, а не реальним учинком. Починаючи спілкування з клієнтом, фахівець зобов'язаний зосередитись, нібито забувши про себе, цілком підкоривши розум, волю, знання й досвід справі покращення благополуччя, усунення моральних страждань, відновлення адаптаційних можливостей особистості.

Гуманізм соціального педагога збігається із соціальною функцією виховання й утілений у моральній ідеї та почуттях. Він виявляється в активному, вільному прагненні присвятити себе

тим, хто потребує його допомоги, і, долаючи труднощі, використати всі можливості для відновлення та збереження соціальних навичок життєдіяльності в суспільстві.

Це спонукає до дотримання професійного такту, що складається із системи заходів і форм поведінки, морально-психологічного і вербального впливу на того, хто потребує допомоги з позиції доцільності соціально-педагогічної роботи та особливостей поглядів на психологію та світогляд. Так, моральне ставлення соціального педагога до клієнта має відчуватися в кожній його професійній дії, хоч самі ці дії не становлять безпосередньої сутності поняття моралі.

Суть другої функції (*соціально-педагогічного коректування*) полягає в тому, що в дії, учинки, діяльність соціального педагога й учнів у ході їхньої співпраці вносяться певні поправки (методами навчання, моральної оцінки і самооцінки). З цією функцією пов'язаний випереджальний вплив. Соціально-педагогічна мораль вимагає від фахівця, щоб його вплив на діяльність і взаємини учнів здійснювався з попередженням відхилення від моральних норм та правил. Та й сам соціальний педагог має оцінювати свою діяльність з позицій як сучасності, так і майбутнього.

Функція відтворення моральних знань полягає в тому, що соціально-педагогічна мораль вбирає в себе весь комплекс відомого про мораль. Вона розвивається на основі старих знань і набуває нових.

Сьогодні особливо актуальною бачиться *функція вироблення імунітету проти моральних спотворень*. Адже духовну небезпеку провокують різноманітні чинники і явища сучасності, а саме: інтенсивні модернізаційні процеси, некритичне запозичення ззовні та примусове застосування економічних і політичних моделей; девальвація цінностей християнської культури й експансія нетрадиційних релігій; маніпулювання з допомогою ЗМІ суспільною свідомістю (дезінформація, демонстрація натуралістичних сцен жорстокості, убивств, насильства, розпусти; цілеспрямоване нав'язування асоціальних і протиправних еталонів поведінки та стилів життя за рахунок подання інформації про форми і способи існування злочинного світу, знецінення будь-яких позитивних зусиль у творенні власної долі та ін.). Тому так важливо, щоб соціально-педагогічна мораль протистояла аморальним явищам на всіх рівнях: індивідуальному, колективному, національному, загальнолюдському.

Щодо завдань етики соціальної педагогіки, на нашу думку, можна провести аналогію з педагогічною етикою. Її завдання сформулював Л. Шевченко. З-поміж провідних виділяємо:

- дослідження теоретичних проблем соціально-педагогічної моралі;
- розроблення питань моральних аспектів соціально-педагогічної роботи;
- аналіз особливостей моральної свідомості соціального педагога;
- виокремлення вимог до морального обличчя соціального педагога;
- розроблення питань морального виховання і самовиховання [130, с. 15].

Також до переліку завдань відносять осмислення вимог, які висуває суспільство до морального обличчя соціального педагога. Згідно з ними фахівець повинен виступати носієм глибоких і всебічних знань; систематично оновлювати й поповнювати свої знання; любити професію; знати психологію дітей, цікавитися їхнім внутрішнім світом, вивчати індивідуальні здібності; бути великим гуманістом, любити дітей; принциповим, вимогливим, але справедливим і великодушним; незаперечним авторитетом для вихованців, колективістом; активним громадянином, просвітителем і носієм знань; патріотом своєї Батьківщини, активним носієм моральних переконань і т. ін. [56, с. 23–24].

Отже, соціально-педагогічна етика має свій предмет, функції та завдання. А успішна реалізація комплексу її завдань сприятиме моральному вихованню учнівської, студентської молоді та самовихованню справжніх фахівців.

Контрольні запитання

1. Які найважливіші завдання вітчизняної етики?
2. Що виступає предметом соціально-педагогічної етики?
3. Назвіть основні завдання соціально-педагогічної етики.
4. Які ви знаєте спеціальні фахові функції?
5. Які функції належать до загальних у соціально-педагогічній етиці? Чому?

Література

1. *Васянович Г.* Педагогічна етика : [навч.-метод. посіб.] / Г. Васянович; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України; Львівський науково-практичний центр. – Львів : Норма, 2005. – 344 с.

2. *Гусейнов А.* Этика : [учебник] / А. Гусейнов, Р. Апресян. – М. : Мысль, 1998. – 157 с.
3. *Капська А.* Соціальна робота : деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю / А. Капська. – К. : ДЦССМ, 2006. – 306 с.
4. *Малахов В.* Етика : [курс лекцій] / В. Малахов. – К., 2000. – 384 с.
5. *Медведева Г. П.* Этика социальной работы : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед.] / Г. П. Медведева. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 208 с.
6. *Наумчик В. Н.* Этика педагога : [учеб.-метод. пособ.] / В. Н. Наумчик, Е. А. Савченко. – Мн. : Университэцкае, 1999. – 216 с.
7. *Писаренко В. И.* Педагогическая этика / В. И. Писаренко, И. Я. Писаренко. – Минск : Нар. асвета, 1989. – 216 с.
8. Професійна етика соціального педагога : [навч.-метод. посіб.] / Марченко С. Я., Краснова Н. П., Харченко Л. П.; Науково-дослідний центр проблем соціальної педагогіки та соціальної роботи АПН України та Луганського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009. – 563 с.
9. *Шевченко Л. Л.* Практическая педагогическая этика. Экспериментально-дидактический комплекс / Л. Л. Шевченко. – М. : Соброрь, 1997. – 506 с.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Тема 3. Еволюція етики соціально-педагогічної діяльності

Характеристика терміна «етика» в соціальній педагогіці. Ранньохристиянська етика та етика доби Середньовіччя і виховання особистості. Етичні вчення епохи Відродження та Нового часу. Етичні погляди на поведінку людини кінця XVII – початку XIX століть. Історія становлення етики соціальної роботи в європейських країнах. Історія становлення етики соціальної роботи в США.

Основна література

1. *Блощинська В.* Практикум з етики / В. Блощинська. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 256 с.
2. *Васянович Г.* Педагогічна етика : [навч.-метод. посіб.] / Г. Васянович; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН

- України; Львівський науково-практичний центр. – Львів : Норма, 2005. – 344 с.
3. Вступ до соціальної роботи : [навч. посіб. / за заг. ред. Т. Семигіної та ін.]. – К. : Академвидав, 2005. – 304 с.
  4. *Гусейнов А.* Етика: [учебник] / А. Гусейнов, Р. Апресян. – М. : Мысль, 1998. – 157 с.
  5. *Зозуляк Р.* Етика соціально-педагогічної діяльності : [методичні рекомендації] / Р. Зозуляк. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2007. – 40 с.
  6. *Малахов В.* Етика : [курс лекцій] / В. Малахов. – К., 2000. – С. 2–78.
  7. *Мигович І.* Основи соціології / І. Мигович. – Ужгород, 1997. – 250 с.
  8. *Писаренко В. И.* Педагогическая этика / В. И. Писаренко, И. Я. Писаренко. – Минск : Нар. асвета, 1989. – 216 с.
  9. Професійна етика соціального педагога : [навч.-метод. посіб.] / Марченко С. Я., Краснова Н. П., Харченко Л. П.; Науково-дослідний центр проблем соціальної педагогіки та соціальної роботи АПН України та Луганського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009. – 563 с.
  10. *Янкович О. І.* Історія соціальної педагогіки / соціальної роботи : [навч.-метод. посіб.] / О. І. Янкович, В. А. Поліщук. – Тернопіль : ТНПУ, 2004. – С. 40–205.

Додаткова література

1. *Капська А.* Соціальна робота : деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю / А. Капська. – К. : ДЦССМ, 2006. – 306 с.
2. *Мигович І.* Основи соціології / І. Мигович. – Ужгород, 1997. – 250 с.
3. *Полтавець В.* Соціальна робота в Україні / В. Полтавець. – К. : Центр навчальної літератури, 2000. – 308 с.
4. *Трубавіна І. М.* Етика соціально-педагогічної роботи з сім'єю : [навч.-метод. посіб.] / І. М. Трубавіна. – К. : УДЦССМ, 2001. – 72 с.
5. *Чорнокозова В.* Етика вчителя / В. Чорнокозова, І. Чорнокозов. – К., 1996. – 208 с.
6. *Шостак А.* Бесіди з етики / А. Шостак. – Львів : Свічадо, 1999. – 120 с.

Модуль 2. Категорії соціально-педагогічної етики

Тема 4. Добро, зло, совість – категорії етики соціально-педагогічної діяльності

1. *Добро і зло – основні категорії етики.*
2. *Доброта як риса моральної поведінки фахівця.*
3. *Совість у соціально-педагогічній діяльності.*

Ключові поняття та терміни

- *добро*
- *доброта*
- *зло*
- *совість*
- *добросовісність*

Відомо, що **мораль** трактується як сукупність поглядів, норм і правил поведінки людей, а також їхніх якостей, які оцінюються з позиції специфічних категорій **добра, зла** та **совісті**. Зауважимо, що **добро** – це вияв людиною тих необхідних учинків, які повинні бути завжди і в усьому морально необхідними. Інакше кажучи, під цією категорією усвідомлюємо позицію соціально значущу, етичну, потрібну для зважування різних суспільних явищ і мотивів діяльності людей, що акумулювала б у собі такі важливі поняття, як справедливість, благо, обов'язок тощо.

Трактування терміна **добро** розглядав не один філософ. Зокрема, видатні особистості окреслюють зазначену категорію таким чином:

- щастя, блаженство (Епікур);
- насолода (Арістип);
- користь (Бентам, Мілль);
- більш високий ступінь розвитку (Спенсер);
- атрибут автономної моральної волі (Кант).

Водночас моральний образ зла характеризується:

- порушенням суб'єктом зла порядку й міри, узгодженості з іншими рівнопорядковими йому одиницями;
- зосередженістю на собі;
- самоствердженням усупереч іншим і за рахунок інших [78, с. 58].

Добро є критерієм оцінювання найрізноманітніших учинків. Саме воно матеріалізується в доброті. Відповідно і **доброта** як

емоційно-чуттєве відображення творчо-альтруїстичного змісту життя або сформульований життєвий принцип із давніх-давен уважалася вищою моральною цінністю. Не випадково її розуміння закладене в таких заповідях: «Не роби ближньому своєму те, що не хочеш, щоб робили тобі»; «Поводься з іншими так, як ти хотів би, аби поводитися з тобою». У різних варіантах ці твердження зустрічаються в етичних системах філософських і релігійних учень.

У побутовій свідомості **доброта** реалізується як мотив поведінки, зміст дій. Вона пов'язана з відповідними соціальними потребами. Дослідники стверджують, що чим правдивіша людина, тим більша в неї потреба в спілкуванні (комунікативний тип загальної емоційної спрямованості особистості) і наданні допомоги оточуючим (альтруїстичний тип). Одночасно в добрих людей зазвичай відсутні або слабо виражені прояви зовнішнього престижу, владарювання, гедоністичної потреби та акцентуації.

Слід зауважити, що **доброта** проявляється в милосерді, безкорисності та гуманності, які повинні бути головними якостями фахівців із соціальної і соціально-педагогічної роботи. Однак у різних людей вони можуть бути розвинуті неоднаково або виявлятися частково. Так, наприклад, одній особі притаманні милосердя і гуманність, але разом з тим вона є скупою та дріб'язковою. У такому випадку неминучий глибокий внутрішній конфлікт між бажанням допомогти іншому та прагненням не забути і не знецінити власні інтереси. Попри всі старання, такий тип людини не слід вважати по-справжньому добрим [15, с. 165].

Якщо простежити розвиток доброти як категорії, то можна помітити, що вона діалектично пов'язана зі своїм антиподом – **злом**, його різноманітними проявами: недоброзичливістю, ворожнечею, жорстокістю, садизмом, помстою та іншими. Тому так важливо в реальному житті володіти вмінням відрізнити добро від зла. Та не слід забувати, що шлях до добра часто пролягає через зло, і для того, щоб чинити добро, нерідко доводиться бути немилосердним до себе, аби не завдати болю іншим; страждати самому, зберігаючи при цьому бадьорість духу і право чесно дивитися в очі людям.

Доброта – міцна домінанта, властива особі загалом. Із віком у міру надбання соціальної зрілості в індивіда виникає відповідна зміна мотиваційної основи доброти, яка виявляється в бажанні негативних емоцій і, насамперед, звичці до страждань.

У теперішній час добрих людей серед нас небагато. Тому необхідно прищеплювати паростки такої риси кожному ще з дитинства. Ця благородна місія покладається як на сім'ю, так і на суспільство через діяльність педагогів, соціальних педагогів, які не на словах, а на ділі мають утверджувати принципи гуманізму. Такий принцип повинен пронизувати і всю соціальну та соціально-педагогічну діяльність. «Немає більшої любові, як покласти нескінченне життя своє за ближніх своїх», – сказав Христос. Такий заповіт має слугувати дороговказом для нас, становити основу змісту життя як кожної людини, так особливо фахівців із соціальної педагогіки.

Неабияку роль відіграє також *совість*. Це віддзеркалення вищої доброти у свідомості особистості, яка примушує чинити суд над собою, самовиховуватися, оцінює вчинки та намагання фахівця.

Аристотель у розумінні поняття *совість* зробив крок уперед. Він наголошував, що совість – це потужна потенційна сила суспільства. Вона робить можливим спільне існування людей. Без совісті їхнє життя втратило б вартісність. Завдяки цій категорії люди врівноважують пристрасті, розуміють один одного, приходять до «середнього стану», який є досконалим [35, с. 526].

На соціальну зумовленість совісті звертали увагу Дж. Локк, П. Гольбах, Д. Дідро, К. Гельвецій. Середовище і виховання – фундамент совісті. Остання не може бути вродженою якістю. «Наші сумління совісті, – писав П. Гольбах, – є необхідним наслідком нашого темпераменту разом із тими змінами, які вносить у нього суспільство, що оточує нас» [29, с. 139]. В іншому місці мислитель визначає сутність поняття як ставлення людини до самої себе через суперечність із самою собою: «Совість – це оцінка, яку ми у своїй власній душі даємо вчинкам; совість простих смертних керується розумом, совість же християн керується вірою, прагненням, послухом святим отцям» [30, с. 17].

Чим складніший внутрішній світ індивіда та різноманітніші ставлення його до оточення, тим сильніша потреба врівноважити свій духовний світ і бути незалежним. Коли людина починає осуджувати себе, тоді переконається, що там, усередині, існує якась могутня та потаємна сила, що є законом. Пам'ятаймо, йдеться про совість.

Для особистості, у котрої є совість, недостатньо багатства її внутрішнього світу та здатності піднятися до усвідомлення

загальнолюдських цінностей, інтересів; недостатньо і замало гарантій свободи волевиявлення в суспільстві. Тут відчувається необхідність в актуалізації високих моральних потреб і цінностей, є можливість протиставити їх більш низьким та швидкоплинним, висунути й підтримати високі вимоги до себе, здатність до самосвідомості. Означене і слугує основою діяльності соціального педагога. Тоді на допомогу приходить совість – найвитонченіше та розмаїте щодо нюансів творіння людського духу, здатне реагувати на мізерні події, устояти перед спокусою [78, с. 63].

Для того, щоб людина чинила за власним велінням, вона повинна бути впевненою, що нею керує совість, а не страх. Так, особа не краде не тому, що боїться красти, а тому, що це не дозволяє її внутрішній «суддя» – совість. Вона спонукає допомагати ближнім, перейматися їхніми турботами не тільки тому, що за це платять гроші, а через те, що йдеться про внутрішню моральну необхідність особистості; те, що дозволяє самоствердитися фахівцеві у суспільстві.

Совість, як категорія, має багато видів за змістом, формою, інтенсивністю тощо. Вона може бути індивідуальною, колективною, громадянською, релігійною тощо. Так, Г. В. Ф. Гегель твердить про формальну совість, тобто таку, що не має об'єктивного змісту і є тільки індивідуальною.

Хвороблива совість жахливіша за будь-яке покарання. З огляду на це маємо різноманітні заходи і «механізми» звільнення від мук совісті та самої совісті. Одні топлять її у вині, стають наркозалежними, інші шукають забуття в розвагах і розпусті, ще інші з байдужістю ставляться до подій навколишнього світу. Приглушують голос совісті і кар'єризм, і суєта, і формалізм.

Але як охарактеризувати найвищу совість, совість справжньої моралі? Її називають чистою, а носіїв – людьми з чистою совістю, чистим серцем. Аби совість була чистою, ідеал повинен відповідати дійсності, особа має бути задоволена своєю діяльністю. Таких людей вважають фахівцями з великої букви в соціально-педагогічній роботі.

Справжню совість можна розглядати як добру. Саме вона виявляється в хороших справах, думках, словах, почуттях, стосунках та тісно пов'язана з багатим внутрішнім світом. Проте бути внутрішньо добрим досить важко. Часто, спостерігаючи за зовнішнім спокоєм людини, ми не зауважуємо її драматичний

внутрішній світ, яка в ньому відбувається боротьба, які ризиковані рішення іноді приймаються.

Добра совість спрямована на самовдосконалення особистості, тому їй притаманні внутрішні докори. Вони виявляються в тому, що соціальний педагог, який усвідомив свій аморальний учинок, гостро переживає й картає себе навіть тоді, коли про його провину можуть і не знати інші [19, с. 256].

Однак слід підкреслити, що моральна істина не існує в готовому вигляді. Вона сама по собі кожного разу народжується в людині, поєднуючи воедино мудрість і любов до світу.

Совість, як внутрішній «контролер», тісно пов'язана із суспільною свідомістю – зовнішнім моральним «контролером». Але якраз через маніпуляцію суспільною думкою відкривається доступ до маніпуляцій совістю особистості, особливо якщо вона недостатньо самостійна. Адже в повсякденному житті важко відрізнити добро від зла. Тому так необхідна совість, що допоможе вийти із ситуації, прийняти виважені моральні рішення. А надто це важливо в соціально-педагогічній діяльності.

Совість особливо потрібна соціальному педагогу в його повсякденних справах, що полягають у допомозі щодо соціалізації дитини в соціумі. Світло совісті фахівця творить справжні духовні цінності, робить їх стійкими й високовартісними в індивідуальному і суспільному житті. Отже, важливо передусім сформувати в соціального педагога поняття совісного акту. Останній включає принаймні декілька складових.

По-перше, розвиненість почуттєвої сфери, високий рівень інтуїції особистості. Раціоналізм людини, який нині охопив усі сфери життя й розсудливо зважає, корисною чи шкідливою буде та чи інша дія, часто стає на заваді акту совісті, його вільному вияву. Це не означає, що інтелектуальні сили тут ні при чому, але все-таки в акті совісті домінуючим, на наш погляд, є почуттєвий аспект.

По-друге, важливий елемент акту совісті соціального педагога – уява. Вона допомагає передбачити не лише процес, але й результат власних дій.

По-третьє, акт совісті включає елемент покликання, вибору. Це ніби запит душі: що і як зробити, щоб здійснити морально досконале?

По-четверте, діяльнісний елемент акту совісті. Особистість іноді

здатна переживати ту чи іншу екстремальну ситуацію, її моральний вибір може бути певною мірою визначений, але бездіяльний. Саме за таких умов утворюються докори совісті як негативний вияв. На совісті соціального педагога найдорогоцінніше – діти. Їм він віддає свої знання, життєвий досвід. Можна сказати, що справжній соціальний педагог – це учитель совісті, душевної мудрості, благочестя. Форми вияву совісті особистості можуть бути різноманітними. Основні серед них такі: чиста совість, совість як розкаяння, совість-сумнів, докори совісті, совість-спонука, сором.

Чиста совість віддзеркалює усвідомлення соціальним педагогом виконання обов'язків або реалізацію всіх своїх можливостей у конкретній ситуації. Отже, йдеться про гідність, а поняття «чиста совість» здатне виражати лише амбіцію людини стосовно того, що нею досягнуте досконале. Їй притаманні цілісність і гармонійність «чистої», «спокійної» совісті (якщо сприймати ці слова буквально), що є ознакою безсовісності, тобто не відсутності совісті, а схильності не зважати на її судження.

У соціально-педагогічній діяльності можна виділити чотири основних принципи добросовісності, а саме:

- 1) гуманне ставлення до клієнта;
- 2) уникнення участі в діях, що шкодять психічному здоров'ю;
- 3) надання соціальної та соціально-педагогічної допомоги всім, хто її потребує, незалежно від расової, політичної, релігійної приналежності;
- 4) дотримання конфіденційності.

Перейдемо до змістового розгляду моральних принципів фахівця, зупинившись детально на одному з них – індивідуальному підході.

Зауважимо, що важливість соціально-педагогічної роботи полягає в її ефективності. Найвищий рівень такої діяльності досягається тоді, коли методи діагностики, прогнозування та надання допомоги обираються відповідно до індивідуальних особливостей клієнта. Фахове мистецтво якраз і полягає у тому, щоб віднайти «ключ» до «індивідуального замка» кожної людини. Адже вона діалектично поєднує в собі загальне, індивідуальне й одиничне.

Індивідуальність детермінована як біологічними, так і соціальними чинниками. Особистісні характеристики людини споріднені з елементами організму через психосоматичний зв'язок. Тому

надзвичайно важливим є доведення його між свідомістю та совістю.

Східна мудрість повчає: слова не здатні передати всю глибину внутрішнього світу людини. Його відображає найпотаємніше – совість. Вона нагадує крихкий інструмент, який звучить від найменшого подиху людських стосунків. Інколи музику називають мовою, якою особа спілкується зі своєю совістю. Чутливим інструментом володіють як друзі, так і вороги, до нього торкаються близькі і чужі, живі і мертві, а також залишають відбиток епохи, ідеї, думки. Десь там, у надрах совісті, звучить і спадковість тривалої еволюції, суворий суддя та заспокійлива похвала. І сама людина виступає у ролі диригента свого ставлення до оточення, враження від світу і для світу. Не завжди добре знаєш тих, хто грає, хто наструює інструмент і хто слухає. Але почуття добра та обов'язок вимагають, щоб звучання його було значущим і знайшло відгук у багатьох серцях.

Розглянуті нами основні категорії деонтології соціальної педагогіки є основоположними для будь-якої професійної етики, але особливо вони важливі для соціально-педагогічної деонтології. Адже остання, як ніяка інша, наповнена багатим гуманістичним змістом, почуттям високої людяності.

У центрі уваги соціального педагога повинна бути цілісна людина, особистість. Фахівець має вміти творчо використовувати філософські постулати в конкретній практичній діяльності, бути здатним бачити дещо більше, ніж окрему проблему.

Не слід забувати, що ми живемо в часи нестабільності. Власне йдеться про більшість громади, про тих, кого скинуто зі звичної соціальної колії і хто не в змозі забезпечити стратегію свого життя, а саме гарантію безпеки життєдіяльності та благополуччя. Така глобальна фрустрація і призвела до проявів агресивності, різних видів девіантності в суспільстві.

Отже, етичні завдання сучасного соціального педагога постійно ускладнюються. У коло його діяльності все частіше потрапляють бездоглядні й безпритульні діти, а також молоді особи, котрі не знайшли свого шляху в житті і, як правило, стають наркоманами та алкоголіками. Саме вони неабияк відчують нагальну потребу в ресоціалізації. Тому справжнім фахівцям необхідно усвідомлювати, пропускати через себе нові соціально-етичні турботи. Водночас творіння добра надає фахівцям із

соціально-педагогічної роботи зміст буття, виступає їх моральним обов'язком. Добро повинно діяти на засадах добровільності, дієвості, сердечності, чуйності.

Контрольні запитання

1. Як ви розумієте поняття «моральне добро і зло»?
2. Що таке доброта?
3. У чому полягає сутність поняття «совість»?
4. Що означає поняття «чиста совість»?
5. Що означає поняття «добра совість»?
6. Чи завжди відчуваєте докори совісті?
7. Як співвідносяться поняття «совість» і «обов'язок»?
8. Які існують принципи добросовісності в соціально-педагогічній діяльності?

Література

1. *Блощинська В.* Практикум з етики / В. Блощинська. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 256 с.
2. *Васянович Г.* Педагогічна етика : [навч.-метод. посіб.] / Г. Васянович; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України; Львівський науково-практичний центр. – Львів : Норма, 2005. – 344 с.
3. *Гольбах П.* Карманное богословие / П. Гольбах. – М. : Госполитиздат, 1959. – 205 с.
4. *Гольбах П.* Система природы / П. Гольбах. – М. : Соцэкгиз, 1960. – 56 с.
5. *Гусейнов А.* Краткая история этики / А. Гусейнов, Г. Ирлинц. – М. : Мысль, 1987. – 645 с.
6. *Малахов В.* Етика : [курс лекцій] / В. Малахов. – К., 2000. – 384 с.

Тема 5. Моральний вибір і ціннісні орієнтації в соціально-педагогічній роботі

1. *Зміст морального вибору в соціально-педагогічній діяльності.*
2. *Найважливіші етичні концепції морального вчинку у соціально-педагогічній роботі.*
3. *Типові моделі прийняття рішень соціальними педагогами.*
4. *Основні цінності соціальної педагогіки та можливості практичного застосування.*

Ключові поняття та терміни

- моральний вибір
- моральні концепції норм поведінки
- моделі професійних рішень
- ціннісна орієнтація
- ціннісні стимули
- цінності соціально-педагогічної діяльності

В історії філософсько-етичної думки одна з визначальних проблем – свобода морального вибору дій та вчинків, які відрізняються від соціально-масової поведінки. Людині доводиться постійно замислюватись над своїми вчинками відповідно до індивідуальних життєвих орієнтацій, у ситуації, коли об'єктивні обставини пропонують кілька варіантів, а треба віддати перевагу лише одному.

Суб'єктом морального вибору може бути як індивід, котрий обирає той чи інший учинок у міжособистісних стосунках, так і соціальні групи (клас, нація, суспільство, політичні партії тощо), котрі діють у різних сферах суспільного життя і роблять свій, нерідко вагомий, внесок. Він визначає перспективу розвитку культури та суспільства загалом.

Об'єкт морального вибору – це вирізнення одиничного вчинку, ідеалів і лінії поведінки, що можуть мати принципово протилежний зміст між добром і злом, гідністю і ницістю, правдою і брехнею, та засобів реалізації цих цілей тощо. Сама здатність вибору і такий широкий діапазон його об'єкта встановлюються тим, що людина наділена відмінною родовою рисою – здатністю до духовно-морального самовизначення, де сам феномен вибору відіграє вирішальну роль, оскільки допомагає піднятися над обставинами, вийти за межі безпосередньої необхідності, скерованої цими обставинами. Вибір стає стрижнем людської моральності, а міра моральної свободи вибору, прийняття чи неприйняття зовнішніх умов свого існування і внутрішніх засад поведінки виступає одним із найсуттєвіших чинників у духовному житті, моральній культурі.

Моральність завжди звернена до свідомості й волі людини та означає її здатність «переступити свої межі», «панувати над самою собою». Таким чином передбачається певна свобода особистості в моральному виборі. Але вона вимагає абстрагування від тих історично сформованих культурних традицій, які мають визначальний вплив на формування конкретної особистості.

В історії філософії свобода індивіда загалом традиційно розглядалась у співвідношенні з необхідністю і була не лише предметом невичерпного інтересу мислителів, а й каменем спотикання протягом тисячоліть. Філософське вирішення цієї проблеми має практичну значущість для оцінки дій і вчинків людини; воно визначає розуміння моралі та права, оскільки неможливо вести мову про моральну і правову відповідальність особистості за свої вчинки без визнання її свободи. Якщо люди не володіють свободою, а діють тільки виходячи з необхідності, питання про їхню відповідальність втрачає сенс; життєва ситуація постає для них завжди однозначною, приреченою, фатальною, такою, що не дає змоги розширити діапазон вибору.

Однією з умов морального вибору є варіативність поведінки, тобто наявність діапазону об'єктивних можливостей порівнювати й віддавати перевагу певним учинкам, а також свідомо визначати сенс свого життя. Інакше кажучи, йдеться про суб'єктивну здатність вибирати.

Відтак під час детального розгляду даного питання все далі відчуваємо складність, адже до кінця не з'ясовано: від чого залежать можливість та здатність вибирати і який характер вони мають – об'єктивний чи суб'єктивний. Виходячи з відповіді завжди визначався й підхід філософа, мислителя до природи людини, її місця у світі.

У філософсько-етичних працях це питання (природа людини) розглядалося передусім з позиції специфічної властивості – розумової діяльності, котра сприймалась як певна початкова характеристика індивіда, а останній – як володар у своєму самовираженні. Моральність у такому випадку нерозривно пов'язана з розумом і сприймається як щось природне; свобода – як наявна властивість кожного людського індивіда.

Життя наше несе на собі відбиток якоїсь «зadanості»: певного етнічного середовища, його звичаїв і традицій, тієї епохи, у якій живемо, культурних цінностей, ще до всякого вибору даних нам з дитинства.

Таким чином у повсякденній практичній діяльності особа стикається з конкретними, реально існуючими природними умовами життя, соціальними та економічними чинниками, наявною культурою. Саме вони чималою мірою визначають коло інтересів, устремлінь, потреб, низку можливостей для вибору напряму та

конкретного сенсу своєї діяльності, ті норми і критерії, за якими людина оцінює свою поведінку, свій життєвий шлях. Але такий підхід породжує ілюзію відсутності свободи, передбачає фатальну приреченість усього, що відбувається, визначеність наперед та обмеженість можливостей творчої самореалізації особистості.

Отже, визнання абсолютної детермінованості (причинної зумовленості) учинків і діянь людини неминуче веде до висновку: якщо вона не є причиною подій свого життя, то не відповідає за них морально, а самі такі події набувають фатального змісту.

Для Д. Дідро, наприклад, безумовно незаперечною залишається та істина, що свобода – то ілюзія людини, котра, усвідомлюючи наслідки своєї поведінки, не знає причин її [35, с. 234].

Однак насправді це не так. Люди мають значну свободу у визначенні цілей своєї діяльності, оскільки в кожному окремий історичний момент існує не одна, а кілька реальних можливостей для розвитку подій. Більше того, реально життя стає людським тільки тоді, коли індивід здатний постійно змінювати як зовнішні умови та обставини власного життя, так і внутрішні підстави для дій і вчинків відповідно до намічених цілей, цінностей та ідеалів. Нарешті, люди більш чи менш вільні у виборі засобів для досягнення поставлених завдань.

Водночас особистість у своїх рішеннях, виборі не є автономною стосовно об'єктивних обставин. А це означає, що соціальні передумови, місце в системі суспільних відносин можуть значною мірою обмежувати формальну множинність варіантів вибору.

Не можна не погодитись і з тим, що соціальний і моральний прогрес зумовлює ступінь свободи морального вибору діянь та вчинків. Вони відповідають історичному розвитку, одночасно впливають не тільки на об'єктивну можливість вибору варіантів, а й на суб'єктивну здатність особистості до морального самовизначення.

У сучасній етиці в основі вирішення питання про свободу морального вибору, співвідношення об'єктивної можливості та суб'єктивної здатності слід вибрати закладене наукове тлумачення свободи і необхідності. Отож об'єктивні обставини та особисте рішення взаємопов'язані як елементи одного цілого, є системою об'єктивних і суб'єктивних складових свободи. Остання вимагає пізнання необхідності, але не зводиться тільки до цього, оскільки виступає лише умовою, засобом для досягнення людських цілей.

Тому свобода – це вибір певного варіанта дій, який відповідає об'єктивним і суб'єктивним бажанням.

Отже, вибір певного варіанта дій у своїй діяльності актуалізує значущість етики, моральності в соціально-педагогічній роботі. Адже фахівець щоденно стикається зі складними моральними проблемами, які змушують його діяти відповідно до власних моральних переконань, бо такі ситуації недостатньо врегульовані законом.

Фахове рішення як певний моральний учинок можна охарактеризувати з позиції основних етичних концепцій. Провідними серед них є *аристотелівська, кантова, утилітаризму і релятивізму* [27, с. 168].

Засновником *аристотелівської концепції* був філософ *Аристотель* (384–322 рр. до н. е.). Згідно з його думкою, стану повної досконалості – евдемонії – може досягти лише громадянин полісу, котрий наділений особливими рисами характеру – чеснотами. Останні поділяються на інтелектуальні (мудрість, кмітливість) та практичні (мужність, справедливість, поміркованість тощо). Головною чеснотою, на думку філософа, є практична розумність, що поєднує інтелектуальну та практичну сфери, становить основу особистості. Брак хоча б однієї з чеснот спричиняє недосконалість усього характеру. Наявність їх – необхідна передумова успіху в будь-якій сфері діяльності. Суспільство, яке нормально розвивається, віддає кожному громадянину належне й у такий спосіб виховує чесноти.

За Аристотелем, добрий вчинок – це дія, учинена згідно з власною природою людини, котра прагне моральної досконалості. *Доброчесна особа діє справедливо або стримано не тому, що її зобов'язує закон, а тому, що вона щиро прагне саме так чинити.*

Кантову етику створив *Іммануїл Кант* (1724–1804) – німецький філософ епохи Просвітництва. Його погляди побудовані на тому ґрунті, що всі людські бажання пов'язані з особистими інтересами, тому лише раціональне рішення є вільним. Суть етики в тому, що *доброчесна людина творить добро, оскільки це правильно, а не тому, що це приносить задоволення.*

Моральність не може ґрунтуватися на примітивних бажаннях, групових інтересах або критеріях ефективності, а мусить зайняти місце в людському розумі, вважав філософ. І. Кант

сприйняв християнську схему морального вчинку, замінивши благодатну волю на просвітницьке раціо. Доброчесна людина чинить добре тільки тому, що це правильно. Формальні засади раціональної етики філософ формулює у вигляді загального принципу – категоріального імперативу: “Дій тільки згідно з такою максимою, яка може стати універсальним моральним законом”.

Концепція утилітаризму заснована лондонським юристом і реформатором *Ієремією Бентамом* (1748–1832). Він протиставив моралі свого часу теорію, яку назвав утилітаризмом. Відповідно до неї **найкраща дія – та, яка приводить до найбільшого блага для найбільшої кількості людей**. Згідно із запитанням, що таке благо, задоволення – благо, страждання – зло. Так, новий суспільний закон кращий за старий, якщо завдяки його впровадженню більша кількість осіб залишиться вдоволеною.

З позиції **концепції релятивізму добро і зло є відносними і залежать від суспільного устрою (культурний релятивізм), потреб особи (індивідуалізм)**.

Фахівці, які підтримують певну етичну теорію, будуть не тільки по-різному діяти в конкретній ситуації, а й неоднаково інтерпретувати саму ситуацію морального вибору. Вважають, що прибічник аристотелівської концепції керуватиметься тими уявленнями про професійні та громадянські цінності, які він сприйняв від своїх учителів. При цьому вимагатиме від себе розсудливості, мужності, справедливості та співчутливості до клієнтів.

Соціальний педагог, котрий виступає послідовником Кантової етики, стане концептуалізувати ситуацію в межах норм, що існують у даному суспільстві. Якщо випадок неординарний, то він може поставити себе на місце клієнта й запитати, якому рішенню фахівця віддав би перевагу. Утилітарист у критичній ситуації буде схильним міркувати термінами соціальних наслідків.

Загалом знання етичних теорій дозволяє соціальному педагогові приймати професійні рішення в складних випадках практики свідомо й обґрунтовано. Проте слід зауважити, що філософсько-етичні концепції лише відображають найхарактерніші умонастрої епохи, котрі орієнтуються на суспільно-історичний розвиток і прогрес усього людства.

Разом з тим моральний вибір фахівця зумовлює професійні межі соціально-педагогічної діяльності, інакше кажучи, межі

компетенції соціального педагога та професійної дистанції між фахівцем і клієнтом. Вони (професійні межі) залежать і від моделей прийняття першим рішень, які відповідають певним етичним концепціям [27, с. 34–35].

Відповідно до *патерналістичної моделі* фахівець сприяє благові клієнта так само, як батько дитині. Маючи професійні знання та навички, він задовольняє потреби клієнта, приймаючи рішення в системі можливої допомоги, а останній повинен пасивно й дисципліновано виконувати всі розпорядження соціального педагога. Авторитарні (патерналістичні) дії професіонала стануть виправданими, якщо дійсно сприяють благові клієнта і якщо той не володіє достатніми знаннями, щоб мати власне судження. Однак сьогодні влада професіонала часто обмежується бажанням клієнта контролювати ситуацію.

У межах *інструментальної моделі* соціальний педагог займає нейтральну, позаетичну позицію. Послуги, надані клієнтові, продаються та купуються, як і будь-який інший товар. Фахівець не відмовляє жодній вимозі клієнта, якщо вона не суперечить законові. Цю модель треба враховувати, зважаючи на те, що перевага економічних інтересів над професійними часто виявляється в більш прихованих формах.

Контрактна модель обумовлюється рівноправністю професіонала та клієнта у вирішенні прав і обов'язків обох сторін. Необхідною передумовою співпраці згідно з цим підходом є існування моральної домовленості, яка ґрунтується на загальних принципах.

По-перше, важливі моральні рішення – прерогатива клієнта.

По-друге, професіонал мусить давати клієнтові всю необхідну для прийняття рішення інформацію.

Контрактна модель служить своєрідним компромісом між патерналізмом та інструментальним підходом.

Персоналістична модель полягає в тому, що ідеальні стосунки між професіоналом і клієнтом потребують більшого, ніж формальне, виконання контракту. Насправді кожен клієнт хотів би мати справу з професіоналом, який володіє чеснотами, а останній віддає перевагу добродішним клієнтам. Сучасна практика вимагає від фахівця практичної розумності, мужності, справедливості, поміркованості, співчутливості, професійної компетентності, чесності.

В Україні соціально-педагогічна допомога здійснюється щодо різних груп клієнтів: діти з девіантною поведінкою; функціональними обмеженнями; діти-сироти; молодь, що узалежнена від алкоголю, наркотичних речовин; безробітні та інші. Тому й моделі прийняття рішень можуть бути неоднаковими. Перспективним видається застосування патерналістичної та персоналістичної моделей, що дозволить індивідуалізувати діяльність і відійти від формального в наданні допомоги клієнтам.

Для людини принципово важливо у процесі її самореалізації здійснити свої наміри, цілі, а ще необхідно усвідомити, які ці цілі та наміри, як співвідносяться вони із самою особистістю. За будь-яких обставин остання може зайняти певну позицію щодо життєвих завдань, усвідомивши відповідальність як своє кредо. Отже, сам вплив обставин на людину опосередковується її позицією стосовно них. Актом вибору індивід не тільки демонструє, а й, по суті, обґрунтовує його, оскільки здійснюється вибір моралі, цінностей, які стоять за нею. Останній передбачає не лише власне свободу, а й відповідальність: за автентичність буття людини, правильне знаходження та реалізацію сенсу свого життя і навіть за власне життя.

Отож людина тоді стає особистістю в повному розумінні цього слова, коли підіймається над своєю зумовленістю і може протистояти всьому соціальному, тілесному та навіть психічному в собі самій (В. Франкл); уміє позитивно оцінити як конкретний вибір моральних цінностей у певній ситуації, так і власне життя загалом.

Однак є всі підстави вважати, що насправді приділяється більше уваги системі підготовки соціального педагога, аніж відбору тих, хто хоче стати соціальним педагогом. Адже йому, за бажанням, удасться засвоїти максимум навичок, але буде важко або навіть неможливо побороти черствість і байдужість до інших людей, що є недопустимим у роботі. Брак природних якостей небезпечний тому, що навіть великими стараннями особи не здатні заповнити те, чим обділила природа.

Соціальні педагоги – люди особливої професії. Основна сфера їхньої діяльності – навчально-виховний заклад, організація, мікрорайон, школа, родина. Турбота такого фахівця поширюється на всі вікові категорії населення, передбачає активізацію соціокультурних та соціально-педагогічних функцій суспільства, родини, особистості.

Виступаючи посередником у системі суспільних взаємодій, соціальний педагог впливає на становлення гуманістичних, доброзичливих, морально-етичних стосунків у колективі; формування системи ціннісних орієнтацій особистості до соціального оточення, природи, власного здоров'я тощо. Йому потрібно мати добре серце, ясний розум, велику культуру, міцні нерви. Жодна професія не стикається з проблемами життєдіяльності в такій повноті, суперечностях, драматизмі, як соціальний педагог. Можна зіпсувати малюнок, невдало зіграти Ліста, але моторошно, коли соціальний педагог погано працює. Адже йому довіряють проблеми, від вирішення яких часто залежить життєвий шлях, благополуччя, радість і право на щастя дітей, сімей.

Самоутвердження людини як творчої особистості відбувається за допомогою вартостей, які зумовлюють її моральну орієнтацію та ціннісний сенс поведінки.

У філософському розумінні поняття *цінності* вказує на наявність у певних предметах, явищах, довкіллі ознак і властивостей, що відображають їхню значущість для людини або суспільства, тобто якість чи властивість предметів, явищ тощо, котрі становлять актуальну потребу особистості.

Цінності набувають соціального сенсу, реалізуються і впливають на свідомість та поведінку особистості в тому випадку, якщо вони глибоко усвідомлюються і сприймаються як вартісні орієнтації в світі людських потреб і, передусім, моральні. Ціннісна орієнтація – це і є вибір індивідом такого типу поведінки, в основі якого лежать певні, різною мірою усвідомлені (чи взагалі не усвідомлені) вартості.

У будь-якому суспільстві люди неоднаково сприймають поширені й усталені цінності, а тому нерідко формують власні, які в одному випадку існують як «ідеальна» категорія, що породжує суперечність між свідомістю і практичною поведінкою, в іншому – мають спрощений, що не виходить за межі буденних уявлень, недосить стійкий характер і через це потрапляють у нерозв'язні суперечності із суспільними нормами та вартостями. Для деякої категорії людей установлені цінності часто стають взагалі незрозумілими, недосяжними або сприймаються як формальні, декларативні. Тоді вони недостатньо усвідомлюються особистістю, і встановити їх можна лише спостерігаючи за її поведінкою протягом років. Саме лінія поведінки, мораль індивіда дають

достатню підставу стверджувати, що морально-ціннісна орієнтація свідомості більш усталено виражає моральний сенс ціннісних координат у виборі вчинків і дій особистості, ніж окремі спонукання чи оцінки.

Ціннісна орієнтація часом спрямована як на справжні, високі вартості, так і хибні, ниці, навіть на «анти цінність». Ступінь досконалості моралі індивіда, його духовності великою мірою залежить від укорінення в його психіці стійких орієнтацій на гуманні цінності та ідеали.

У періоди соціальних катаклізмів, що призводять до змін суспільно-політичного устрою суспільства, дедалі більше знецінюються раніше прийнятні ціннісні орієнтації, а нові реалії чимдалі важче сприймаються і водночас не піддаються оцінюванню за ціннісною шкалою, сформованою за інших умов. Нині таке явище спостерігається в нашому суспільстві.

Усталена система цінностей як сукупність моральних оцінок «пронизує» мистецтво, філософію, літературу тощо, проявляється у виховному процесі, закріплюється в загальноприйнятих для даної епохи моральній свідомості, моральних кодексах, світогляді тощо.

Справжнє самоствердження можливе лише тоді, коли особистість, діючи в ім'я ідеалів, цінностей, здатна звільнитися від влади потреб, подолати свою залежність від них, стати над ними.

Водночас ціннісні стимули торкаються індивіда, структури його самосвідомості, інтересів, трансформуючи їх у моральні потреби й моральні інтереси. Без них не може бути подвигу, розуміння широких суспільних зацікавлень, справжнього громадянського самоствердження.

Ціннісна орієнтація, виражена в моральних потребах, по суті, виявляється всією психікою людини через мислення, почуття, підсвідомі спонуки; надає можливості вибирати навіть на інтуїтивному рівні ту поведінку, яка впливає з прийнятих цінностей.

Безумовно, визначну роль відіграє усвідомлена ціннісна орієнтація, оскільки посилює регулятивні можливості самої моралі. Водночас вона підпорядковує всі компоненти моральної свідомості єдиній меті та сприяє здатності людини передбачати результати своїх дій.

Як рушійні мотиви поведінки, ціннісні орієнтації також дозволяють визначати крізь призму суб'єктивного сприйняття

своєрідність і найхарактерніші риси сучасної епохи, пізнавати й розуміти, чи володіє особа моральною здатністю відповідати потребам розвитку суспільства. Звідси стає зрозуміло, наскільки вона творчо активна або пасивна, байдужа саме як конкретна людина, а не як конкретно-історичний тип особистості.

Таким чином ціннісні орієнтації, що виникають на їх основі, відображаючи певні усталені взаємини в суспільстві, детерміновані насамперед певним змістом суспільних відносин. Однак абсолютизувати залежність цінностей і морально-ціннісних орієнтацій від характеру суспільних відносин не слід. Активність свідомості та свобода вибору в такій системі не можуть бути перебільшеними.

Світ цінностей – це, передусім, світ культури, духовності людини, її моральної свідомості, тих оцінок, у яких відображається міра духовного багатства особистості [27, с. 173–178]. Отже, мова йтиме не про цінності в значенні матеріальному (грошові або речові), а про соціальні цінності.

Коли ми діємо як професіонали або приймаємо певні рішення в повсякденному житті, наші дії, як правило, визначаються сукупністю більш-менш визначених цінностей. Дія та суб'єкт дії можуть бути окреслені з огляду на такі вартості, але це також є ціннісним судженням. Часто цінності залишаються не сформульованими явно, а закладаються сім'єю чи групою. Так, у процесі виховання ми сприймаємо на віру багато переконань щодо того, як побудований світ і як правильно поводитися в ньому. Усе це цінності.

Отже, цінності – це ідеї (ідеали), переконання, на які слід опиратися у вирішенні певних проблем, прийнятті рішень. Їх неможливо оцінити жодними об'єктивними критеріями, вони цілком суб'єктивні, найчастіше їх поділяє група людей. Цінності здатні змінюватися з часом і неоднакові для різних культурних середовищ. Ідеться про суб'єктивний вияв конкретних підстав людських учинків.

Отож ми розглядаємо життєво важливий компонент практики соціальної роботи. Соціальні педагоги морально відповідальні за свої дії перед клієнтами, колегами, працевдавцями (як правило, перед державою). Існує безпосередній зв'язок між цінностями та діями. Коли приймаємо рішення, тоді виходимо з певної сукупності цінностей, звідси наші дії можна

оцінити з позиції закладених цінностей. Водночас останні – це не просто ідеали, а певні критерії для прийняття рішень.

Соціально-педагогічна робота як особливий вид професійної діяльності складається зі специфічної, тільки їй притаманної системи цінностей, що сформувалися в процесі становлення принципів і норм поведінки фахівців. Дослідники, котрі розглядали зазначену проблему, по-різному встановлювали пріоритети цінностей. Так, професор Брістольського університету Філлайда Парслоу виділяє наступні:

1. *Повага до людини, визнання її безумовної цінності* незалежно від реальних досягнень і поведінки особистості. Як наголошує І. Кант, «Людина – ціль у самій собі, і не може виступати ні для кого як засіб для досягнення інших цілей... Приналежність до роду людського – саме вже достоїнство» [27, с. 231]. Отже, повага до особистості – один із привілеїв соціалізованої людини (члена співтовариства).

У різних соціальних і культурних групах існує багато засобів, за допомогою яких демонструється повага. Вона також дозволяє людям робити помилки й час від часу чинити неправильно. Обходитися з людьми так, ніби вони завжди мають рацію або завжди її не мають, було б однаково проявом неповаги. Поводитися зі старими як із дітьми лише тому, що вони глухі чи відчувають проблеми з тілесним функціонуванням, цілком неприйнятно.

З огляду на це усвідомлюємо, що соціально-педагогічна допомога повинна спрямовуватись на вимоги кожного члена співтовариства та його почуття власної гідності. Тобто повинна бути такою, якою ми самі захотіли б скористатися. Якщо обслуговування, яке ми пропонуємо, неприйнятне для нас і нашої родини, то воно й іншим не принесе користі.

2. *Людина – це унікальна соціальна істота*, яка реалізує свою унікальність у стосунках з іншими і залежить від них у розвитку своєї унікальності.

3. *Людині притаманна здатність до змін*, покращення свого життя, зростання, а звідси – прагнення до свободи вибору, прийняття рішень. Без віри в це неможливо знайти обґрунтування для цілей соціально-педагогічної роботи, що передбачають зрушення на краще, удосконалення індивіда й суспільства.

Сучасний британський фахівець Шуламїт Рамон виділяє окремі цінності в роботі з дітьми з особливими потребами.

- **Наснаження**

Ідеться про необхідність працювати з дітьми, котрі стали клієнтами, так, щоб вони змогли відновитися, використовуючи особисті, громадські й людські здатності. Адже найбільш вразливі особи відчувають брак впливу в суспільстві, особливо якщо вони мають явні проблеми чи порушення. Часто піддаються маргіналізації та ізоляції і в такому випадку позбавлені можливостей діяти, бути незалежними в суспільстві. Наснаження вимагає розподілу влади та її відходу від традиційних впливових груп.

- **Насамперед – людина**

Кожна людина має право на підтримку від суспільства в скрутних ситуаціях не тільки з метою вигоди, а й в ім'я розвитку можливостей, для збагачення нематеріальної сторони життя, загального для всіх нас.

Незважаючи на проблеми, клієнти соціальних педагогів – передусім такі ж самі люди, як і всі інші. Між ними багато спільного, особливо коли йдеться про їхній потенціал стати корисними й потрібними для суспільства, самих себе.

Кожній людині повинні бути гарантовані гідність та права, навіть якщо не всі можуть цілковито використовувати їх. Адже всіма ними однаково дорожить суспільство.

- **Право на самовизначення**

Право кожного розв'язувати власні проблеми виходячи зі своєї спроможності приймати розумні рішення, а також із факту, що людина глибше за інших знає саму себе. Право на самовизначення означає, що ухвалення рішення – загальнодоступний процес, якого можна навчити. Це право включає право помилятися.

- **Право на залежність**

Люди є взаємозалежними. Кожний із нас має право на взаємну залежність і підтримку в разі потреби. Як влучно зауважують класики, «жодна людина не є островом», усі ми живемо в товаристві й залежимо один від одного. Жоден індивід не може бути цілком самодостатнім. Тому взаємозалежність людей є позитивним і нормальним станом.

Ураховуючи викладене, фахівцям у соціально-педагогічній роботі слід керуватися такими цінностями:

- визнання пріоритету особистості над суспільством;
- повага конфіденційності у взаєминах із клієнтами;
- здатність відокремлювати особисті почуття і потреби від про-

фесійних взаємин;

- готовність до передавання знань і вмінь іншим;
- повага до індивідуальних і групових відмінностей;
- прагнення до розвитку здатності клієнта допомагати самому собі;
- надання пріоритету соціальній справедливості, економічному, фізичному й розумовому благополуччю всіх членів соціуму;
- прагнення до високих стандартів особистої моралі та професійної етики.

Означені вище цінності інтерпретуються в таких рекомендаціях:

- не нашкодь;
- не перебільшуй ролі допомоги;
- демонструй, що ти перебуваєш поряд із клієнтом заради нього;
- будь доступним, відвертим, природним, гнучким, толерантним;
- утримуйся від критичних суджень;
- підтримуй добрі стосунки з клієнтом;
- повір у здатність клієнта до змін;
- перетворюй незадоволення на прагнення до змін;
- орієнтуйся на прагнення й бажання клієнта;
- роби тільки те, що необхідно;
- опирайся на добру волю, згоду клієнта;
- допомагай людям якомога більше дізнатися про власні ресурси та можливості їх розкриття;
- збільшуй кількість варіантів вибору для клієнта;
- будь реалістичним;
- практикуй те, що знаєш, і те, у що віриш;
- продовжуй навчання [108, с. 36–40].

Таким чином цінності вимальовують прагматичні критерії, які скеровують наші дії в житті та професійній діяльності. Вони важливі для структурування взаємин між соціальним педагогом і клієнтом, з'ясування головних особливостей цих стосунків.

Аби запобігти виникненню проблем, соціальні педагоги повинні чітко усвідомлювати свої цінності; не має бути розбіжностей між словом і ділом; поведінка та дії повинні залишатись послідовними; цінності мусять детермінувати наші вчинки. Адже соціально-педагогічна робота в кінцевому підсумку спрямована на те, щоб

надати можливість клієнтові стати незалежним або, принаймні, зменшити його залежність від професійної допомоги.

Контрольні запитання

1. Що розуміють під поняттям «моральний вибір»?
2. Яку роль у діяльності соціального педагога відіграє моральний вибір?
3. Які існують етичні концепції морального вчинку, що можуть зумовлювати соціально-педагогічну діяльність?
4. Які ви знаєте основні моделі прийняття професійних рішень?
5. Яка модель прийняття рішень є найтиповішою для соціального педагога України?
6. Що означає поняття «професійні межі» у діяльності соціальної педагогіки?
7. Охарактеризуйте сутність поняття «ціннісна орієнтація».
8. Що ви розумієте під поняттям «ціннісні стимули»?
9. Що означають цінності в соціально-педагогічній діяльності?
10. Які ви знаєте фахові цінності?

Література

1. Вступ до соціальної роботи : [навч. посіб. / за заг. ред. Т. Семигіної та ін.]. – К. : Академвидав, 2005. – 304 с.
2. *Гусейнов А.* Краткая история этики / А. Гусейнов, Г. Ирлинц. – М. : Мысль, 1987. – 645 с.
3. *Медведева Г. П.* Этика социальной работы : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед.] / Г. П. Медведева. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 208 с.
4. *Никитина Л. Г.* Социальный педагог в школе / Л. Г. Никитина. – М. : Академ. проект, 2003. – 112 с.
5. *Овчарова Р. В.* Справочная книга социального педагога / Р. В. Овчарова. – М. : ТЦ «Сфера», 2001. – 467 с.
6. Професійна етика соціального педагога : [навч.-метод. посіб.] / Марченко С. Я., Краснова Н. П., Харченко Л. П.; Науково-дослідний центр проблем соціальної педагогіки та соціальної роботи АПН України та Луганського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009. – 563 с.
7. *Рудницька О. П.* Педагогіка : загальна та мистецька : [навч. посіб.] / О. П. Рудницька. – Тернопіль : Богдан, 2005. – 306 с.
8. Соціальна робота в Україні : перші кроки : [за ред. В. Полтавця]. – К. : Вид. дім «Academia», 2000. – 236 с.

Тема 6. Суспільна свідомість і соціально-педагогічна діяльність

1. Структура моральної свідомості.
2. Структурні компоненти етики соціально-педагогічної діяльності.

Ключові поняття та терміни

- моральні взаємини
- моральна діяльність
- моральні переживання
- моральна поведінка
- етичні стосунки
- етична свідомість
- етичні дії

Відомо, що моральна свідомість виступає як сфера суспільної свідомості, яка містить такі структурні елементи: моральні знання, моральні переконання і моральні потреби, які відтворюються у поведінці, моральних взаєминах, моральній діяльності.

Моральні знання – це знання про етику, мораль і моральність у цілому та у сфері соціально-педагогічної діяльності зокрема. Формування та розвиток моральних знань вимагають від фахівця постійної роботи над собою.

Моральні переконання – це впевненість фахівця у справедливості вимог професійної моралі. Вони визначають теоретичну і практичну підготовку спеціаліста до фахової діяльності, є основою свідомої поведінки в соціально-педагогічній діяльності.

Моральні потреби – найвищий рівень моральної свідомості. Вони характеризуються необхідністю дотримуватися вимог професійної етики.

З найбільшою повнотою й очевидністю моральні якості людини виявляються в її поведінці. Останню не варто порівнювати з діяльністю особистості, котра визначається принципами технології, законами науки, художньої творчості тощо. Інакше кажучи, у процесі виробничої діяльності моральна поведінка людини може не збігатись, що позначиться на фаховості соціального педагога.

Підкреслюючи неправомірність поєднання діяльності і моральної поведінки, слід зауважити, що в житті нерідко буває різне. Та чи інша діяльність вибирається людиною з моральних міркувань (наприклад, професія лікаря, соціального педагога, адвоката, ветеринара тощо).

Варто наголосити, що коли норми моралі через певні історичні обставини змінюються, то відповідно набувають відмінного змісту й уявлення про моральну чи аморальну поведінку.

Моральні взаємини – це різновид соціальних взаємин, за основу яких узятий моральний принцип, що реалізується в моральному виборі з міркувань зиску й вигоди або за велінням совісті: критерій справедливості і добра.

Моральна діяльність існує у двох вимірах. *По-перше*, діяльність, яка свідомо служить якій-небудь моральній меті й у цьому аспекті виступає в ролі морально-виховної діяльності. *По-друге*, вона є складовим елементом інших видів людської діяльності: виробничої, політичної, наукової, художньої. У цьому напрямі розглядається як моральна мотивація – бажання творити добро, досягнути певного морального ідеалу, здійснити моральний обов'язок, захистити особисту честь, гідність тощо.

Як зазначає П. Назар, у суспільній свідомості виділити структурні підрозділи досить важко через те, що духовна структура як особистості, так і суспільства вивчена недостатньо, і тут є чимало загадкового й невідомого. Наприклад, ще не з'ясовані риси такого феномену, як національний характер, або причини існування відмінності в моральних якостях індивідів, які народилися від одних батьків і виховувалися в одному середовищі [88, с. 34].

Складною видається також проблема співвідношення суспільної моральної свідомості і моральної свідомості особистості, закономірностей сприйняття суспільних моральних нормативів.

У моральній свідомості умовно вирізняють наступні елементи: моральні переживання, буденний рівень, теоретичний рівень.

Моральні переживання – почуття симпатії й антипатії, обурення і схвалення. Вони, очевидно, становлять найдавніший, початковий і основоположний пласт моральної структури людини. Наприклад, почуття соромливості в дівчаток проявляється з першими нерішучими і слабкими імпульсами статі в тому дитячому віці, коли про моральну свідомість говорити ще зарано. Це почуття властиве тільки особистості та є однією з безсумнівних ознак людяності.

У моральних почуттях індивіда відображається ставлення до своїх і чужих учинків. Вони активізують свідомість, збуджують

пізнавальні та вольові функції. Позитивні моральні почуття (симпатія, жаль, довірливість, ніжність, незлобність тощо) зазвичай корелюють з інтелектуальним багатством людини. І, навпаки, негативні моральні почуття (злобність, агресивність, егоїзм, підступність тощо) звичайно корелюють з нерозвинутою моральною свідомістю й убогістю інтелекту.

Буденний рівень моральної свідомості, за словами П. Назара, збережений у мові, а також народній мудрості у вигляді приказок, байок, казок та інших надбань народної творчості.

Особливістю моральної свідомості на буденному рівні є те, що вона стихійна і скеровується двома чинниками: традицією, з одного боку, та плинними емпіричними обставинами – з іншого. Для буденної моральної свідомості індивіда характерно те, що вона, насамперед, несе відбиток мікросередовища – сім'ї, двору, вулиці [88, с. 35].

З виходом із мікросередовища у ширший світ зв'язків, інтересів і захоплень моральна свідомість індивіда збагачується глибшими моральними принципами, проблемами, нормативами. Тут уже йдеться про теоретичний рівень моральної свідомості.

Щодо етики соціально-педагогічної діяльності з-поміж основних її структурних компонентів виокремлюють: **етичну свідомість, професійні етичні стосунки, етичні дії та професійний обов'язок спеціаліста.**

Етична свідомість фахівця служить відображенням його соціального буття, діяльності в процесі професійних стосунків. Це особлива форма усвідомлення соціально-педагогічної необхідності, яка набуває специфічного морального обґрунтування, відображається в поведінці та праці. Її розглядають не з позиції необхідності, а моральної цінності. З огляду на сказане професійна діяльність соціального педагога проглядається крізь призму своєї необхідності та значущості як можливість реалізувати власні моральні настанови.

Етичні стосунки в соціально-педагогічній роботі виникають у процесі професійної діяльності як сукупність залежностей і зв'язків, що полягають у досягненні суспільного та особистого блага шляхом перебудови системи «людина – середовище». Такі взаємини постають між соціальними педагогами як членами певного колективу, соціальними педагогами та клієнтами, соціальними педагогами та соціальним оточенням

клієнтів, соціальними педагогами та різними установами, організаціями, приватними особами, з котрими соціальний педагог вступає у взаємодію з метою надання соціальних послуг. Сюди також можна віднести стосунки, які виникають між інституціями соціально-педагогічної роботи державної та недержавної форм і державою в цілому, суспільством. Окреслені взаємини в соціальній діяльності існують у вигляді вимог, які висуваються суб'єктами стосунків один до одного з метою виконання професійних обов'язків, моральних принципів, що закладені в основі соціально-педагогічної роботи, моральних якостей. Саме ними повинен володіти соціальний педагог.

Соціальний педагог сприймає *діяльність* не тільки з погляду загальнолюдських чи професійних цінностей, а й виходячи з власної їх системи, понять про мораль. Дії його поєднують у собі специфічні моральні мотиви професійної діяльності. Для фахівця з огляду на обов'язки головним змістом професії й важливим кінцевим результатом є задоволення потреб клієнта, розв'язання його проблем. Однак рішення стосовно тих чи інших дій мають ґрунтуватися на розумінні й знанні того, яку користь отримають клієнт і суспільство в цілому. Вони повинні базуватися на повазі до останнього та його найближчого оточення з урахуванням людської гідності, істинного благополуччя фахівця. Він має тактовно викласти свою позицію, не наполягаючи на ній.

Погляди, стосунки, цінності та життєвий досвід можуть, напевне, суттєво відрізнятись у клієнта й у фахівця. Тому партнерство, про яке йде мова, мусить ґрунтуватися на розумінні й прийнятті розбіжностей. І на працівникові лежить відповідальність з урахуванням власного досвіду, бачити в клієнтові цілісну й унікальну людину, котра перебуває в особливій ситуації.

Соціально-педагогічна робота вимагає не тільки практичного реагування на проблеми. Так, нужденність або тяжка хвороба часто потребують безпосередньої участі фахівця. Водночас у цих випадках практична допомога – тільки частина справи. Інша, не менш важлива, полягає в тому, щоб посприяти людині – самій або в групі – знайти стратегію для виходу зі скрути. Якщо обмежитися наданням бідному матеріальної допомоги, нехай то вся країна або окрема людина, це ніколи нічого не змінить. Клієнти повинні думати про те, як вони самі можуть поліпшити ситуацію, яким чином, що ще здатні зробити, які є інші шляхи розв'язання їхньої проблеми.

Отже, викладені поняття щодо категорій суспільної свідомості, причетних до моральних аспектів соціально-педагогічної діяльності, допомагають виділити провідний чинник у практичних розгалуженнях фахової етики. Маються на увазі покликання, емоційні й водночас інтелектуальні імперативи свідомого буття соціального педагога у професійному просторі. Справді, соціально-педагогічна діяльність потребує надзвичайно глибокого зосередження на ниві нескінченної моральної і розумової праці, поєднання поклику серця допомогти людині з безмежною терплячістю, витримкою, жагою до знань. Самої доброчесності тут замало. Однак відгукуються фахівці, котрі досконало володіють теоретичними знаннями, проте безпорадні у професійній діяльності. Тому про успіх і визнання на нелегкому шляху соціально-педагогічної роботи ніяк не скажеш, що це фортуна, адже все набуває протилежного визначення. Удалий фаховий крок повинен супроводжуватися принципово іншими вимірами – талант самовиховання, внутрішній філософський стержень. Фактично в особистості поступово створюється своєрідний сплав з чіткої пізнавальної системи уявлень і власного класифікаційно-оцінювального еталона мотивацій та вчинків, які становлять моральну діяльність.

Контрольні запитання

1. Що означає поняття «моральна свідомість»?
2. Що розуміють під поняттям «моральні взаємини»?
3. Яка сутність моральної діяльності?
4. Що включає в себе поняття «моральні переживання»?
5. Які ви знаєте структурні компоненти етики соціально-педагогічної діяльності?

Література

1. *Васянович Г.* Педагогічна етика : [навч.-метод. посіб.] / Г. Васянович; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України; Львівський науково-практичний центр. – Львів : Норма, 2005. – 344 с.

2. *Зозуляк-Случик Р. В.* Основні категорії етики в діяльності соціальних працівників і соціальних педагогів / Р. В. Зозуляк-Случик // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. – Київ : ІВЦ «Політехніка», 2010. – № 2 (6). – С. 21–26.

3. *Медведева Г. П.* Этика социальной работы : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед.] / Г. П. Медведева. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 208 с.

4. *Назар П. С.* Суспільна свідомість і медицина // Назар П. С., Віленський Ю. Г., Грандо О. А. Основи медичної етики. – К. : Здоров'я, 2002. – С. 30–40.

5. *Никитина Л. Г.* Социальный педагог в школе / Л. Г. Никитина. – М. : Академ. проект, 2003. – 112 с.

6. *Овчарова Р. В.* Справочная книга социального педагога / Р. В. Овчарова. – М. : ТЦ «Сфера», 2001. – 467 с.

7. Професійна етика соціального педагога : [навч.-метод. посіб.] / Марченко С. Я., Краснова Н. П., Харченко Л. П.; Науково-дослідний центр проблем соціальної педагогіки та соціальної роботи АПН України та Луганського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009. – 563 с.

Модуль 3. Соціальний педагог як суб'єкт моральних взаємин

Тема 7. Особистість соціального педагога як фахівця і громадянина

1. *Морально-гуманістичні якості особистості соціального педагога.*
2. *Психолого-педагогічні особистісні риси фахівця.*
3. *Психологічні характеристики соціального педагога.*
4. *Психоаналітичні якості фахівця.*

Ключові поняття та терміни

- *моральні риси*
- *фахові чесноти*

Професіоналізм соціального педагога безпосередньо залежить від гуманістичної спрямованості його особистості. Тому у студентів цього фаху необхідно сформувати гуманістичну систему світогляду та переконань задля необхідності надання допомоги людині, зміни її життєвої ситуації. А це можливо тільки через формування у них певних груп якостей, а саме:

перша група – морально-гуманістичні якості особистості соціального педагога (гуманізм, альтруїзм, емпатійність, доброта, перцептивність, справедливість, терпимість, порядність, відповідальність, обов'язок, честь, гідність тощо);

друга група – психолого-педагогічні якості, які забезпечують встановлення ефективних відносин з усіма об'єктами та суб'єктами діяльності (комунікабельність, візуальність, красномовство, фактичність);

третя група – психологічні характеристики, які забезпечують придатність соціального педагога до протікання психічних процесів, стійкий психічний стан, високий рівень емоційних та вольових характеристик.

четверта група – психоаналітичні якості, які створюють основу для вдосконалення соціального педагога як професіонала (самоконтроль, самокритика, самооцінка), а також якості, які відображають стресостійкість (психофізична тренуваність, саморегуляція) [99, с. 69].

Розглянемо детальніше найбільш значимі якості особистості соціального педагога.

Така якість, як *любов до людей (гуманізм)*, допоможе соціальному педагогові налагодити партнерські стосунки. Адже спілкуючись із клієнтом, він мусить розгледіти в ньому позитивні якості, намагання змінити думку про самого себе і таким чином сприяти позитивній трансформації особистості. Саме такий підхід дозволить згодом покращити життєву ситуацію клієнта.

Майже у 80 відсотках випадків думка про людину, довіра до неї будуються саме на підґрунті першого враження, свідомого чи підсвідомого. Доцільно, аби соціальний педагог не був за стилем одягу та поведінкою ані ультрамодним, ані надто старомодним, бо будь-яка зайвість не проходить повз увагу клієнта й певним чином психологічно непокоїть його. Зокрема, аж ніяк не пасує фахівцю курити.

Вихованість як прояв культури – не лише зовнішня ввічливість та вишуканий стиль, а щось надто більше. Ідеться про внутрішню інтелігентність, духовну щедрість тощо. Адже ввічливість і тактовність – абетка повсякденної, побутової естетики поведінки, її елементарна основа. Вони, як норма, відображають духовну культуру людини.

Природна ввічливість, тактовність і вишукані манери є важливими складниками зовнішньої культури індивіда, і їхній практичний вияв вважається ознакою інтелігентності, доброї вихованості. Окреслені риси протиставляються грубошам, зазнайству, зверхності, нехтуванню у ставленні до оточення. З-поміж ознак ввічливості насамперед необхідно виділити дотримання правил суспільного життя та дисципліни.

Тактовність – це якість, яка передбачає вміння соціального педагога дотримуватись міри, визначених моральних норм. Здатність урахувати обставини, наслідки своїх учинків, важливість прийнятих рішень мають зумовлюватись професійним тактом соціального педагога, сформованим на основі особистісної якості.

Психологи вважають, що фахівцеві слід сформувати в собі відповідну емоційну позицію, яку визначають як *емпатію* (тонке розуміння, співпереживання психологічного стану іншого). Це необхідна професійна риса соціального педагога, й опанувати її – нагальна індивідуальна фахова програма. У діяльності фахівця вона означає розуміти свого клієнта, співчувати йому, дивитись на ситуацію його очима. Така якість розвивається в міру набуття життєвого та професійного досвіду.

Характерними рисами моралі соціального педагога є також **скромність і простота** в поведінці. Коли людина вимоглива до себе та інших, реально оцінює власні сили та можливості, не підкреслює своїх виключних достоїнств, особливих прав, критично ставиться до власних заслуг і недоліків, прагне до добрих учинків не задля похвали, а на користь загальній справі, ми говоримо про неї, що вона скромна. Це виявляється в повазі до життєвого досвіду інших, праці, знань, почуттів.

Звідси поняття простоти, тобто нетерпимість до всього показного, пишності, помпезності, надмірностей.

Скромність і простота належать до найвищих достоїнств людини, це показники високої моральної культури, що прослідковуються у витримці, вихованості. Такі індивіди позбавлені пихатості, мотиви їхньої поведінки зумовлені внутрішніми переконаннями в необхідності відстояти честь і гідність колективу, служити народу. Поводження скромної людини ґрунтується на усвідомленні того, що її особисті результати залежать від успіхів колективу, суспільства.

У формуванні фахівця із соціальної педагогіки важливе місце посідають такі моральні чесноти, як *чесність і правдивість*. Перша виступає синтезом моральної цільності думок, дій особистості та виявляється у багатьох сферах суспільного життя через позитивні якості: правдивість, вірність, щирість, відвертість, принциповість тощо. Інакше кажучи, чесність – це прямота вчинків і поведінки, твердість і принциповість, вірність даному слову, які породжені глибоким ідейним переконанням. Невід’ємним мотивом справді морального вчинку була і є чесність. До того ж вона у стосунках соціального педагога та клієнта – одна з основ взаємної довіри та поваги, що значною мірою впливає на формування між ними партнерських взаємин. Перший не має права приховувати від клієнта інформацію навіть із негативним забарвленням, а, навпаки, повинен делікатним способом повідомляти про результати дій, разом аналізувати причини невдач і визначати шляхи щодо найбільш ефективних дій і результатів.

Не випадково зазначена якість розглядається як необхідна для характеру соціального педагога. Він не може створювати ілюзій у клієнта стосовно можливих шляхів допомоги. Якщо з огляду на об’єктивні причини фахівець не впевнений у позитивному кінцевому результаті, він повинен попередити про це, щоб надалі не викликати нарікань з боку клієнта.

Правдивість як одна з форм чесності відображає власну моральну потребу в істині, спонукає правильно оцінювати достоїнства, щиросердно та відкрито визнавати й морально осуджувати недоліки як свої, так і чужі. Тобто соціальний педагог не повинен приховувати від себе та інших справжній стан справ.

Чесність і правдивість вимагають, у свою чергу, принциповості, оскільки остання – це свідомий і послідовний захист людиною позиції та поведінки. *Принциповість*, як ніяка інша особиста властивість, є виразником і показником сутності індивіда, його високої свідомості, ідейності, прагнення визнання, а також проявом високого почуття громадянського обов’язку. Принципова людина завжди має власну думку, яка торована шляхом глибоких переконань, і відповідно твердо впевненість у тому, що і як вона робить, до чого прагне. Дана соціально-філософська категорія дуже близька до сміливості та правдивості.

Відомо, що соціальний педагог, як і вчитель, повсякденно спілкується з учнями, які надзвичайно різні за характером,

темпераментом, здібностями, фізичними й духовними можливостями розвитку. Цілком природно, що до одних він може виявляти більшу симпатію, ніж до інших. Справа полягає не в тому, щоб фахівець не мав права симпатизувати більше одним учням, ніж іншим; симпатія викликається наявністю відомих властивостей, і якщо вона є, то виникає підсвідомо. Суть у тому, щоб не було несправедливого, упередженого ставлення з боку соціального педагога до дітей, котрі йому в чомусь менш симпатичні. Кожен учень, з яким працює соціальний педагог, незважаючи на свої властивості, має рівні права на увагу та добре ставлення поряд з усіма іншими. Відсутність об'єктивності, повної справедливості в підході до вихованців підірве моральний авторитет фахівця і буде перешкоджати успіху в соціалізації, а значить, у навчанні й вихованні. Соціального педагога визнають людиною несправедливою, якщо він чинить не так, як належить, а за навіюванням власних симпатій. Справжній виховник, а саме таким і має бути фахівець, не стане виділяти з учнівського кола улюбленців, тих, хто за будь-якої нагоди старається йому прислужитися, навіть підлеститися.

Інакше кажучи, **справедливість** має постійно супроводжувати взаємини між клієнтом і соціальним педагогом. Останній, як людина, може мати свої уподобання, симпатії та антипатії, однак вони аж ніяк не повинні домінувати у стосунках. Які емоції та почуття не викликав би клієнт, ставлення до нього повинно базуватися на доброзичливості, повазі та розумінні. Отже, справедливість – важлива моральна якість і у взаєминах із колегами: оцінювання їхньої діяльності мусить враховувати об'єктивні та суб'єктивні фактори і ні в якому випадку не перебільшувати або применшувати заслуги й недоліки співробітників.

Уважність і спостережливість, як і перелічені вище якості, не менш необхідні соціальному педагогові в його практичній діяльності. Саме вони дозволяють враховувати найменші зміни в настрої, самопочутті клієнта, що значною мірою позитивно позначиться на подальшій роботі, дозволить скоригувати обраний план дій.

Для ефективної праці потрібна й така обов'язкова умова та водночас важлива особистісна риса соціального педагога, як терпимість. Вона проявляється у прийнятті клієнта таким, яким він є: з його інтересами, нахилами, сильними та

слабкими сторонами, певним способом життя. Проте це не означає, що соціальний педагог має заохочувати дії та вчинки клієнта, які суперечать суспільним нормам чи можуть негативно впливати на його життєдіяльність та оточення.

Витримка та стриманість – риси особистості фахівця, без яких неможлива його професійна діяльність. Досить часто в роботі він має справу з клієнтами, котрі знаходяться у складній життєвій ситуації, що супроводжується різними емоційними станами. Неадекватні реакції здатні провокувати аналогічні й у соціального педагога. Однак специфіка його роботи передбачає вміння стримано підходити до подібних емоційних проявів для надання клієнту ефективної допомоги.

Терпіння вкрай потрібне такому працівникові ще й тому, що у своїй діяльності він стикається з різними типами людей, багато з яких є важкими у спілкуванні. Для нього важливо дати їм шанс відкоригувати негативні емоції та почуття, спрямувавши їх у конструктивне русло з метою позитивної мотивації на подальшу співпрацю.

Щодо духовних чеснот **співчутливості, душевності**, то їх слід вважати законом професії. Адже поважати кожного клієнта та його близьких – справа нелегка, це велика робота розуму й серця. Але зовнішня повага – то не основне. Потрібні ще благородна сміливість у поєднанні зі знаннями, мудрою обережністю та спостережливістю. Боязкий, слабкодушкий соціальний педагог небезпечний, бо завжди знайде тисячі можливостей, аби нічого не зробити для клієнта. Додамо, що такий спеціаліст намагається не діяти тоді, коли вбачає хоча б деякий ризик для свого реноме та спокою.

Водночас фах соціального педагога зумовлює потребу у високій внутрішній етичній культурі. Адже його діяльність належить до таких видів, де не тільки професійні знання, уміння та навички, а насамперед особистісні якості спеціаліста значною мірою визначають ефективність й успішність роботи. Стиль поведінки, зумовлений сукупністю його особистих якостей, ціннісних орієнтацій, інтересів, також значною мірою впливає на систему стосунків, які соціальний педагог формує не тільки з клієнтом, а й з колегами по роботі.

Немаловажними є вигляд фахівця, коректність чи брутальність манер, уміння бесідувати тощо. Адже існують ознаки й

первісний код спілкування, за якими у клієнта складається перше враження про фахівця. Тому **комунікабельність** – важлива якість соціального педагога. Від таких його здібностей залежить загалом успіх усієї справи: саме розмовляючи з клієнтом, фахівець має змогу дізнатися про його проблеми, очікування та надії; може виробити план спільних дій, вчасно скоригувати реальні шляхи розв'язання питань, спрогнозувати очікувані результати. Спілкуючись із колегами, він набуває нового досвіду роботи, отримує відповіді на важливі питання тощо.

Фахівець із соціальної педагогіки оточений довірою, коли він спокійний та впевнений, проте не зарозумілий, якщо рішучість і швидкість висновків та дій поєднуються в ньому з жалісливістю, емпатійністю й водночас делікатністю, пристойністю. Отже, врівноважена вдача соціального педагога – то один із гармонійних зовнішніх стимулів, які сприяють допомозі клієнту. Однак це не завжди стала константа. Особистість фахівця коригується, поліпшується за умови врахування поглядів на поведінку як клієнтів, так і колег. Така інформація буває безпосередньою або вербальною, але завжди важливою.

Сила волі фахівця виступає свідомою вольовою спрямованістю на виконання об'єктивно необхідних дій, здатністю адекватно оцінювати перешкоди, доводити розпочату справу до логічного завершення, умовою усвідомлення свого професійного обов'язку. Саме така риса може допомогти клієнту повірити у власні сили, переглянути життєві переконання й тим самим підвищити особистий потенціал і соціальну активність.

Оптимізм соціального педагога – це джерело впевненості у соціальній справедливості, здатності людини до постійного саморозвитку та самовдосконалення.

Немаловажну роль відіграє **об'єктивність** фахівця, що полягає у беземоційному ставленні до клієнта та його індивідуальних якостей. Разом з тим поняття справедливості окреслює «не ту чи іншу цінність, благо, а їх загальне співвідношення між собою. ... відповідає уявленням про сутність людини і її невід'ємні права» [99, с. 83].

Зрозуміло, взаємна приязнь, створення атмосфери емпатії, тобто переймання психологічним настроєм іншої людини, потребують уваги до цієї емоційної площини буття. Адже перепони у спілкуванні часто пов'язані з такими внутрішніми

психологічними чинниками, як уразливість, ніяковість, заздрість. Керування своїми емоціями – власне життєво необхідна вимога до кожного. Але соціальному педагогові такий стрижень психічного загартування особистості вкрай потрібний. Нерозв'язані конфлікти, психологічні стреси, нагромадження негативних обставин впливають особливо негативно, якщо вони загострюють невротичні риси людини. І тоді хронічний стрес, навіть неприхований, перетворюється на джерело нерозуміння клієнтів, відчуженості від них, засвідчує про професійне «вигорання» [27, с. 199].

Наприклад, соціальний педагог, у котрого внутрішньо домінують острах та неспокій, не відреагує правильно на тотожні скарги клієнта, викликані його невротичним станом. Значення таких психогенних факторів у соціально-педагогічній практиці надто вагомиме. Адже невротичні розлади посідають у роботі фахівця, якщо брати статистику, важливе місце. Таким чином психологічна міць і культура соціального педагога – об'єктивний важіль у виховному процесі.

Самокритичність – ще одна невід'ємна якість соціального педагога. Уміння аналізувати свої вчинки, професійну діяльність, бачити помилки та шляхи подолання допомагає самовдосконаленню у роботі.

Адекватна самооцінка необхідна фахівцю, оскільки значною мірою визначає ефективність його праці. Він повинен адекватно підходити до своїх можливостей і здібностей: завищена самооцінка часом призводить до самовпевненості, яка, у свою чергу, стає причиною помилок і негативних наслідків. На противагу, занижена самооцінка здатна викликати нерішучість у професійних діях і вчинках.

Людина, наділена добрими чеснотами, завжди прагне до морального самовдосконалення. Стосовно соціальних педагогів – це прояв постійного бажання до професійного зростання, удосконалення практичних умінь і навичок, здобуття нових теоретичних знань, духовного та морального розвитку.

Творче мислення – невід'ємна характеристика фахівця. Соціально-педагогічна робота хоч і має заздалегідь визначену класифікацію стандартних положень, однак не буває цілком однакових ситуацій та ідентичних випадків. Кожне звернення унікальне, тому важливо приймати рішення саме з огляду на конкретне явище, опираючись на професійну інтуїцію. Відсутність

творчого підходу в роботі може негативно позначитись на стосунках із клієнтом, а іноді й дискредитувати професію соціального педагога [99, с. 236–240].

Отже, можна стверджувати, що специфіка професійної етики полягає у тому, що моральні принципи, людські цінності в соціальній педагогіці безпосередньо пов'язані з тими засобами і прийомами, які використовує дана наука й етика; наукове пізнання і моральна оцінка, істина і добро досягають у соціально-педагогічній діяльності свого найвищого розвитку. Пізнання закономірностей природного і соціального в житті людини в поєднанні з етичною оцінкою та визначенням моральної мети – шлях, яким повинна йти соціально-педагогічна наука у формуванні повноцінної, гармонійно розвиненої особистості, соціалізованої в сучасному українському суспільстві. Соціально-педагогічна етика на сьогоднішній день зумовлює зріст соціальної відповідальності фахівців у соціумі.

Певна переоцінка пізнавальних, культурних і психологічних цінностей знаходить відображення і в етичних питаннях соціально-педагогічної діяльності. Ці нові погляди вимагають виключної наукової компетентності, широкого соціально-гуманістичного світогляду.

Соціально-педагогічна етика має внутрішній зв'язок з компетентністю фахівців, їх діловими якостями. Не власне моральні якості, а їхнє поєднання з професійними знаннями, навичками і досвідом створюють ту своєрідну домінанту, яка реалізується під час виконання професійного обов'язку. Причому, коли йдеться про професійну соціально-педагогічну мораль, потрібно не тільки формулювати кодекс відповідних положень стосовно трудової діяльності, а й сприяти виробленню у фахівця здатності до морального орієнтування у складних життєвих ситуаціях, що вимагають високих морально-ділових і соціальних якостей.

Контрольні запитання

1. Яку роль посідає комунікабельність у соціально-педагогічній роботі?
2. Чи потрібні ввічливість і тактовність у фаховій діяльності? Чому?
3. Яка роль скромності і простоти в роботі соціального педагога?
4. Чи є чесність і правдивість важливими моральними рисами соціального педагога? Чому?

5. Що означає справедливість?
6. Чи існує взаємозв'язок справедливості й милосердя? У чому?
7. Які чесноти вважають духовними?
8. Які моральні риси мають бути притаманними соціальному педагогові?

Література

1. *Вознюк Н. М.* Етико-педагогічні основи формування особистості : [навч. посіб.] / Н. М. Вознюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 196 с.
2. Вступ до соціальної роботи : [навч. посіб. / за заг. ред. Т. Семигіної та ін.]. – К. : Академвидав, 2005. – 304 с.
3. *Зозуляк Р.* Професія «соціальний педагог» : морально-етичний аспект / Р. Зозуляк // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці : [зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – С. 298–302.
4. Професійна етика соціального педагога : [навч.-метод. посіб.] / Марченко С. Я., Краснова Н. П., Харченко Л. П.; Науково-дослідний центр проблем соціальної педагогіки та соціальної роботи АПН України та Луганського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009. – 563 с.
5. Соціальна педагогіка : [мала енциклопедія] / за заг. ред. І. Д. Зверєвої]. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 336 с.
6. Соціальна робота в Україні : [за заг. ред. І. Д. Зверєвої]. – К. : ДЦССМ, 2004. – 256 с.

Тема 8. Етичні принципи в діяльності соціального педагога

1. *Класифікація основних принципів соціально-педагогічної діяльності.*
2. *Гуманістичне спрямування принципів етики соціального педагога.*
3. *Принцип компетентності.*
4. *Принцип відповідальності.*
5. *Принцип «насамперед не зашкодь».*

6. *Принцип конфіденційності.*

7. *Принцип колегіальності.*

8. *Принцип співпраці.*

Ключові поняття та терміни

- *моральний принцип*
- *компетентність*
- *відповідальність*
- *конфіденційність*
- *колегіальність*

Мораль як предмет вивчення етики охоплює низку внутрішніх компонентів: принципів, норм, категорій, оцінок, ідеалів тощо.

Моральні принципи – це форма суспільної свідомості, в якій моральні вимоги виявляються найбільш загально. Вони відображають життєві зв'язки людей, класів; розкривають вироблені в моральній свідомості суспільства вимоги, які належать до духовного світу людини, її призначення, змісту життя. Моральні принципи віддзеркалюють загальною напрямом діяльності людей, слугують основою для відповідних норм поведінки.

Соціально-педагогічна діяльність будується на розумінні того, що фахівець і клієнт виступають партнерами в процесі пошуку найкращого рішення поточних проблем. Перший уповноважений надавати можливість дітям розвивати необхідні навички, щоб вони могли жити так, як того прагнуть.

Тому вітчизняні й зарубіжні дослідники поряд з цінностями в соціально-педагогічній діяльності виокремлюють етичні принципи, тобто основоположні ідеї професійної моралі, правила, норми поведінки [117, с.17].

Існують різноманітні класифікації, синтезувавши які, можна виділити етичні принципи соціального педагога. Вони дещо ширші за фахові цінності соціально-педагогічної роботи і ґрунтуються на ціннісно-моральному вимірі взаємин «соціальний педагог – клієнт». Відповідно Т. Семигіна та І. Мигович виокремлюють такі:

принцип універсальності (недопущення дискримінації в наданні соціально-педагогічної допомоги за ознаками соціального статусу, національності, релігії, раси, статі, віку, ідеологічних і політичних переконань, стану здоров'я та ін.; передбачає нероздільність політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав людини. Його дотримання буває проблематичним під час роботи з дітьми та людьми з обмеженими психічними, фізичними можливостями, бездоглядними, які живуть з ВІЛ, ув'язненими, оскільки стереотипні уявлення нерідко формують упередження, негативні установки до клієнтів);

принцип охорони соціальних прав (повага і збереження соціальних прав клієнтів. Допомога їм не може супроводжуватися вимогами відмовитися від своїх соціальних прав або частини з них. Дилеми дотримання даного принципу пов'язані з протиріччям між функціями турботи та контролю в соціально-педагогічній роботі.

Адже бувають випадки, коли доводиться примусово вилучати дітей із сімей, поселяти їх у будинки-інтернати, психологічно впливати на клієнтів з метою певних змін у їх ставленні до себе, життя, а також у соціальній, побутовій поведінці);

принцип соціального реагування (необхідність вживати заходів щодо розв'язання соціальних проблем, діяти відповідно до обставин соціальної ситуації конкретного клієнта);

принцип профілактичної спрямованості (запобігання виникненню соціальних проблем і життєвих труднощів клієнтів або ускладненню наявних проблем);

принцип клієнтоцентризму (визнання пріоритету прав клієнта в усіх випадках, крім тих, що суперечать правам та інтересам інших людей);

принцип опори на власні сили клієнта, його активну позицію в розв'язанні своїх проблем (відповідно ніхто, крім нього, не може вирішити його проблеми, усунути конфлікт, налагодити взаємини з близькими);

принцип конфіденційності (вимогою є збереження в таємниці інформації про все, що стосується клієнта: даних про хвороби, шкідливі звички, психічні захворювання, сімейні конфлікти, кримінальне минуле тощо. Відомості дозволяється використовувати тільки з професійною метою. Їх не слід розголошувати, крім передбачених законом випадків, пов'язаних з можливістю насилля, завдання шкоди);

принцип толерантності (уміння сприймати клієнтів такими, якими вони є, терпимість до них, незважаючи на політичні, релігійні, національні особливості, поведінкові стереотипи і зовнішність, котрі можуть виявитися незвичними, не викликати симпатії у фахівця. Професійна толерантність не допускає сортування клієнтів на «гарних» і «поганих», «зручних» і «незручних») [27, с.174–175].

Крім означених, існує ще ряд принципів, на які покладаються соціальні педагоги в різних ситуаціях і на основі яких приймають відповідні рішення. Окреслимо їх.

Дотримання розумних інтересів клієнта. Соціальний педагог, розпочинаючи роботу, має піклуватися передусім про те, щоб принести найбільшу користь клієнту та суспільству. Фахівець покликаний допомогти йому визначити пріоритетність проблем, що виникли, а також створити умови для вирішення ситуації.

Прийняття клієнта таким, яким він є. Соціальний педагог не має права висувати до всіх клієнтів однакові вимоги, надавати однакові рекомендації, не враховуючи особистісний фактор та відповідні обставини. Ігнорування цього принципу значною мірою може знизити ефективність подальшої роботи, призвести до втрати довірливих стосунків між соціальним педагогом і клієнтом.

Доброзичливість – основа моральної культури соціального педагога, принцип професійної етики й одна з необхідних умов для налагодження ефективної взаємодії з клієнтом. Доброзичливе ставлення до нього має спостерігатися на всіх етапах співпраці – від моменту знайомства до обговорення кінцевих результатів спільної взаємодії.

Безкорисливість – необхідний принцип етики фахівця, що проявляється насамперед у тому, що він намагається зробити якомога більше для свого клієнта. Це обумовлено посадовими інструкціями чи функціональними обов'язками, без сподівань на додаткову винагороду.

Принцип компетентності означає, що соціально-педагогічну роботу може здійснювати лише особа, яка має для цього професійну освіту та володіє професійно-педагогічними навичками. Водночас до останніх належать гуманістична спрямованість особистості педагога, педагогічні знання, педагогічна техніка, педагогічні здібності. Педагогічна майстерність являє собою «комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі» [117, с. 31].

Разом із тим професійна компетентність соціального педагога – це якісна характеристика суб'єкта діяльності, яка відображає інтегральний зміст його підготовки та готовність особистості до реалізації такої праці [136, с. 56–57].

До професійної компетентності включають: знання дитини, уміння визначати ситуацію та виявляти співчуття, знаходити шляхи виходу з кризи, педагогічний такт і майстерність, організаторські здібності.

В Англії існує ідеальна модель професії, що розглядається як критерії, котрі регламентують професійно-педагогічну діяльність і професію як таку. Вона висуває такі вимоги до педагога:

- професійна майстерність;
- теоретичні та емпіричні знання;

- відповідні види діяльності, уміння;
- професійні цінності [117, с. 32].

Отже, ми розглянули різні характеристики компетентності через перелік знань, умінь, рис, особливостей людини.

Професійна компетентність соціального педагога передбачає глибоку обізнаність з умовами й технологіями розв'язання проблем, що виникають, уміння грамотно діяти в будь-якій соціально-педагогічній ситуації. Водночас цей принцип націлює на глибоке вивчення об'єктів соціальної роботи, їх типології та особливостей, таких критеріїв, як діловитість, організованість, предметність у стосунках з вихованцями [39, с. 6].

Соціальна відповідальність як етичний принцип роботи соціального педагога, за Б. Кобзарем, – «це сподівання з боку соціального середовища і усвідомлення суб'єктом свого обов'язку», «прийняття чи покладення зобов'язань, пред'явлення вимог особі, групі, організації з можливим застосуванням санкції у разі їх невиконання» [57, с. 58].

Відповідальність – інтегральна якість людини, що характеризується: усвідомленням і переживанням нею своїх обов'язків, загальних норм моралі; розумінням і прийняттям їх особистісної, групової і суспільної необхідності; правильною орієнтацією в умовах вільного вибору засобів досягнення моральної мети, передбаченням результатів своєї праці; готовністю діяти відповідно до індивідуальних і загальних вимог та відповідати за свої вчинки перед самим собою, іншими людьми, суспільством. Безвідповідальністю є омана, формалізм у роботі, бездіяльність, порушення законності, неякісне виконання службових обов'язків [117, с. 37].

Даний чинник пов'язаний із категоріями свободи та необхідності, тобто визначенням у певних умовах. Моральний же вибір залежить, по-перше, від самосвідомості особистості, по-друге, від контролю за поведінкою.

Формування свідомого аспекту відповідальності споріднене з розвитком уміння бачити наслідки теперішніх подій та дій людини, що впливає із здатності рефлексувати дійсність на причинно-наслідковому рівні. Отже, відповідальність у поведінці передбачає самообмеження особистості; відмову від певних можливостей з метою виділення такої, яка є головною у відповідній ситуації; обґрунтований моральний підхід.

Соціальна відповідальність означає, «що людина повинна

знати свої права та обов'язки, шляхи та засоби отриманого варіанта їх реалізації з урахуванням соціальних наслідків, до яких вони можуть привести» [57, с. 56]. Тому вимагає володіння методами прогнозування дій та вчинків аналізу, соціальної діагностики, контролю в поєднанні з розумінням і застосуванням етичних цінностей у дослідженнях, що проводяться; діях, які використовуються щодо дитини чи когось із членів її сім'ї; розробленні й дотриманні критеріїв дій соціального педагога.

Відповідальність формується за умов: роз'яснення змісту і мети роботи, службових обов'язків, використання засобів заохочення за якісне їх виконання, своєчасної реакції на прояви безвідповідальності в роботі, чіткого розподілу й закріплення прав, обов'язків педагогів, усвідомлення особистістю власної причетності, необхідності відповідати за свої дії. Дана категорія залежить від рівня розвитку особистості, її ціннісних орієнтацій та наявності норм групової поведінки [117, с. 39].

Хороший фахівець неодмінно відповідальний. Він виконує свій професійний обов'язок не задля форми, а заради користі учнів, поліпшення загальної справи розвитку освіти, держави і всього людства.

Формами вияву моральної відповідальності соціального педагога, як і вчителя, зазначав Я. Коменський, є свідоме служіння народу та всьому людству, самопізнання сучасного з метою активної життєдіяльності, висока честь і гідність у стосунках із людьми, дисциплінованість, послух перед законами суспільства, власний приклад благої, моральної поведінки [59, с. 155].

Насамперед не зашкодь – важливий етичний принцип соціально-педагогічної діяльності. Він акцентує увагу на обережності у словах і діях фахівця, необхідності піклуватися про збереження та стимулювання моральних, психічних і фізичних сил клієнта, створенні зовнішніх і внутрішніх передумов для успішного подолання кризової ситуації; вирішенні конфлікту, виправленні хиб у поведінці особистості, з якою доводиться працювати. Цей принцип передбачає свідому відмову в поведінці соціального педагога від усього недоречного, необґрунтованого, висловленого чи зробленого поспіхом. Таким чином ідеться про своєрідну превенційну тактику в програмуванні надання допомоги з ретельним урахуванням й усуненням обставин, які можуть погіршити ситуацію, зашкодити моральному, психічному, а іноді й фізичному

стану клієнта.

З розвитком і вдосконаленням соціально-педагогічної науки межі суперечності між класичним принципом «не зашкодь» та новітньою деонтологічною настановою «активно втручайся» суттєво наближаються до радикалізму. Виховання моральних якостей у сучасних соціальних педагогів бажано спрямувати, з одного боку, на максимальне посилення фахової активності, виходячи з науково-технічних досягнень новітньої педагогіки, а з іншого – на виховання пересторог учинкам щодо клієнта з неодмінним пріоритетом науково доцільного й морально дозволеного. Отже, для ефективності професійних кроків у соціально-педагогічній діяльності завжди потрібно виходити з позиції не тільки вимог і потенціалів науки, але й урахування кредо професійної етики – стався до клієнта так, як ти хотів би, щоб ставилися до тебе. На жаль, нині на практиці такий моральний вектор аж ніяк не є наскрізним.

Тут варто відзначити атмосферу співчуття оточуючих до клієнта, якому завдано додаткового болю внаслідок некомпетентності соціального педагога. Зовсім неприпустиме моральне, психологічне страждання людини через наявну чи мимовільну байдужість, непрофесійність фахівців.

Інтереси клієнта – пріоритетний напрям праці соціального педагога. Згідно з вимогами етики слід бути стриманим у ставленні до діагностичних даних, які відстежуються в поведінці клієнта, прагнути до розумного й гуманного їх використання. Принципово необхідно прагнути дотримуватися логіки діагностичного пошуку. Фахівець не має морального права проводити клієнта через моральні та психологічні обтяження різного роду досліджень, а зобов'язаний організувати діагностичний процес таким чином, як в аналогічній ситуації сам того прагнув би. За аналогією слід і вирішувати проблеми, захищати інтереси та надавати фахову допомогу такому індивіду. Причому вона повинна бути своєчасною, швидкою, інтенсивною, раціональною, адекватною даній проблемі. Хотілося б наголосити, що позитивні результати в соціально-педагогічній діяльності досягаються шляхом правильного вибору й доцільного використання засобів і методів.

Корекційна та реабілітаційна соціально-педагогічна діяльність потребує індивідуальної спрямованості. Для справжнього спеціаліста це складний і важкий процес. Він завжди був і залишається

вершиною фахового мистецтва, хоча й вимагає великої ерудиції, постійної модернізації знань, віртуозної майстерності.

Соціальний педагог – професія особлива. Адже її призначення – забезпечення багатопрофільної системи служб соціальної допомоги населенню. Такий фахівець є ключовою фігурою у становленні гуманних, доброзичливих, морально-етичних стосунків у колективі, виконуючи роль посередника в системі соціальних зв'язків. Тому делікатність, такт і увага, з якими він ставиться до кожного клієнта, повинні бути істотно доповнені, а точніше, підсилені суворою конфіденційністю, повним нерозголошенням отриманих відомостей. Це стосується всієї інформації особистого, інтимного та будь-якого іншого змісту. Також неприпустимі «передача» або «обмін». Під час консультації обговорюється тільки суто фахова програма та факти стосовно конкретної особи, а якщо неможливо обійтися без особистих, сімейних відомостей чи таємниць, то учасники консультації використовують їх тільки безпосередньо, з професійною метою і надалі ні в якому випадку не розголошують.

Дуже важливо, щоб інформація про клієнтів – дані про хвороби, шкідливі звички, психічні захворювання, сімейні конфлікти, кримінальне минуле тощо – не виходила за межі допустимого, не «просочувалась» (часто в перекрученому вигляді) до сторонніх людей, широкого загалу. Неприпустимим є поширення таких відомостей соціальними педагогами у колі своєї сім'ї, друзів, знайомих, сусідів та інших.

Відомі випадки, коли фахівці розповідають удома про події на роботі, інколи аналізуючи помилки, допущені в процесі допомоги клієнтам. Практика свідчить, що джерелом великої кількості нарікань і скарг на діяльність соціальних педагогів буває саме «просочування» й перекручення службових професійних даних і відомостей.

Під час спілкування з людиною перед соціальним педагогом відкривається її внутрішній світ. Довірившись, клієнт отримує не лише юридичне, а й моральне право на увагу до своєї особистості, збереження своєї таємниці.

Однак питання про конфіденційність інформації не може мати однозначного, категоричного вирішення. Дотримання даного принципу – один з основних, виражених кроків у соціально-педагогічній діяльності, де проявляється діалектичне співвідношення особистого та суспільного. Необхідно відзначити, що

збереження таємниці охоплює не саме таке співвідношення, а лише його одну сторону – ставлення фахівця до інтересів клієнта та суспільства.

Інформація, отримана соціальним педагогом, поділяється на декілька видів: байдужа для клієнта і суспільства, але потрібна для фахівця в процесі спілкування з людьми; не байдужа для клієнта, але індиферентна для суспільства; однаково цікава і для клієнта, і для суспільства через те, що деякі проблеми, ситуації вимагають додаткових заходів у діяльності соціальних педагогів.

У кожному конкретному випадку фахівець, керуючись основними положеннями принципу конфіденційності, зобов'язаний з'ясувати: які відомості необхідно приховати і стосовно якого кола клієнтів. Порухення цього принципу відбувається за таких обставин, коли інформація може призвести до тяжких наслідків у сім'ї, для оточення, наприклад, у випадку підготовки до злочинних дій; загрожує суспільству в цілому, зокрема у разі захворювання на СНІД.

Моральним орієнтиром у поведінці соціального педагога в складних ситуаціях, які виникають у процесі діяльності, є ствердження пріоритету цінності людини як унікальної соціальної істоти, збереження її морального і психічного здоров'я.

Соціально-педагогічна діяльність у кращих своїх моральних зразках і намаганнях концентрує й наочно уособлює концептуальні принципи та засади професійної колегіальності, тобто фахової взаємоповаги, порозуміння та водночас вимогливості до практичної роботи фахівців заради інтересів клієнта. Цей принцип поширюється не тільки на взаємини між соціальними педагогами, а й на стосунки в певному викладацькому колективі навчального закладу. Тому він повинен бути провідним у взаєминах між дирекцією, психологом, соціальним педагогом та вчителями-предметниками. Адже всі вони є творцями навчально-виховного процесу в закладі. Від їхньої тісної співпраці у вирішенні певних проблем виховання залежить і рівень соціалізованості дітей та молоді.

На важливості шанобливого ставлення соціального педагога до знань та навичок більш досвідченого колеги наголошує Етичний кодекс (перелік моральних норм, вимог, яких необхідно дотримуватися в соціально-педагогічній діяльності). Варто зазначити, що принцип колегіальності загалом ґрунтується на повазі до будь-якої

думки в процесі надання соціально-педагогічної допомоги.

Колегіальність у педагогічному колективі є одним із наріжних принципів, які регулюють стосунки між співробітниками. І не випадково, бо йдеться про співпрацю і єдність, довіру та взаємоповагу у вирішенні складних питань виховання дітей.

Соціальний педагог повинен неодмінно дбати і про становлення авторитету, незважаючи на те, що це тривалий і копіткий процес. Він потребує максимуму витримки, самовдосконалення й навіть самопожертви.

Малодосвідчених фахівців необхідно вчити, педагогічні помилки потрібно обговорювати та виправляти, але все це повинно відповідати вимогам професійної етики, толерантності. Навіть достатньо авторитетний працівник має терпимо ставитися до думки іншого спеціаліста, психолога, педагогів. Апломб, самолюбство, зарозумілість, небажання зрозуміти колегу шкодять як самому фахівцю, так і соціально-педагогічній допомозі загалом.

Порушення принципу колегіальності – неповага до думки колеги, дискредитація авторитету в очах клієнтів, колег – несумісне з професійною честю. Натомість така норма передбачає увагу до особистості, прагнення безкорисливо прислужитися колезі у вирішенні професійних завдань. Однак, якщо необхідно, слід вказати на помилки та осудити неморальні дії.

Колегіальне розв'язання питань не є індивідуальним і не передбачає особистої відповідальності соціального педагога. У практичній діяльності фахівець повинен передусім опиратися на свої знання, досвід та інтуїцію.

Даний принцип – це не тільки дотримання відповідних етичних норм, а своєрідне колективне надбання професійного досвіду; це школа, де набувають фахової майстерності через інформацію, що передається вербальним шляхом за максимально короткий проміжок часу. До таких здобутків належить і чесне визнання авторитетними фахівцями своїх помилок, аби застерегти колег від фатальної тактики в певних ситуаціях.

Міжособистісні стосунки між соціальним педагогом та клієнтом будуються за принципом практичної взаємодовіри, адже така морально-психологічна категорія визначає ставлення до дій як іншої особи, так і себе самої, ґрунтується на переконанні, що діє вона правильно, їй притаманні сумління і чесність. Довіра є обо-

в'язковим компонентом у діяльності будь-якої соціальної групи, у якій люди спілкуються і мають тимчасові чи постійні цілі. Такими у взаєминах соціального педагога та клієнта бачаться успіхи у вирішенні певних проблем.

Щоб заслужити довіру клієнта, соціальному педагогу недостатньо бути просто фахівцем, потрібно володіти вмінням розуміти психологічний стан людини, знаходити відповідний підхід до неї. Однак це вдається не завжди: в одних випадках, і вони переважають, спеціаліст може набути авторитету в очах клієнта з часу першого знайомства, а в інших – ніколи. Тому кожна розмова має включати елементи прогностичної діяльності на подальший період обґрунтування плану виходу з проблемної ситуації.

Упродовж усієї діяльності провідною у взаєминах між соціальним педагогом і клієнтом виступає довіра, яка раніше передбачала повне право фахівця приймати рішення, а тепер орієнтована на творчу співпрацю. Чим більше такі стосунки ґрунтуються на довірі, повніше виконують роль емоційного захисту, здатні відгукнутися співчуттям й співпереживанням, тим вища їхня моральна вартість. Така «відкритість» між соціальним педагогом і клієнтом дає змогу вирішити найрізноманітніші проблеми – від діагностичного пошуку до найінтимніших питань.

Стосунки соціального педагога і клієнта – це не просто обмін інформацією, а ще й складова фахової допомоги. У повсякденній діяльності першого часто виникають конфлікти утилітарної етики, яка вчить ураховувати лише наслідки фахової діяльності та деонтології, згідно з чим треба орієнтуватися не на наслідки, а загально визнані етичні принципи: чесність, вірність обов'язку, дотримання прав людини тощо.

Важливою етичною проблемою є співвідношення свободи клієнта й опіки над ним фахівця. Вона означена терміном «патерналізм», який може бути справжнім або солідарним, коли клієнт повністю довіряє лікарю і твердо переконаний, що той зробить усе для його видужання. Проте найчастіше зустрічається несолідарний патерналізм, що вимагає від фахівця великого такту для спрямування волі клієнта на шлях виходу з проблемної ситуації. Ідеться про так звану патерналістичну модель прийняття рішень у діяльності соціального педагога.

Усе розмаїття підходів до співпраці соціального педагога та клієнта можна структурувати у вигляді чотирьох головних компо-

нентів: підтримка, розуміння, повага, співчуття.

Підтримка – одна з найважливіших умов правильних взаємин соціального педагога і клієнта. У даному випадку вона передбачає прагнення фахівця бути корисним. Однак це не означає, що він повинен взяти на себе всю відповідальність за вирішення проблем і настрої клієнта. Тут необхідна допомога сім'ї, близьких, друзів. Проте головні ресурси приховані в самому клієнті. Їхнє повне розкриття й використання стане можливим, якщо останній усвідомить, що соціальний педагог прагне допомогти, а не намагаться примусити. Таким чином фахівець відповідає за моральну підтримку клієнта, тобто активізує його роль у розв'язанні проблем.

Ефективність допомоги насамперед залежить від самого бажання клієнта вирішувати особисті питання і, нарешті, впевненості в успіху. Його згода на активну участь у даному процесі передбачає позитивний результат.

Розуміння клієнта з боку соціального педагога – це підґрунтя, на якому закріплюється довіра, адже перший переконається, що його проблеми зафіксовані у свідомості фахівця і він їх активно осмислює. Розуміння може бути виражене і невербальним шляхом: поглядом, кивком голови тощо. Тон та інтонація здатні демонструвати як порозуміння, так і відстороненість, незацікавленість. Якщо клієнт переконається в цьому, то автоматично перетворюється з помічника соціального педагога на його супротивника. Невиконання соціально-педагогічних рекомендацій може бути єдиною ознакою того, що клієнт не впевнений у зацікавленості фахівця його конкретним випадком, небажанні вникнути в його ситуацію і розібратися професійно. Взаємини обох заходять у безвихідь.

Повага передбачає визнання цінності клієнта як індивіда та серйозності його проблем. Ідеться не тільки про згоду вислухати людину. Головне тут продемонструвати, що її слова є вагомими для соціального педагога: необхідно визнати значущість подій, які мали місце в житті клієнта, особливо тих, що становлять інтерес з погляду професіонала.

Щоб виявити повагу, необхідно ознайомитися з умовами життя клієнта якомога ґрунтовніше, аби спілкуватися з ним як з особистістю, а не лише носієм певної проблеми. Уже сам час, витрачений на з'ясування особистісних обставин його життя, засвідчує повагу до нього фахівця. Часто все, що вимагається від

соціального педагога, – це активно проявити зацікавленість. Немаловажну роль тут відіграють і прості речі, приміром, необхідність швидко запам'ятати ім'я та прізвище клієнта. Невербальне спілкування здатне як закріпити довіру до соціального педагога, так і зруйнувати її. Якщо дивитися клієнту в очі й сидіти поряд з ним, то він відчує, що його поважають. Постійно переривати розмову з ним або самому вести в його присутності інші бесіди – означає продемонструвати неповагу.

Доцільним виявляється похвалити клієнта за терпіння, скрупульозне виконання вказівок, належне сприйняття порад.

Однією з найнебезпечніших і деструктивних звичок фахівця є здатність до принизливих щодо свого клієнта зауважень. Останній, котрий випадково почув, як соціальний педагог насміхається з нього в колі друзів, мабуть, ніколи цього не забуде і не пробачить. Аналогічна ситуація може виникнути під час збирання інформації та інтерв'ювання, коли фахівець постійно робить зауваження з приводу неточних висловлювань (формулювань) клієнта, супроводжуючи це відповідною незадоволеною мімікою обличчя, «нервовими» рухами рук.

Співчуття – ключ до співпраці між соціальним педагогом та клієнтом. Необхідно вміти поставити себе на місце останнього, подивитися на світ його очима. Співчуття – певною мірою своєрідна екранізація (поглинання) почуттів іншого на свою духовну сферу. Співчувати – значить відчувати іншого всім своїм єством, що починається з факту нашої присутності, інколи мовчазної, з очікування, коли клієнт заговорить. Фахівець повинен терпляче його слухати, навіть коли він повторюється, давати можливість обговорювати причини й наслідки проблем, його майбутнє. Співчуття можна висловити досить просто, поклавши руку на плече клієнта, що створює певний позитивно-емоційний настрій, на чому доцільно будувати взаємодовіру. Однак таке ставлення до хворого зовсім не означає «панібратства» або «вседозволеності». Певна «дистанція» (непомітна для клієнта) повинна завжди витримуватися, що на певному часовому відрізку взаємин гарантуватиме соціальному педагогові збереження свого авторитету й гідності та створюватиме сприятливі умови для «відступу» і надійної «оборонної позиції».

Налагоджені стосунки фахівця і клієнта не просто допомагають, вони посилюють і полегшують вплив інших форм соціально-педа-

гогічної діяльності. Наприклад, від цих взаємин часто залежить дисциплінованість клієнта, тобто готовність виконувати соціально-педагогічні рекомендації. Бажання співпрацювати з фахівцем створює своєрідну платформу для прагнення клієнта змінити спосіб життя.

Отже, принцип співпраці втілюється в життя таким чином, щоб дії працівника відповідали проголошуваним цінностям. Не можна говорити одне, а робити інше. Застосування описаних вартостей гарантуватиме, що стосунки між соціальним педагогом і клієнтом є рівними, що обидва зважають на відмінності й шанують індивідуальність кожного.

Таким чином, описані вище етичні принципи соціально-педагогічної роботи, які характеризуються знаннями та проявляються у вчинках фахівця, є життєво важливими компонентами його діяльності. Адже соціальні педагоги не тільки юридично, а й морально відповідають за свої дії.

Контрольні запитання

1. Що означає поняття «моральний принцип»?
2. Яка роль моральних принципів у роботі соціального педагога?
3. Які ви ще можете назвати принципи соціально-педагогічної діяльності?
4. З яких елементів складається модель фахової діяльності в Англії?
5. У чому сутність принципу «насамперед не нашкодь»?
6. Яке значення принципу конфіденційності в діяльності соціального педагога?
7. У чому полягає фахова відповідальність?
8. Що означає принцип колегіальності в діяльності фахівців?
9. У чому суть принципу співпраці?

Література

1. Вступ до соціальної роботи : [навч. посіб. / за заг. ред. Т. Семигіної та ін.]. – К. : Академвидав, 2005. – 304 с.
2. Дубасенюк О. А. Теоретичні засади соціально-педагогічної підготовки майбутніх учителів / О. А. Дубасенюк // В кн. : Теоретичні та методичні засади соціально-педагогічної підготовки вчителя. – К. – Житомир, 1999. – С. 3–8.
3. Кобзар Б. С. Фактори соціальної особистості і відповідальності вчителя-вихователя / Б. С. Кобзар // В кн. : Теоретичні та методичні засади соціально-педагогічної підготовки вчителя. – К. –

Житомир, 1999. – С. 56–58.

4. *Коменский Я. А.* Законы хорошо организованной школы // Я. А. Коменский : [избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / под ред. А.И. Пискунова]. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2. – С. 133–163.
5. *Медведева Г. П.* Этика социальной работы : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед.] / Г. П. Медведева. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 208 с.
6. *Мельников В. П.* История социальной работы России : [учеб. пособ.] / В. П. Мельников, Е. И. Холостова. – М. : Изд. Книготорговый центр «Маркетинг», 2001. – 344 с.
7. Професійна етика соціального педагога : [навч.-метод. посіб.] / Марченко С. Я., Краснова Н. П., Харченко Л. П.; Науково-дослідний центр проблем соціальної педагогіки та соціальної роботи АПН України та Луганського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009. – 563 с.
8. *Трубавіна І. М.* Етика соціально-педагогічної роботи з сім'єю : [навч.-метод. посіб.] / І. М. Трубавіна. – К. : УДЦССМ, 2001. – 72 с.
9. *Яркина Т. Ф.* Социальная педагогика и социальная работа в контексте международного сотрудничества / Т. Ф. Яркина. – М., 1998. – 189 с.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Тема 9. **Культура спілкування соціального педагога в системі етичних стосунків**

Етичні основи спілкування в діяльності соціального педагога – невід'ємний чинник професійної компетентності. Функції і правила соціально-педагогічного спілкування. Співпраця соціального педагога з об'єктами і суб'єктами соціально-педагогічної діяльності шляхом визначення зони та позиції у спілкуванні. Основні форми і стилі етичного спілкування. Слухання як провідна якість соціального педагога, її етичні основи і рівні. Комунікаційний етикет дистанційної допомоги. Закономірність конфліктів у людських взаєминах. Посередницька діяльність у професійній практиці з розв'язання конфліктів соціальним педагогом. Конфлікт як вид критичних ситуацій. Гармонізація взаємин у психолого-педагогічних конфліктах. Етичні засади соціально-педагогічної

діяльності у процесі розв'язання конфлікту.

Основна література

1. Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи на межі тисячоліть. – К. : УДЦССМ, 2001. – 164 с.
2. *Васянович Г.* Педагогічна етика : [навч.-метод. посіб.] / Г. Васянович; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України; Львівський науково-практичний центр. – Львів : Норма, 2005. – 344 с.
3. *Возный Т.* Этика деловых отношений / Т. Возный. – К. : УКРИНТЭИ, 2001. – 160 с.
4. *Зайцева З.* Работа с клиентами социальных служб / З. Зайцева. – К., 1994. – 125 с.
5. *Зозуляк Р.* Етика соціально-педагогічної діяльності : [методичні рекомендації] / Р. Зозуляк. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2007. – 40 с.
6. *Ложкин Г. В.* Практическая психология конфликта : [учеб. пособ.] / Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
7. *Пов'якель Н.* Психологія вирішення педагогічних конфліктів / Н. Пов'якель. – К. : Шкільний світ, 2008. – 128 с.
8. Соціальна педагогіка : [мала енциклопедія / за заг. ред. І. Д. Зверєвої]. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 336 с.
9. Соціальна робота : Короткий енциклопедичний словник. – К. : ДЦССМ, 2002. – 536 с.
10. *Трубавіна І. М.* Етика соціально-педагогічної роботи з сім'єю : [навч.-метод. посіб.] / І. М. Трубавіна. – К. : УДЦССМ, 2001. – 72 с.

Додаткова література

1. Адміністратору школи. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів [уклад. Деробеньова А. Г., Кунцевська А. В.]. – Х. : Вид. група "Основа", 2009. – 191 с.
2. *Бочарова В.* Профессиональная социальная работа : личностно-ориентированный подход / В. Бочарова. – М., 1999. – 184 с.
3. *Возный Т.* Этика деловых отношений / Т. Возный. – К. : УКРИНТЭИ, 2001. – 160 с.
4. *Гольдштейн А.* Тренінг умінь спілкування : як допомогти проблемним підліткам / А. Гольдштейн, В. Хомик ; [пер. з англ. В. Хомика]. – К. : Либідь, 2003. – 520 с.

5. *Полтавець В.* Соціальна робота в Україні / В. Полтавець. – К. : Центр навчальної літератури, 2000. – 308 с.
6. *Сабат Н.* Етика спілкування соціального педагога з різними категоріями клієнтів // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці : [зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – С. 324–330.
7. *Шеломенцев В.* Етикет і сучасна культура спілкування / В. Шеломенцев. – К. : Лібра, 2003. – 146 с.

Розділ II

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ І ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття № 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕТИЧНИХ ЗНАНЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

1. Питання для поглибленого вивчення

- 1.1. Поняття професійної етики соціального педагога.
- 1.2. Етика в історичному аспекті.
- 1.3. Розвиток етики як науки філософії.
- 1.4. Моральна культура і моральна регуляція – основні компоненти моралі.
- 1.5. Зміст моральної норми та її підвиди.
- 1.6. Охарактеризувати категоріальний апарат соціально-педагогічної етики (предмет, завдання і функції).
- 1.7. Етичні проблеми соціально-педагогічної роботи.

2. Питання для самоконтролю

- 2.1. Етика соціально-педагогічної роботи – вчення про моральні основи фахової діяльності.
- 2.2. Соціум і моральна соціалізація.
- 2.3. Поняття про мораль.
- 2.4. Специфіка прояву добра і зла в діяльності соціального педагога.

3. Тематика рефератів і наукових повідомлень

- 3.1. Соціальна справедливість і філантропія.
- 3.2. Совість і моральний обов'язок.
- 3.3. Етичні проблеми становлення соціально-педагогічної роботи в Україні.

4. Практичні завдання

- 4.1. Розглянути проблемні ситуації №№ 2, 4.

Основна література

1. *Блощинська В.* Практикум з етики / В. Блощинська. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 256 с.
2. *Васянович Г.* Педагогічна етика : [навч.-метод. посіб.] / Г. Васянович; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН

України; Львівський науково-практичний центр. – Львів : Норма, 2005. – 344 с.

3. *Гусейнов А.* Етика : [учебник] / А. Гусейнов, Р. Апресян. – М. : Мысль, 1998. – 157 с.
4. *Зозуляк Р.* Етика соціально-педагогічної діяльності : [методичні рекомендації] / Р. Зозуляк. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2007. – 40 с.
5. *Малахов В.* Етика : [курс лекцій] / В. Малахов. – К., 2000. – С. 2–78.
6. *Янкович О. І.* Історія соціальної педагогіки / соціальної роботи : [навч.-метод. посіб.] / О. І. Янкович, В. А. Поліщук. – Тернопіль : ТНПУ, 2004. – С. 4–205.

Додаткова література

1. *Зозуляк Р.* Засади соціально-педагогічної деонтології [наук.-метод. зб.] : / Р. Зозуляк. – Коломия, 2007. – С. 34–38.
2. *Зозуляк Р.* Професія «соціальний педагог» : морально-етичний аспект / Р. Зозуляк // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці : [зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – С. 298–302.
3. *Капська А.* Соціальна робота : деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю / А. Капська. – К. : ДЦССМ, 2006. – 306 с.
4. *Писаренко В. И.* Педагогическая этика / В. И. Писаренко, И. Я. Писаренко. – Минск : Нар. асвета, 1989. – 216 с.
5. *Шостак А.* Бесіди з етики / А. Шостак. – Львів : Свічадо, 1999. – 120 с.

Семінарське заняття № 2

ЕВОЛЮЦІЯ ЕТИКИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Питання для поглибленого вивчення

- 1.1. Вплив ранньохристиянської етики та етики доби Середньовіччя на виховання особистості.
- 1.2. Етичні вчення епохи Відродження та Нового часу.
- 1.3. Етичні погляди на поведінку людини кінця XVII – початку XIX століть.
- 1.4. Історія становлення етики соціальної роботи в європейських країнах.
- 1.5. Історія становлення етики соціальної роботи в США.

2. Питання для самоконтролю

- 2.1. Запровадження етики соціальної роботи в Київській Русі.
- 2.2. Роль християнства в піднесенні благодійництва в Київській Русі.

3. Тематика рефератів і наукових повідомлень

- 3.1. Соціальна діяльність князя Василя Острозького.
- 3.2. Філантропія і соціальна робота.
- 3.3. Етичні погляди Г. Сковороди та можливість їх використання в моральному вихованні молоді.
- 3.4. Благодійна діяльність князів Володимира і Ярослава Мудрого.
- 3.5. Етичні погляди Т. Шевченка та можливість їх використання в моральному вихованні молоді.
- 3.6. Благодійність О. Духновича.

4. Творчі завдання

- 4.1. Моральна свобода особистості та фахівця.

Основна література

1. *Блощинська В.* Практикум з етики / В. Блощинська. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 256 с.
2. *Васянович Г.* Педагогічна етика : [навч.-метод. посіб.] / Г. Васянович; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України; Львівський науково-практичний центр. – Львів : Норма, 2005. – 344 с.
3. Вступ до соціальної роботи : [навч. посіб. / за заг. ред. Т. Семигіної та ін.] – К. : Академвидав, 2005. – 304 с.
4. *Гусейнов А.* Краткая история этики / А. Гусейнов, Г. Ирлинц. – М. : Мысль, 1987. – 645 с.
5. *Зозуляк Р.* Етика соціально-педагогічної діяльності : [методичні рекомендації] / Р. Зозуляк. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2007. – 40 с.
6. *Малахов В.* Етика : [курс лекцій] / В. Малахов. – К., 2000. – 384 с.
7. *Мигович І.* Основи соціології / І. Мигович. – Ужгород, 1997. – 250 с.
8. *Писаренко В. И.* Педагогическая этика / В. И. Писаренко, И. Я. Писаренко. – Минск : Нар. асвета, 1989. – 216 с.
9. *Янкович О. І.* Історія соціальної педагогіки / соціальної роботи : [навч.-метод. посіб.] / О. І. Янкович, В. А. Поліщук. – Тернопіль : ТНПУ, 2004. – С. 40–205.

Додаткова література

1. *Капська А.* Соціальна робота : деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю / А. Капська. – К. : ДЦССМ, 2006. – 306 с.
2. *Мигович І.* Основи соціології / І. Мигович. – Ужгород, 1997. – 250 с.
3. Митрополит Іларіон. – К., 1992. – 216 с.
4. *Полтавець В.* Соціальна робота в Україні / В. Полтавець. – К. : Центр навчальної літератури, 2000. – 308 с.
5. *Трубавіна І. М.* Етика соціально-педагогічної роботи з сім'єю : [навч.-метод. посіб.] / І. М. Трубавіна. – К. : УДЦССМ, 2001. – 72 с.
6. *Чорнокозова В.* Етика вчителя / В. Чорнокозова, І. Чорнокозов. – К., 1996. – 208 с.

Семінарське заняття № 3

ЕТИЧНИЙ КОДЕКС У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Питання для поглибленого вивчення

- 1.1. Характеристика етичних кодексів соціального педагога, практичного психолога, медичного працівника. Виявити відмінні та спільні аспекти в діяльності спеціалістів, порівнюючи їх етичні кодекси. Доцільність регламентації діяльності різних спеціалістів відповідними професійними кодексами.
- 1.2. Міжнародні норми поведінки соціальних педагогів.
- 1.3. Основні положення українського Етичного кодексу соціального педагога.
- 1.4. Мета і цілі створення Етичного кодексу.
- 1.5. Суть Етичного кодексу соціального працівника.

2. Питання для самоконтролю

- 2.1 Стандарти взаємин соціальної роботи з іншими інститутами.
- 2.2. Етичні стандарти взаємин соціальних працівників.
- 2.3. Етичні цінності соціально-педагогічної роботи.
- 2.4. Вимоги до професійної поведінки соціального педагога в українському Етичному кодексі.
- 2.5. Система моральних норм у соціально-педагогічній роботі.

3. Тематика рефератів і наукових повідомлень

- 3.1. Самооцінка та самоконтроль у визначенні честі і гідності особистості.

3.2. Етикет ділового листування.

3.3. Особливості етикету соціального педагога з клієнтами різної статі.

4. Практичні завдання

4.1. Розглянути проблемну ситуацію № 1.

4.2. Сутність Етичних кодексів психолога, медичного працівника (див. Додаток Ц).

4.3. Порівняти Етичний кодекс соціального працівника і соціального педагога з відповідними кодексами інших професій (див. Додаток Ц).

4.4. Створити ієрархію етичних цінностей, важливих для соціального педагога, учителя, медика, політика.

4.5. Охарактеризувати головні норми у поведінці фахівця (див. Додаток В). Доповнити їх своїми.

Основна література

1. Бочарова В. Професійна соціальна робота : особистісно-орієнтований підхід / В. Бочарова. – М., 1999. – 184 с.
2. Васянович Г. Педагогічна етика : [навч.-метод. посіб.] / Г. Васянович; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України; Львівський науково-практичний центр. – Львів : Норма, 2005. – 344 с.
3. Вступ до соціальної роботи : [навч. посіб. / за заг. ред. Т. Семігіної та ін.] – К. : Академвидав, 2005. – 304 с.
4. Гусейнов А. А. Золоте правило нравственности / А. А. Гусейнов. – М. : Молодая гвардия, 1988. – 269 с.
5. Зозуляк Р. Етика соціально-педагогічної діяльності : [методичні рекомендації] / Р. Зозуляк. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2007. – 40 с.
6. Зозуляк Р. Професія «соціальний педагог» : морально-етичний аспект / Р. Зозуляк // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці : [зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – С. 298–302.
7. Соціальна робота в Україні : [за заг. ред. І. Д. Зверєвої]. – К. : ДЦССМ, 2004. – 256 с.

Додаткова література

1. Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи на межі тисячоліть. – К. : УДЦССМ, 2001. – 164 с.

2. *Войтович С.* Світ соціальних відносин в українській культурі / С. Войтович. – К., 1994. – 200 с.
3. *Зверева І. Д.* «Етичний кодекс соціального працівника України» від ідеї до впровадження / І. Д. Зверева // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 9–10. – С. 84–87.
4. *Зозуляк-Случик Р. В.* Основи деонтології в соціальній роботі та соціально-педагогічній діяльності / Р. В. Зозуляк-Случик // Соціально-педагогічна робота і сучасність : теорія та практика : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 20–21 травня 2010 року / М-во освіти і науки України, Національний технічний університет України «Київський політехнічний університет» [від. ред. Б. В. Новиков, Л. М. Димитрова]. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – С. 42–44.
5. *Полтавець В.* Соціальна робота в Україні / В. Полтавець. – К. : Центр навчальної літератури, 2000. – 308 с.

Семінарське заняття № 4

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ КАТЕГОРІЙ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ЕТИКИ

1. Питання для поглибленого вивчення

- 1.1. Спільне та особливе в категоріях етики і педагогічної етики.
- 1.2. Професіоналізм як моральна якість особистості.
- 1.3. Характеристика професійних обов'язків соціального педагога.
- 1.4. Основні функції етики соціальної роботи.
- 1.5. Моральні норми соціального педагога.
- 1.6. Моральні правила у професійній діяльності соціального педагога.

2. Питання для самоконтролю

- 2.1. Моральний обов'язок соціального педагога.
- 2.2. Свіість як категорія професійної етики.
- 2.3. Професійна честь та гідність соціального педагога.
- 2.4. Гуманізм соціального педагога.
- 2.5. Егоїзм і альтруїзм у фаховій діяльності.
- 2.6. Емпатія та милосердя в соціально-педагогічній діяльності.
- 2.7. Чесність і правдивість.
- 2.8. Ввічливість і тактовність.

3. Тематика рефератів і наукових повідомлень

- 3.1. Моральні цінності у ХХІ столітті як основа етичної науки.
- 3.2. Моральний принцип і моральна норма в соціально-педагогічній роботі.
- 3.3. Етичні вимоги до культури поведінки соціального педагога.

4. Практичні завдання

- 4.1. Розглянути проблемні ситуації №№ 3, 5, 8, 11.
- 4.2. Проаналізувати практичні поради фахівця (див. Додаток А). Запропонувати свої.
- 4.3. Розкрити значення цінності життя крізь призму соціально-педагогічної діяльності (див. Додаток Д).
- 4.4. Визначити рівень власної емпатійності (див. Додаток З). Створити план-проект з підвищення рівня емпатійності.
- 4.5. Здійснити аналіз методик (див. Додатки И, К). Яке значення дані категорії мають у професійному становленні соціального педагога?
- 4.6. Розробити рекомендації щодо запобігання професійному вигоранню (див. Додатки У, Ф).

Основна література

1. *Блощинська В.* Практикум з етики / В. Блощинська. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 256 с.
2. *Васянович Г.* Педагогічна етика : [навч.-метод. посіб.] / Г. Васянович; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України; Львівський науково-практичний центр. – Львів : Норма, 2005. – 344 с.
3. Вступ до соціальної роботи : [навч. посіб. / за заг. ред. Т. Семигіної та ін.] – К. : Академвидав, 2005. – С. 123–141.
4. *Гусейнов А.* Етика : [учебник] / А. Гусейнов, Р. Апресян. – М. : Мысль, 1998. – 157 с.
5. *Зозуляк Р.* Етика соціально-педагогічної діяльності : [методичні рекомендації] / Р. Зозуляк. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2007. – 40 с.
6. *Малахов В.* Етика : [курс лекцій] / В. Малахов. – К., 2000. – С. 2–78.

Додаткова література

1. Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи на межі тисячоліть. – К. : УДЦССМ, 2001. – 164 с.

2. *Бочарова В.* Професійна соціальна робота : особистісно-орієнтований підхід / В. Бочарова. – М., 1999. – 184 с.
3. *Гусейнов А. А.* Золоте правило моральності / А. А. Гусейнов. – М. : Молода гвардія, 1988. – 269 с.
4. *Гусейнов А. А.* Соціальна природа моральності / А. А. Гусейнов. – М. : Знання, 1984. – 30 с.
5. *Зозуляк Р.* Професія «соціальний педагог» : морально-етичний аспект / Р. Зозуляк // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці : [зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – С. 298–302.
6. *Кайрис Е. Д.* Емпатія як фактор педагогічної профпригодності / Е. Д. Кайрис // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 8. – С. 42–46.
7. *Лисовський В. Т.* Диспути на морально-етичні теми / В. Т. Лисовський. – М. : Знання, 1998. – 64 с.
8. *Писаренко В. І.* Педагогічна етика / В. І. Писаренко, І. Я. Писаренко. – Мінськ : Нар. асвета, 1989. – 216 с.
9. *Тимошук І. Г.* Специфіка формування морально-етичної відповідальності психолога-практика / І. Г. Тимошук // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 7. – С. 9–15.
10. *Трубавіна І. М.* Етика соціально-педагогічної роботи з сім'єю : [навч.-метод. посіб.] / І. М. Трубавіна. – К. : УДЦССМ, 2001. – 72 с.
11. *Усіченко І.* І доброта, і милосердя / І. Усіченко. – К., 1996. – 85 с.
12. *Чорнокозова В.* Етика вчителя / В. Чорнокозова, І. Чорнокозов. – К., 1996. – 208 с.
13. *Чуприна О.* Проблема відповідальності соціального педагога / О. Чуприна // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці : [зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – С. 330–335.

Семінарське заняття № 5

ЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

1. Питання для поглибленого вивчення

- 1.1. Принципи моральних взаємин з клієнтом у вирішенні його проблем.
- 1.2. Культура поведінки соціального педагога з клієнтом: вітання, представлення, звертання, спілкування.

1.3.Професійно-етичні взаємини та їх особливості у співпраці соціальних педагогів.

1.4.Моральні принципи співробітництва з колегами в інтересах своїх клієнтів: взаємна повага, довір'я, чесність, правдивість, рівність.

2. Питання для самоконтролю

2.1.Ввічливість і тактовність як основні категорії соціально-педагогічної діяльності.

2.2.Етика взаємин з клієнтом.

2.3.Етика партнерських стосунків між соціальними педагогами.

2.4.Моральні аспекти соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми.

2.5.Моделі прийняття рішень соціальними педагогами.

3. Тематика рефератів і наукових повідомлень

3.1.Етика людяності.

3.2.Національні особливості етичних взаємин у соціально-педагогічній діяльності.

3.3.Релігія, церква і конфесійні общини як фактор виховання.

3.4.Професійна честь та гідність соціального педагога.

4. Практичні завдання

4.1. Розглянути проблемні ситуації №№ 6, 9, 12.

4.2. Мистецтво проведення бесіди, телефонних розмов, переговорів (підбір методик (див. Додатки Л, М, Н, П, Р). Запропонувати свої методики).

4.3. Проаналізувати рекомендації щодо соціально-педагогічного спілкування (див. Додаток Ж). Розробити власні.

4.4. Використовуючи правила сократівського діалогу, розробити вірєць діалогу фахівця з клієнтом, колегами, представниками інституцій (див. Додаток Е).

Основна література

1. Вступ до соціальної роботи : [навч. посіб. / за заг. ред. Т. Семигіної та ін.] – К. : Академвидав, 2005. – 304 с.

2. Зозуляк Р. Етика соціально-педагогічної діяльності : [методичні рекомендації] / Р. Зозуляк. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2007. – 40 с.

3. Полтавець В. Соціальна робота в Україні / В. Полтавець. – К. : Центр навчальної літератури, 2000. – 308 с.

4. Трубавіна І. М. Етика соціально-педагогічної роботи з сім'єю : [навч.-метод. посіб.] / І. М. Трубавіна. – К. : УДЦССМ, 2001. – 72 с.
5. Шеломенцев В. Етикет і сучасна культура спілкування / В. Шеломенцев – К. : Лібра, 2003. – 146 с.

Додаткова література

1. Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи на межі тисячоліть. – К. : УДЦССМ, 2001. – 164 с.
2. Блощинська В. Практикум з етики / В. Блощинська. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 256 с.
3. Зозуляк Р. Засади соціально-педагогічної деонтології / Р. Зозуляк : [навч.-метод. зб.]. – Коломия, 2007. – С. 34–38.
4. Зозуляк Р. Професія “соціальний педагог” : морально-етичний аспект / Р. Зозуляк // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці : [зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – С. 298–302.
5. Кайрис Е. Д. Емпатія як фактор педагогічної профпригодності / Е. Д. Кайрис // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 8. – С. 42–46.
6. Тимощук І. Г. Специфіка формування морально-етическої відповідальності психолога-практика / І. Г. Тимощук // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 7. – С. 9–15.
7. Чуприна О. Проблема відповідальності соціального педагога / О. Чуприна // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці : [зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – С. 330–335.

Практичне заняття № 6

ТРЕНІНГ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

План

1. Вправи з організації педагогічного спілкування з різними об'єктами в соціально-педагогічній діяльності.
2. Аналіз основних ролей у соціально-педагогічному спілкуванні.
3. Розробка правил спілкування з підлітками та юнацтвом.
4. Формування навичок ефективного спілкування (див. Додаток Ч).

Контрольні запитання до теми

1. У чому полягають етичні основи спілкування в діяльності соціального педагога?

2. Які існують функції і правила соціально-педагогічного спілкування?
3. Якою є співпраця соціального педагога з об'єктами і суб'єктами соціально-педагогічної діяльності шляхом визначення зони та позиції у спілкуванні?
4. Які існують основні форми і стилі етичного спілкування?
5. У чому полягає роль слухання у соціально-педагогічній діяльності? Його етичні основи і рівні.

Основна література

1. Модуль. Спілкуємось та діємо. – К. : Міленіум, 2002. – 105 с.
2. Зозуляк Р. Етика соціально-педагогічної діяльності : [методичні рекомендації] / Р. Зозуляк. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2007. – 40 с.

Додаткова література

1. *Васянович Г.* Педагогічна етика : [навч.-метод. посіб.] / Г. Васянович; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України; Львівський науково-практичний центр. – Львів : Норма, 2005. – С. 294–306.
2. Вступ до соціальної роботи : [навч. посіб. / за заг. ред. Т. Семигіної та ін.] – К.: Академвидав, 2005. – С. 141–192.
3. *Зайцева З.* Робота з клієнтами соціальних служб / З. Зайцева. – К., 1994. – 125 с.
4. *Капська А.* Соціальна робота : деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю / А. Капська. – К. : ДЦССМ, 2006. – 306 с.
5. *Полтавець В.* Соціальна робота в Україні / В. Полтавець. – К. : Центр навчальної літератури, 2000. – С. 110–123.
6. *Сабат Н.* Етика спілкування соціального педагога з різними категоріями клієнтів // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці : [зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – С. 324–330.

Практичне заняття № 7

КУЛЬТУРА ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТУ

План

1. Апробація тесту на визначення рівня конфліктності особистості (див. Додаток С) та врівноваженості у конфліктах (див. Додаток Т). Самоаналіз студентами даних тестування.

2. Проведення рольової гри «Цивілізація» (див. Додаток Х).
3. Розв'язання типових конфліктних ситуацій у соціально-педагогічній діяльності.

Контрольні запитання до теми

1. У чому полягає закономірність конфліктів у людських взаєминах?
2. У чому суть посередницької діяльності у професійній практиці з розв'язання конфліктів соціальним педагогом?
3. Розкрити суть конфлікту як виду критичних ситуацій.
4. Як можна гармонізувати взаємини у психолого-педагогічних конфліктах?
5. Які етичні засади соціально-педагогічної діяльності у процесі розв'язання конфлікту?

1. Практичні завдання

- 1.1. Розроблення пам'ятки з подолання конфлікту.

Основна література

1. Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи на межі тисячоліть. – К. : УДЦССМ, 2001. – 164 с.
2. *Возный Т.* Этика деловых отношений / Т. Возный. – К. : УКРИНТЭИ, 2001. – 160 с.
3. *Зайцева З.* Работа с клиентами социальных служб / З. Зайцева. – К., 1994. – 125 с.
4. *Зозуляк Р.* Етика соціально-педагогічної діяльності : [методичні рекомендації] / Р. Зозуляк. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2007. – 40 с.
5. *Ложкин Г. В.* Практическая психология конфликта : [учеб. пособ.] / Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
6. *Трубавіна І. М.* Етика соціально-педагогічної роботи з сім'єю : [навч.-метод. посіб.] / І. М. Трубавіна. – К. : УДЦССМ, 2001. – 72 с.

Додаткова література

1. *Бочарова В.* Профессиональная социальная работа : личностно-ориентированный подход / В. Бочарова. – М., 1999. – 184 с.
2. *Возный Т.* Этика деловых отношений / Т. Возный. – К. : УКРИНТЭИ, 2001. – 160 с.
3. *Полтавець В.* Соціальна робота в Україні / В. Полтавець. – К. : Центр навчальної літератури, 2000. – 308 с.

4. *Сабат Н.* Етика спілкування соціального педагога з різними категоріями клієнтів // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці : [зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – С. 324–330.
5. Соціальна робота : Короткий енциклопедичний словник. – К. : ДЦССМ, 2002. – 536 с.
6. *Шеломенцев В.* Етикет і сучасна культура спілкування / В. Шеломенцев – К. : Лібра, 2003. – 146 с.

Практичне заняття № 8
**МОРАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ СОЦІАЛЬНОГО
ПЕДАГОГА**

Заняття проходить у формі творчого завдання. На основі лекційного матеріалу і семінарських та практичних занять кожен студент готує етичний портрет соціального педагога. Орієнтовні компоненти портрета:

- педагогічна культура;
- фахово-моральні чесноти;
- основні харизматичні якості;
- зовнішній вигляд;
- мовна культура спеціаліста;
- фаховий імідж.

Обговорення пропозицій, відбір кращих зразків етичного портрета.

Творчі завдання

Професія “соціальний педагог” у ХХІ столітті.

Основна література

1. Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи на межі тисячоліть. – К. : УДЦССМ, 2001. – 164 с.
2. *Блощинська В.* Практикум з етики / В. Блощинська. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 256 с.
3. *Бочарова В.* Профессиональная социальная работа : личностно-ориентированный подход / В. Бочарова. – М., 1999. – 184 с.
4. *Васянович Г.* Педагогічна етика : [навч.-метод. посіб.] / Г. Васянович; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України; Львівський науково-практичний центр. – Львів : Норма, 2005. – 344 с.
5. Вступ до соціальної роботи : [навч. посіб. / за заг. ред. Т. Семигіної та ін.] – К. : Академвидав, 2005. – 304 с.

6. *Гусейнов А. А.* Золотое правило нравственности / А. А. Гусейнов. – М. : Молодая гвардия, 1988. – 269 с.
7. *Зайцева З.* Работа з клієнтами соціальних служб / З. Зайцева. – К., 1994. – 125 с.
8. *Зозуляк Р.* Етика соціально-педагогічної діяльності : [методичні рекомендації] / Р. Зозуляк. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2007. – 40 с.
9. *Капська А.* Соціальна робота : деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю / А. Капська. – К. : ДЦССМ, 2006. – 306 с.
10. *Писаренко В. И.* Педагогическая этика / В. И. Писаренко, И. Я. Писаренко. – Минск : Нар. асвета, 1989. – 216 с.
11. *Чорнокозова В.* Етика вчителя / В. Чорнокозова, І. Чорнокозов. – К., 1996. – 208 с.

Додаткова література

1. *Возный Т.* Этика деловых отношений / Т. Возный. – К. : УКРИНТЭИ, 2001. – 160 с.
2. *Зайцева З.* Работа з клієнтами соціальних служб / З. Зайцева. – К., 1994. – 125 с.
3. *Зверева І. Д.* «Етичний кодекс соціального працівника України» від ідеї до впровадження / І. Д. Зверева // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 9–10. – С. 84–87.
4. *Зозуляк Р.* Засади соціально-педагогічної деонтології / Р. Зозуляк : [наук.-метод. зб.]. – Коломия, 2007. – С. 34–38.
5. *Зозуляк Р.* Професія «соціальний педагог» : морально-етичний аспект / Р. Зозуляк // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці : [зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – С. 298–302.
6. *Кайрис Е. Д.* Эмпатия как фактор педагогической профпригодности / Е. Д. Кайрис // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 8. – С. 42–46.
7. *Тимошук І. Г.* Специфика формирования морально-этической ответственности психолога-практика / И. Г. Тимошук // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 7. – С. 9–15.
8. *Чуприна О.* Проблема відповідальності соціального педагога / О. Чуприна // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці : [зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – С. 330–335.
9. *Шеломенцев В.* Етикет і сучасна культура спілкування / В. Шеломенцев – К. : Лібра, 2003. – 146 с.

Розділ III

ЗМІСТ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ*

№ з/п	№ лекції	Орієнтовні завдання	Форма звітності	Кількість завдань/год	Термін звітності
1	2	3	4	5	6
1	1	Соціальна справедливість і філантропія	Наукове повідомлення	4/8	1-й тиждень
2		Етика як філософська наука	Реферат		
3		Соціум і моральна соціалізація	Наукове повідомлення		
4		Етичні проблеми становлення педагогічної роботи в Україні	Реферат		

* На самостійну роботу студентів як невід'ємну складову модульно-кредитної системи організації навчального процесу передбачено 60 годин. Вони розподілені відповідно до рівня глибини вивчення тієї чи іншої теми (наявність чи відсутність практичного заняття як способу конкретизації матеріалу, окресленого в лекції). Деякі із завдань самостійної роботи можуть бути оприлюднені на семінарських заняттях (див. Плани семінарських занять).

5	2	Етичні погляди Г. Сковороди та можливість їх використання в моральному вихованні молоді	Реферат	3/8 (за вибором)	2-й тиждень
6		Етичні погляди Т. Шевченка та можливість їх використання в моральному вихованні молоді	Реферат		
7		Благодійна діяльність князів Володимира Великого і Ярослава Мудрого	Реферат		
8		Моральна свобода особистості та фахівця	Творча робота		
9	3	Створити ієрархію етичних цінностей, важливих для соціального педагога, учителя, медичного працівника, політика	Практичне завдання	4/8	3-й тиждень
10		Етичний кодекс соціального працівника України	Конспект основних положень		
11		Самооцінка та самоконтроль у визначенні честі й гідності особистості	Наукове повідомлен.		
12		Етичний кодекс психолога, медичного працівника	Конспект основних положень		
13		Порівняти Етичний кодекс соціального педагога з відповідними кодексами інших професій	Творча робота		
14	4	Моральні цінності у XXI столітті як основа етичної науки	Наукове повідомлення	5/10	4-й тиждень
15		Етичний вимір спілкування в соціально-педагогічній діяльності	Реферат		
16		Етичні вимоги до культури поведінки соціального педа-	Наукове повідом-		

17		гога Розробити практичні поради фахівця	лення Творча робота		
18		Скласти план-проект з підвищення рівня емпатійності	Практичне завдання		
19		Розробити рекомендації щодо запобігання професійному вигоранню	Практичне завдання		
20	5	Мистецтво проведення бесіди, телефонних розмов, переговорів (підбір методик)	Методики	2/6	5-й тиждень
21		Розробити власні рекомендації до соціально-педагогічного спілкування	Практичне завдання		
22	6	Розробити вірєць діалогу фахівця з клієнтом, колегами, представниками інституцій	Практичне завдання	2/6	6-й тиждень
23		Розробити правила спілкування з підлітками та юнацтвом	Практичне завдання		
22	7	Розробити пам'ятку з подолання конфлікту	Практичне завдання	3/8	7-й тиждень
24		Тест на визначення рівня конфліктності особистості	Практичне завдання		
25		Рольова гра «Цивілізація»	Проведення гри		
26	8	Створити етичний портрет соціального педагога або етичну модель особистої фахової діяльності	Творча робота	2/6	8-й тиждень
27		Професія «соціальний педагог» у XXI столітті	Творча робота		

Тема 1. Соціальна справедливість і філантропія
Орієнтовний план

1. Філантропія як суспільне явище.
2. Перехід до нової системи благодійності (XVI–XVIII ст.).
3. Благодійність у Західній Європі: історичні аспекти і сучасність.
4. Церковно-державна благодійність у Росії.
5. Сучасна філантропія в Україні.

Орієнтовна література

1. Беллерс Д. Пропозиції про заснування трудового коледжу всіх корисних ремесел і сільського господарства : [хрестоматія по історії зарубіжної педагогіки] / Д. Беллерс. – М.: Просвещение, 1977. – С. 195–201.
2. *Блощинська В.* Практикум з етики / В. Блощинська. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – С. 204–220.
3. Кампанелла Т. Город сонця : [хрестоматія по історії зарубіжної педагогіки] / Т. Кампанелла. – М.: Просвещение, 1977. – С. 56–61.
4. Коменський Я. А. Про розвиток природних обдарувань : [избр. пед. соч. в 2-х т. – Т. 2. / Я. А. Коменський]. – М.: Педагогика, 1982. – С. 5–33.
5. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва / В. Кравець. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
6. Мельников В. П. История социальной работы России : [учеб. пособие] / В. П. Мельников, Е. И. Холостова. – М. : Изд. книготорговый центр «Маркетинг», 2001. – 344 с.
7. *Мор Т.* Утопия / Т. Мор ; [пер. с латинск. Ю. М. Каган]. – М. : Наука, 1978. – 415 с.
8. Фирсов М. В. Теория социальной работы : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова. – М. : Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 2000. – 432 с.
9. *Янкович О. І.* Історія соціальної педагогіки / соціальної роботи : [навч.-метод. посіб.] / О. І. Янкович, В. А. Поліщук. – Тернопіль : ТНПУ, 2004. – 394 с.

Тема 2. Етика як філософська наука

Орієнтовний план

1. Виникнення етики як галузі філософських знань.
2. Оптативна та імперативна форми етики.
3. Завдання етики як філософської науки.

Орієнтовна література

1. *Блощинська В.* Практикум з етики / В. Блощинська. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 256 с.
2. *Гусейнов А.* Етика : [учебник] / А. Гусейнов, Р. Апресян. – М. : Мысль, 1998. – 157 с.
3. *Єрмоленко А.* Ціннісно-нормативне обґрунтування науки та моральна автономія суб'єкта : [моральність] / А. Єрмоленко // Філософська думка. – 2009. – № 4. – С. 30–50.
4. *Малахов В.* Етика : [курс лекцій] / В. Малахов. – К., 2000. – С. 20–45.
5. *Сотниченко Л.* Першоджерела комунікативної філософії / Л. Сотниченко. – К., 1996. – 176 с.
6. *Шостак А.* Бесіди з етики / А. Шостак. – Львів : Свічадо, 1999. – 120 с.

Тема 3. Етичні погляди Г. Сковороди та можливість їх використання в моральному вихованні молоді

Орієнтовний план

1. Образ вітчизняного просвітника Г. Сковороди.
2. Виховний ідеал Г. Сковороди.
3. Проблема щастя та гармонійного розвитку особистості у творах Г. Сковороди.

Орієнтовна література

1. История социальной педагогики : [хрестоматия-учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / под. ред. А. Галагузовой]. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 544 с.
2. *Кравець В.* Історія української школи і педагогіки : [курс лекцій] / В. Кравець. – Тернопіль, 1994. – 360 с.
3. *Левківський М. В.* Історія педагогіки : [навч. посіб.] / М. В. Левківський. – Житомир : ЖДПУ, 2001. – 220 с.
4. *Сковорода Г. С.* Вибране / Г. С. Сковорода, І. П. Котляревський. – Харків : Прапор. – 1990. – 299 с.
5. Українська педагогіка в персоналіях : [навч. посіб. : у 2 т. / за ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Либідь, 2005. – 435 с.
6. *Шашкевич М. С.* Твори / М. С. Шашкевич, І. М. Вагилевич, Я. Ф. Головацький / упоряд. М. Шалати. – К. : Дніпро, 1982. – 367 с.
7. *Янкович О. І.* Історія соціальної педагогіки / соціальної роботи :

[навч.-метод. посіб.] / О. І. Янкович, В. А. Поліщук. – Тернопіль : ТНПУ, 2004. – С. 152–201.

Тема 4. Етичні погляди Т. Шевченка та можливість їх використання в моральному вихованні молоді

Орієнтовний план

1. Образ видатного будителя людських душ Т. Шевченка.
2. Проблема соціального виховання у творчості митця.

Орієнтовна література

1. *Андреева И. Н.* Антология по истории и теории социальной педагогики / И. Н. Андреева. – М. : Академия, 2000. – 176 с.
2. История социальной педагогики : [хрестоматия-учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / под. ред. А. Галагузовой]. – М : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 544 с.
3. *Кравець В.* Історія української школи і педагогіки : [курс лекцій] / В. Кравець. – Тернопіль, 1994. – 360 с.
4. Українська педагогіка в персоналіях : [навч. посіб. : у 2 т. / за ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Либідь, 2005. – 435 с.
5. *Чавдаров С. Х.* Педагогічні ідеї Тараса Григоровича Шевченка / С. Х. Чавдаров. – К. : Радянська школа, 1953. – 207 с.
6. *Шашкевич М. С.* Твори /М. С. Шашкевич, І. М. Вагилевич, Я. Ф. Головацький / упоряд. М. Шалати. – К. : Дніпро, 1982. – 367 с.
7. *Янкович О. І.* Історія соціальної педагогіки / соціальної роботи : [навч.-метод. посіб.] / О. І. Янкович, В. А. Поліщук. – Тернопіль : ТНПУ, 2004. – С. 152–201.

Тема 5. Благодійна діяльність князів Ярослава Мудрого і Костянтина Острозького

Орієнтовний план

1. Створення першої на Русі бібліотеки та школи за князювання Ярослава Мудрого.
2. Твір «Руська правда».
3. Засновник Острозької академії і поборник православ'я князь Костянтин Острозький.

Орієнтовна література

1. *Возняк М.* Історія України / М. Возняк. – К., 1989. – С. 61–64.

2. Митрополит Іларіон. – К., 1992. – 216 с.
3. *Огієнко І.* Історія українського друкарства / І. Огієнко. – Львів, 1925. – С. 160–200.
4. Українська педагогіка в персоналіях : [навч. посіб. : у 2 т. / за ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Либідь, 2005. – 435 с.
5. *Янкович О. І.* Історія соціальної педагогіки / соціальної роботи : [навч.-метод. посіб.] / О. І. Янкович, В. А. Поліщук. – Тернопіль : ТНПУ, 2004. – С. 59–90.

Тема 6. Моральна свобода та відповідальність особистості й фахівця

Орієнтовний план

1. Свобода як моральна цінність людського буття.
2. Свобода і відповідальність у діяльності соціального педагога.

Орієнтовна література

1. *Анацька Н. В.* Наукова творчість в системі етики відповідальності: історико-філософський аналіз / Н. В. Анацька // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка [текст] : збірник наукових праць. – К., 2008. – № 1, 22. – С. 7–11.
2. *Блощинська В. А.* Найвищі моральні цінності людини : щастя, любов, моральні цінності сім'ї та шлюбу, дружба, товарицькість, свобода / В. А. Блощинська // Блощинська В. А. Етика. Практикум : [навч. посібн.] / В. А. Блощинська. – К., 2005. – С. 12–88.
3. *Блощинська В. А.* Загальні моральні поняття : справедливість, совість, добро і зло / В. А. Блощинська // Блощинська В. А. Етика. Практикум : [навч. посібн.] / В. А. Блощинська. – К., 2005. – С. 135–175.
4. *Левінас Е.* Між нами / Е. Левінас. – К., 1999. – С. 119–138.
5. *Молодиченко В. В.* Свобода волі як підґрунтя морального вибору особистості / В. В. Молодиченко // Філософські обрії; [текст] : науково-теоретичний журнал / ред. колегія Андрущенко В.П. – К.-Полтава, 2010. – Випуск 23. – С. 174–207.
6. Педагогіка свободи : етика, демократія і громадянська мужність / П. Фрейре. — К. : Вид. дім «КМ Акад.», 2004. – 124 с.
7. Професійна етика соціального педагога : [навч.-метод. посіб.] / Марченко С. Я., Краснова Н. П., Харченко Л. П.; Науково-дослід-

ний центр проблем соціальної педагогіки та соціальної роботи АПН України та Луганського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009. – 563 с.

8. *Тесленко В.* Формування спеціальної етичної компетентності соціальних та педагогічних працівників для здійснення соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями / В. Тесленко // Соціальна педагогіка : теорія і практика. – 2005. – № 3. – С. 78–85.
9. *Тофтул М.* Етика : [навч. посіб.] / М. Тофтул. – К. : Академія, 2005. – С. 58–61.

Тема 7. Моральні цінності у ХХІ столітті як основа етичної наука

Орієнтовний план

1. Значення загальнолюдських моральних цінностей в умовах трансформації суспільства.
2. Етичний вимір відповідальності в соціально-педагогічній діяльності.
3. Професіоналізм як моральна цінність особистості соціального педагога.

Орієнтовна література

1. *Дойчик М.* Аксіологічний вимір категорії «гідність» / М. Дойчик // Актуальні проблеми трансформації моральних цінностей сучасного українського суспільства : Всеукраїнська науково-практична конференція (10–11 травня 2010 року) [текст : матеріали доповідей та виступів]. – Івано-Франківськ : Плай, 2010. – С. 82–85.
2. *Єрмоленко А.* Ціннісно-нормативне обґрунтування науки та моральна автономія суб'єкта : [моральність] / А. Єрмоленко // Філософська думка. – 2009. – № 4. – С. 30–50.
3. *Ларіонова В.* Глобальна етика в контексті нової цивілізаційної парадигми / В. Ларіонова // Українська етнопедагогіка у контексті розвитку сучасних теорій виховання та навчання : [за ред. проф. Н. Лисенко]. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – С. 24–34.
4. *Макарова А.* Категорія «справедливості» : філософсько-методологічний аналіз у контексті сучасності / А. Макарова // Актуальні проблеми трансформації моральних цінностей сучасного українського суспільства: Всеукраїнська науково-практична конференція (10–11 травня 2010 року) [текст : матеріали доповідей

- та виступів]. – Івано-Франківськ : Плай, 2010. – С. 89–92.
5. *Марущак О. В.* Етичні виклики сучасності в мовах трансформації суспільства // Науковий потенціал вищої школи : [текст: зб. наук. праць] / О. В. Марущак. – Миколаїв, 2008. – С. 167–170.
  6. Педагогічна деонтологія : [навч.-метод. посіб. / за ред. Л. Л. Хоружої]. – К. : Мінськ. пед. ун-т ім. Б. Д. Грінченка. – К., 2008. – 96 с.
  7. Професійна етика соціального педагога : [навч.-метод. посіб.] / Марченко С. Я., Краснова Н. П., Харченко Л. П.; Науково-дослідний центр проблем соціальної педагогіки та соціальної роботи АПН України та Луганського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009. – 563 с.
  8. *Рассудина К.* Криза моральної ідентичності / Рассудина К., Макінтавр Е., Тейлор Ч. // Практична філософія. – 2006. – № 4. – С. 155–161.
  9. *Шевчук К. С.* Етичний вимір відповідальності в сучасному світі // Актуальні питання культурології : текст [альманах наукового т-ва “Афіна” кафедри культурології : матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Культуротворчий потенціал молоді і перспективи культурної інтеграції людства у ХХІ ст.»] / К. С. Шевчук. – Рівне, 2007. – Випуск 5. – С. 39–43.

Тема 8. Етичний вимір спілкування в соціально-педагогічній діяльності

Орієнтовний план

1. Парадигма спілкування в сучасній культурі.
2. Моральні виміри спілкування.
3. Культура спілкування та етикет.
4. Сутність етики спілкування в діяльності соціального педагога.
5. Етика спілкування з конкретними групами клієнтів.

Орієнтовна література

1. *Лучок І.* Етика студента : [навч. посіб.] / І. Лучок – Ужгород : РВЦ Ужгородського ун-ту, 2000. – 96 с.
2. *Малахов В.* Етика : [курс лекцій] / В. Малахов. – К., 2000. – С. 308–363.
3. *Малахов В.* Акценти філософії діалогу / В. Малахов, І. Бубер // Магістеріум. Вип. 1 : Історико-філософські студії. – К., 1998. – С. 4–9.
4. Міжнародні етичні стандарти соціальних працівників // Соціальна робота : в 3 ч. – К. : Києво-Могилянська академія, 2000. –

С. 169–182.

5. *Осетинська Б.* Етика ділового спілкування / Б. Осетинська. – К. : МАУП, 1999. – 208 с.
6. *Сотниченко Л.* Першоджерела комунікативної філософії / Л. Сотниченко. – К., 1996. – 176 с.

Тема 9. Етичні вимоги до культури поведінки соціального педагога

Орієнтовний план

1. Загальні стандарти етичної поведінки фахівця.
2. Професійний такт – культура соціального педагога.
3. Педагогічна майстерність і фахова культура поведінки.

Орієнтовна література

1. *Блощинська В. А.* Етика. Практикум : [навч. посібн.] / В. А. Блощинська. – К., 2005. – 256 с.
2. *Васянович Г.* Педагогічна етика : [навч.-метод. посіб.] / Г. Васянович; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України; Львівський науково-практичний центр. – Львів : Норма, 2005. – С. 268–317.
3. Вступ до соціальної роботи : [навч. посібн. / за заг. ред. Т. Семигіної та ін.] – К. : Академвидав, 2005. – С. 141–168.
4. *Грабовська І.* Впровадження методики формування оптимального педагогічного клімату в шкільну практику : [навч.-метод. посіб.] / І. Грабовська, Л. Жуковська, Т. Шевченко та інші. – К.: МАУП, 2000. – 96 с.
5. *Маланюк Ю. Л.* Педагогічний такт – ознака майстерності вчителя / Ю. Л. Маланюк // Початкова школа. – 1998. – № 10. – С. 74–79.

ІНДИВІДУАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКІ ЗАВДАННЯ

Виконати творчі, практичні завдання за названою нижче проблематикою:

1. Моральна свобода особистості та фахівця.
2. Моральні взаємини у системі «соціальний педагог – учень».
3. Морально-правові аспекти діяльності соціального педагога сучасності.
4. Провести порівняльний аналіз Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи (соціальних працівників і соціальних педагогів) з

- відповідними кодексами психолога, медичного працівника.
5. Створити ієрархію етичних цінностей, важливих для соціального педагога, учителя, медичного працівника, політика.
  6. Підготувати практичні поради для соціально-педагогічної діяльності.
  7. Створити план-проект з підвищення рівня емпатійності.
  8. Підготувати рекомендації щодо запобігання професійному вигоранню.
  9. Розробити рекомендації для соціально-педагогічного спілкування.
  10. Причини конфліктів у педагогічному середовищі.
  11. Морально-психологічні умови попередження конфліктних ситуацій.
  12. Розробити вірєць діалогу фахівця з клієнтом, колегами, представниками інституцій.
  13. Розробити пам'ятку з подолання конфлікту.
  14. Створити етичний портрет соціального педагога або етичну модель особистої фахової діяльності.

ПРОБЛЕМНІ СИТУАЦІЇ

Проблемна ситуація 1

Соціальний педагог здійснювала корекційну роботу з Дмитром Ф. щодо вживання алкогольних напоїв і агресивної поведінки. Підлітка утримує й виховує бабуся, оскільки батько перебуває у місцях позбавлення волі, а мати веде аморальний спосіб життя.

Після місяця роботи, що забрало багато уваги і зусиль з боку фахівця, позитивних змін у поведінці школяра не відбулося. Тоді соціальний педагог звернулася до дирекції школи з проханням відправити Дмитра до спеціалізованої школи.

1. Чи правильно вчинила соціальний педагог?
2. Яку цінність соціально-педагогічної діяльності вона порушила?
3. Як слід було діяти фахівцеві?

Проблемна ситуація 2

Соціальний педагог багато уваги, зусиль, часу віддала роботі з важковиховуваним неповнолітнім, який перебував на внутрішкільному обліку. Мати його за кордоном на заробітках. З неповнолітнім було налагоджено теплі, довірливі стосунки. Пізніше

хлопця у зв'язку з позитивною поведінкою було знято з обліку.

Через деякий час хлопець, який ішов на зустріч зі своєю дівчиною, побачивши соціального педагога, опустил очі та пройшов, не привітавшись з колишнім наставником.

- 1. Яке ваше бачення даної ситуації?*
- 2. Що спонукало неповнолітнього пройти не привітавшись?*
- 3. Що ви порадили б у даній ситуації соціальному педагогу?*

Проблемна ситуація 3

Після анкетування учениць 8-го класу стосовно виявлення вживання наркотиків серед підлітків соціальний педагог дійшла висновку, що Оля К. є наркозалежною. Вона виховується у благополучній, заможній сім'ї.

Фахівець повідомила інформацію дирекції школи й викликала на бесіду батьків. У розмові з матір'ю соціальний педагог запропонувала провести перевірку дитини в наркологічному диспансері.

Після розмови з матір'ю Оля К. почала пропускати уроки, поводитись агресивно з учителями.

- 1. Яких помилок припустився соціальний педагог у своїх діях?*
- 2. Який принцип соціально-педагогічної діяльності був порушений?*
- 3. Як слід було діяти фахівцеві?*

Проблемна ситуація 4

Соціальний педагог здійснював корекційну роботу з Ігорем П. із неблагополучної багатодітної сім'ї. Його батько зловживав спиртними напоями. З розмови з матір'ю шістьох дітей вдалося дізнатись, що у випадках «запою» чоловіка жінка нишком давала йому таблетки, які викликають у нього огиду до алкоголю. Вона також зізналася, що розуміє, наскільки це небезпечно для здоров'я, але, з її слів, виходу іншого не було: тверезим чоловік був дбайливим батьком і сім'янином.

- 1. Як оцінити дії дружини?*
- 2. Чи виправданим є її підхід до вирішення цієї проблеми?*
- 3. Які дії соціального педагога мають бути застосовані після отриманої інформації?*
- 4. Ваші пропозиції для вирішення даної ситуації.*

Проблемна ситуація 5

65-річна жінка звернулась до соціального педагога з проханням вплинути на дочку, яка неналежним чином, з її слів, виховує своїх синів: не приділяє їм потрібної уваги, залишає вдома самих, працюючи експедитором, часто запрошує в гості своїх подруг.

Фахівець викликав матір до школи. У розмові з нею соціальний педагог розповів про скаргу бабусі щодо виховання її дочкою синів і почав з'ясовувати причини такої поведінки. Вирішення проблеми ускладнювалося тим, що молода жінка стверджувала: вона виховує дітей належним чином.

- 1. Як оцінити дії соціального педагога?*
- 2. Чи виправданим є його підхід до вирішення даної проблеми?*
- 3. Як мав учинити соціальний педагог після отриманої інформації?*

Проблемна ситуація 6

На прохання батьків соціальний педагог проводив корекційні вправи з двома дев'ятирічними хлопчиками – Петриком і Миколкою, котрі вирізнялися невмотивованою поведінкою, агресивністю. Петрик був з багатодітної сім'ї, а Миколка єдиний син у благополучній родині. Батьки останнього часто приходили до соціального педагога, матеріально віддячували за виправлення поведінки сина. Це зумовило те, що фахівець більше уваги в роботі приділяв Миколі, часто просив викладачів допомогти йому.

- 1. Чи правильно діяв соціальний педагог?*
- 2. Яку модель соціально-педагогічної роботи він демонстрував?*
- 3. Який принцип фахової діяльності було порушено?*
- 4. Чи така поведінка фахівця прийнятна для роботи у школі? Чому?*
- 5. Як повинен був діяти соціальний педагог у цій ситуації?*

Проблемна ситуація 7

Класний керівник звернувся до соціального педагога з проблемою стосовно неповнолітнього Олега К., котрий перестав відвідувати уроки. Фахівець також повідомив, що мати не займається вихованням сина, постійно відсутня, не має впливу на

нього. На виклики соціального педагога до школи жінка не з'являлася. Тому фахівець відвідав сім'ю за місцем проживання. Удома в неповнолітнього перебувало багато гостей і було очевидно, що всі вони напідпитку. Враховуючи обставини, бесіда з матір'ю не відбулась.

Соціальний педагог доповів дирекції школи про те, що, судячи з побаченого, мати неповнолітнього веде антигромадський спосіб життя.

Наступного дня жінка прийшла на виклик. Їй було зроблено зауваження про неприпустимість подібних «зібрань» удома. Соціально-педагогічна робота надалі організовувалась з урахуванням того, що в сім'ї несприятливі умови для проживання й виховання неповнолітнього.

Тільки згодом стало зрозумілим, що мати багато працює, займаючись приватною справою, роз'їжджаючи по різних містах України. Саме це і стало причиною упущень у вихованні сина. Вплинуло також те, що під час першого відвідання соціальним педагогом сім'ї за місцем проживання відзначали 40-річний ювілей матері.

- 1. Яку помилку допустив соціальний педагог при першому відвіданні сім'ї за місцем проживання?*
- 2. Чи правильними є дії дирекції школи в даній ситуації?*
- 3. До яких негативних наслідків могли призвести неправильна позиція і помилковість у діях соціального педагога?*

Проблемна ситуація 8

Соціальний педагог працювала у школі понад десять років. За час роботи зарекомендувала себе як хороший фахівець. Користувалася повагою у педагогічному й учнівському колективах.

З початком нового навчального року жінка відчула тривожність, агресивність, підвищену чутливість до оцінок інших, незадоволення ставленням колективу. Згодом у неї появилось небажання йти на роботу.

- 1. Про що свідчить стан соціального педагога?*
- 2. Що необхідно запропонувати їй, щоб відновити свої сили?*

Проблемна ситуація 9

У неповній сім'ї двоє неповнолітніх: Марина 16-ти років і Вадим 14-ти років. З метою здобуття коштів на освіту дітей мати виїхала на заробітки за кордон. Старша дочка, яку фактично залишено опікуном над молодшим братом, почала вести аморальний спосіб життя. Вадим скоїв злочин, за який його було засуджено умовно.

Соціальний педагог, розпочинаючи роботу з дітьми, зазначив, що допоможе їм у вирішенні їхніх проблем за однієї умови: учні повинні пасивно й дисципліновано виконувати всі розпорядження фахівця. Вони не повинні брати ніякої участі в прийнятті рішень щодо свого подальшого життя.

- 1. Чи правильно вчинив соціальний педагог у ситуації, що склалася?*
- 2. Яку модель прийняття рішень він використав у своїй діяльності?*
- 3. Які ви знаєте моделі прийняття фахових рішень?*
- 4. Чи будуть позитивними результати даної діяльності? Чому?*
- 5. Яку цінність не врахував фахівець у своїх діях?*
- 6. Як мав вчинити фахівець у даній ситуації?*

Проблемна ситуація 10

Дирекція школи повідомила соціального педагога про те, що двоє братів 14 і 12 років не відвідують уроки. Він також довідався, що батько з сім'єю не проживає, мати відбуває покарання у місцях позбавлення волі за скоєння злочину (крадіжку), а діти перебувають на утриманні й вихованні бабусі.

Оскільки бабуся на виклики до школи не з'являлася, соціальний педагог вирішив провести першу бесіду за місцем проживання її та неповнолітніх. Бабуся запросила на кухню. Було видно, що в хаті багато людей.

Соціальний педагог повідомив дирекції школи, що, судячи з побаченого, бабуся неповнолітніх веде антигромадський спосіб життя. Тому виникла необхідність позбавити її опікунського права.

Згодом стало зрозумілим, що бабуся багато працює, аби утримувати двох неповнолітніх. Саме це було причиною упущень у їхньому вихованні. Вплинуло і те, що під час відвідання соціальним педагогом сім'ї за місцем проживання відзначали день народження старшого внука.

- 1. Чи правильними були дії соціального педагога?*
- 2. Які помилки допустив соціальний педагог у даній ситуації?*
- 3. Які наслідки такої соціально-педагогічної діяльності могли б бути?*

Проблемна ситуація 11

Після розмови з матір'ю 14-річного важковиховуваного Михайла соціальний педагог дізнався, що відхилення в поведінці підлітка зумовлені частими конфліктами в сім'ї, відсутністю єдності в поглядах батьків. Жінка повідомила, що вони з чоловіком збираються розлучитись. Та вона не знає, як про це сказати синові.

Пізніше соціальний педагог розповів про почуте колегам по роботі – учителям школи. Через короткий час інформацію знали всі. Така ситуація призвела до того, що Михайло перестав ходити на уроки, а згодом його перевели до іншої школи.

- 1. Чи фахово вчинив соціальний педагог?*
- 2. Який етичний принцип він порушив?*
- 3. Як фахівець мав діяти після отриманої інформації?*
- 4. Ваші пропозиції стосовно вирішення даної ситуації.*
- 5. Чи можна назвати дії соціального педагога добросовісними? Чому?*

Проблемна ситуація 12

Унаслідок спільної роботи досвідченого психолога і молодого фахівця із соціально-педагогічної діяльності з учнями старших класів щодо виявлення та зменшення тютюноузалежності соціальний педагог некоректно повівся з інформацією, отриманою від батьків школярів. На критичне зауваження психолога він відповів, що знає, як діяти в даній ситуації, і працюватиме над проблемою профілактики uzалежності самостійно. Нічийої допомоги не потребує.

- 1. Яких помилок припустився соціальний педагог у своїх діях?*
- 2. Який принцип ним порушений?*
- 3. Як слід було діяти в цій ситуації?*

**ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ
ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ З МОДУЛЯ**

“ЕТИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ”

1. Етика розглядається як:
  - а) форма людської поведінки;
  - б) галузь пізнання;
  - в) форма взаємин між людьми.
2. Предметом етики виступає:
  - а) моральність;
  - б) моральна культура;
  - в) мораль.
3. Під поняттям «моральність» розуміють:
  - а) основу пізнання;
  - б) форму світогляду;
  - в) форму людської поведінки.
4. Вислів «Культура, в якій деградують засади етики, приречена на занепад» належить:
  - а) В. Малахову;
  - б) Аристотелю;
  - в) В. Швейцару.
5. Соціально-педагогічна деонтологія розглядається як:
  - а) прикладна частина соціально-педагогічної діяльності;
  - б) система моральних норм і вимог;
  - в) частина загальної етики педагога.
6. Соціально-педагогічна етика є:
  - а) формою взаємин між соціальним педагогом і клієнтом;
  - б) прикладною частиною соціально-педагогічної діяльності;
  - в) наукою про моральну діяльність соціального педагога.
7. В основу моральної регуляції закладено:
  - а) приведення в моральну відповідність поведінки;
  - б) моральні вчинки;
  - в) культуру поведінки.
8. Моральна регуляція діє через:
  - а) науку і поведінку;
  - б) принципи і норми;
  - в) переконання й адаптацію.
9. Моральна культура виступає як:
  - а) форма суспільної свідомості та вид суспільних відносин;
  - б) галузь науки;
  - в) найпростіша форма моралі.

10. В основі духовної творчості фахівця закладено:

- а) здобування знань;
- б) практичну діяльність;
- в) активну та самостійну діяльність.

11. До предмета соціально-педагогічної етики відносять:

- а) соціально-педагогічну творчість;
- б) соціально-педагогічну мораль;
- в) соціально-педагогічну професійність.

12. До фахових функцій етики відносять:

- а) діагностичну і прогностичну;
- б) корекції і вироблення імунітету до моральних спотворень;
- в) профілактичну і виховну.

13. До завдань соціально-педагогічної етики відносять:

- а) аналіз особливостей моральної свідомості соціального педагога;
- б) запобігання негативним тенденціям у суспільстві;
- в) дослідження теоретичних проблем соціально-педагогічної діяльності.

14. В основі моралі закладено категорії:

- а) компетентності й фаховості;
- б) добра і зла;
- в) принципів і норм.

15. Добро виступає як:

- а) моральна норма;
- б) оцінна моральна категорія;
- в) духовна творчість.

16. Доброта проявляється в:

- а) комунікативності і креативності;
- б) конфіденційності і професіоналізмі;
- в) милосерді та гуманності.

17. До добросовісної соціально-педагогічної діяльності відносять принципи:

- а) системності;
- б) уникнення участі в діях, що шкодять психічному здоров'ю;
- в) народності.

18. Совість виступає як:

- а) моральна норма;
- б) моральний регулятор поведінки;
- в) моральний ідеал.

19. До етичних концепцій морального вчинку належать:

- а) патерналістична й інструментальна;
- б) кантова і релятивізму;
- в) персоналістична і контрактна.

20. В основу кантової етичної концепції морального вчинку закладено твердження:

- а) добродісна людина творить добро, тому що це приносить задоволення;
- б) добродісна людина творить добро, оскільки це правильно;
- в) найкраща дія – та, яка приводить до найвищого блага для найбільшої кількості людей.

21. Підґрунтям аристотелівської етичної концепції морального вчинку вважають твердження:

- а) добродісна людина творить добро, тому що це приносить задоволення;
- б) найкраща дія – та, яка приводить до найвищого блага для найбільшої кількості людей;
- в) добродісна людина творить добро, оскільки це правильно.

22. В основу етичної концепції морального вчинку утилітаризму закладено твердження:

- а) найкраща дія – та, яка приводить до найвищого блага для найбільшої кількості людей;
- б) добро і зло є відносними;
- в) чинити добро необхідно, бо це приносить задоволення.

23. В основу етичної концепції морального вчинку релятивізму закладено твердження:

- а) добро і зло є відносними і залежать від суспільного устрою та потреб особистості;
- б) чинити добро необхідно, бо це приносить задоволення;
- в) добродісна людина творить добро, оскільки це правильно.

24. До фахових моделей прийняття рішень належать:

- а) кантова й релятивізму;
- б) утилітаризму й аристотелівська;
- в) патерналістична й контрактна.

25. Інструментальна модель прийняття рішень полягає в:

- а) продажу послуг клієнтові;
- б) авторитарних діях соціального педагога;
- в) моральній домовленості між соціальним педагогом і клієнтом.

26. Патерналістична модель прийняття рішень полягає в:

- а) моральній домовленості між соціальним педагогом і клієнтом;

- б) продажу послуг клієнтові;
  - в) авторитарних діях соціального педагога.
27. Контрактна модель прийняття рішень полягає в:
- а) продажу послуг клієнтові;
  - б) авторитарних діях соціального педагога;
  - в) моральній домовленості між соціальним педагогом і клієнтом.
28. Персоналістична модель прийняття рішень полягає в:
- а) продажу послуг клієнтові;
  - б) стосунках між соціальним педагогом і клієнтом, які виходять за межі формального виконання контракту;
  - в) моральній домовленості між соціальним педагогом і клієнтом.
29. Під цінністю в соціально-педагогічній етиці розуміють:
- а) етичні норми;
  - б) етичний світогляд;
  - в) певні моральні критерії виходу з проблеми.
30. До структури моралі соціально-педагогічної діяльності відносять:
- а) моральні норми і переконання;
  - б) моральні взаємини і діяльність;
  - в) моральні принципи і цінності.
31. Категоріями соціально-педагогічної етики є:
- а) принципи і цінності;
  - б) світогляд і поведінка;
  - в) етична свідомість і професійний обов'язок.
32. До моральних цінностей соціально-педагогічної діяльності відносять:
- а) конфіденційність і комунікативність;
  - б) повагу до людини і наснаження;
  - в) відповідальність і фаховість.
33. До рис фахівця з соціальної педагогіки відносять:
- а) комунікативність, толерантність, емпатійність;
  - б) наснаження, право на залежність;
  - в) компетентність і співпрацю.
34. До принципів у соціально-педагогічній діяльності належать:
- а) чесність, правдивість, терпеливість;
  - б) компетентність і співпраця;
  - в) комунікативність, толерантність, емпатійність.
35. Принцип «насамперед не зашкодь» полягає у:
- а) збереженні в таємниці інформації про клієнта;

- б) визнанні пріоритету прав клієнта;
- в) усуненні обставин, які можуть зашкодити моральному, психічному стану клієнта.

36. Принцип конфіденційності полягає в:

- а) усуненні обставин, які можуть зашкодити моральному, психічному стану клієнта;
- б) збереженні в таємниці інформації про клієнта;
- в) визнанні пріоритету прав клієнта.

37. Принцип співпраці полягає у:

- а) збереженні в таємниці інформації про клієнта;
- б) визнанні пріоритету прав клієнта;
- в) підтримці і взаємній довірі.

38. Принцип колегіальності полягає в:

- а) співробітництві та взаємодопомозі у прийнятті рішень;
- б) визнанні пріоритету прав клієнта;
- в) підтримці та взаємній довірі.

39. Принцип профілактичної спрямованості полягає у:

- а) повазі та збереженні соціальних прав клієнта;
- б) запобіганні виникненню соціальних проблем;
- в) праві клієнта самому вирішувати свої проблеми.

40. Принцип охорони соціальних прав полягає у:

- а) підтримці і взаємній довірі;
- б) запобіганні виникненню соціальних проблем;
- в) повазі та збереженні соціальних прав клієнта.

Шкала оцінювання

Правильна відповідь на:

40–35 питань – 20 балів; **35–30** питань – 15 балів; **30–25** питань – 10 балів; **25–20** питань – 5 балів.

ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ ДО ЗАЛІКУ З КУРСУ «ЕТИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

1. Етика як наука. Її походження, суть.
2. Мораль і моральність як категорії етики.
3. Етика і деонтологія соціально-педагогічної роботи.
4. Етика як філософська наука.
5. Моральна культура і духовна творчість у діяльності соціального педагога.
6. Предмет, функції і завдання соціально-педагогічної етики.
7. Сутність «золотого правила» моральності.
8. Справедливість – етична категорія (соціально-педагогічний аспект).
9. Обов'язок – професійна риса спеціаліста.
10. Моральна відповідальність перед клієнтом, колегами, суспільством.
11. Гуманність – провідна риса соціально-педагогічної діяльності.
12. Історичні аспекти становлення етики соціально-педагогічної діяльності.
13. Взаємовплив різних віх історичного розвитку на утвердження суспільних норм і цінностей.
14. Зміст морально-етичних цінностей і культурний розвиток у соціумі.
15. Найважливіші етичні концепції морального вчинку у соціально-педагогічній роботі.
16. Типові моделі прийняття рішень соціальними педагогами.
17. Основні цінності соціальної педагогіки та можливості їх практичного застосування.
18. Етичні принципи в соціально-педагогічній діяльності.
19. Мета і цілі створення Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи (соціальних працівників і соціальних педагогів).
20. Суть Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи (соціальних працівників і соціальних педагогів).
21. Проблеми морального ідеалу в суспільному житті.
22. Перспективи моральних цінностей у сучасному українському суспільстві.
23. Загальні стандарти етичної поведінки соціальних педагогів.
24. Моральність соціального педагога.
25. Моральна свобода і відповідальність.

26. Стандарти соціальної роботи з клієнтом.
27. Етика людяності в соціально-педагогічній діяльності.
28. Етичні стандарти взаємин соціальних педагогів з колегами.
29. Співвідношення загальнолюдського, національного в етиці соціально-педагогічної роботи.
30. Специфіка спілкування в соціально-педагогічній діяльності.
31. Система моральних норм у соціально-педагогічній роботі.
32. Зміст і структура професійно-етичної культури.
33. Чесність, справедливість, тактовність – обов'язкові чесноти фахівця.
34. Об'єктивність, справедливість, терпимість, любов до людей, емпатія – фахово-особистісні риси соціального педагога.
35. Професійні межі соціально-педагогічної роботи.

ДОДАТКИ

Додаток А

Практичні поради

1. Професійні розмови між соціальними педагогами в присутності клієнта повинні вестися тільки з метою отримання позитивного психотерапевтичного ефекту. В інших випадках вони недоцільні.
2. Мова й поведінка фахівця у професійному сенсі – це мистецтво з позитивним емоційним і моральним спрямуванням. Свобода дій і водночас дотримання «сценарію» діалогу з клієнтом є необхідною складовою професійного успіху. Намагайтеся, аби ваші ідеї клієнт сприйняв як власні. Для цього доцільно мобілізувати вербальні ресурси, щоб аргументація була яскравою, нешаблонною й щирою. Водночас треба максимально уважно слухати клієнта, не вдаючись до звернення на «ти», особливо якщо він молодший за вас і має нижчий соціальний стан.
3. Необхідно виробляти професійні навички у процесі сприйняття клієнта й загалом іншої людини; слід звикати вдивлятися у психологічні риси й особливості вашого співрозмовника.
4. Треба виховувати в собі терплячість, уважність, чуйність, професійний такт, методичку діагностики й прогнозування, концентровані виключно на клієнті, його проблемах.
5. Необхідно враховувати й послідовно долати почуття страху та депресії у клієнтів. Випромінюйте спокій та оптимізм, наполегливо контролюйте свій настрій перед зустріччю з клієнтом і під час неї. Ваш кабінет – своєрідна сцена.
6. Треба намагатися досягти емпатії з клієнтом, тонкого відчуття його емоційного стану. Уникайте чинників, що спричиняють фрустрацію – моральне ушкодження клієнта й руйнування його сподівань. Бо, можливо, ви його єдина надія.
7. Потрібно цікавитися моральним станом колег, допомагати людям, які оточують вас, принаймні духовно.
8. Не можна звикати до страждань клієнта. Емоційна байдужість несумісна з вашою професією.
9. Як зазначено у Етичному кодексі, соціальний педагог не може відмовити у наданні допомоги. Гуманістичний характер завдань, покладених на нього, дає підставу фахівцеві вимагати законної охорони особистої гідності, а також допомоги у виконанні своїх професійних обов'язків.

10. Щодня треба аналізувати свою поведінку в аспекті її моральності й мотивацій, піклуватися про моральну чистоту мови. «Не квапся своїми устами», – наголошує Еклезіаст. «Ваше ж слово хай буде: так – так, ні – ні» (Матв. 5, 37).
11. Необхідно плекати співчуття, товариськість, духовну єдність з колегами та клієнтами.
12. Потрібно виховувати в собі категорії доречної професійної поведінки: тактовність, стриманість, простоту і скромність, елементи професійної побутової естетики (охайність, акуратність в одязі, зачісці тощо).
13. Залежно від психічного стану клієнта й особливостей його характеру щоразу треба користуватись індивідуальним стереотипом збирання інформації та діагностування, змінюючи звичну схему в спілкуванні: соціальний педагог – клієнт.
14. Не потрібно зраджувати принципам етичності під час відвертої розмови з рідними і близькими важкого клієнта.
15. Треба пам'ятати, що навіть ненавмисна помилка соціального педагога свідчить про недостатність його знань і навичок. Необхідно опановувати практичне мистецтво фаху та його наукові настанови.
16. Бажано перед тим, як почати діагностувати чи надавати допомогу клієнту, уявити себе на його місці. І це буде надійною гарантією справедливості прийнятого вами рішення.
17. При виборі певної діагностичної методики чи відповідної соціально-педагогічної допомоги потрібно добре подумати, обміркувати можливі варіанти негативних результатів вашої діяльності. Це охолодить ваш запал і застереже від зайвих помилок.
18. Треба уникати не лише страхітливих, а й так званих образливих діагнозів, наприклад, «невроз», «істерія», «депресія» тощо. Останні нібито принижують особистість клієнтів, особливо тих, які мають лабільну (нестійку) психіку.
19. До «неприємного» клієнта соціальний педагог повинен проявити максимум терпіння і співчуття.
20. У свідомості клієнта, котрий має проблеми, треба створити враження, що він не один, що всі, хто його оточують, щиро і глибоко співчують йому та готові допомогти.
21. Треба виховувати в собі засади фахової моралі, враховуючи найкращі взірці життєвої поведінки й учинків видатних педагогів-гуманістів.

22. Завжди необхідно дотримуватися принципів професійної деонтології в психологічних системах «соціальний педагог – клієнт», «соціальний педагог – родичі клієнта», «соціальний педагог – колектив», «соціальний педагог – науковий керівник», «соціальний педагог – суспільство».

23. Під час спілкування з родичами клієнта треба зберігати добросердність, тактовність і терпіння. Ваші співрозмовники можуть бути необ'єктивними і надто збентеженими, але то не їхня провина. Пробачайте їм таку поведінку. Соціальний педагог, який не може стримати себе в подібній неприємній ситуації, втрачає, а не виграє.

24. Соціально-педагогічна етика органічно пов'язана з компетентністю, кваліфікацією, діловитістю професійного педагогічного колективу, тобто з його соціальними рисами і настановами. Саме таке поєднання створює етичну домінанту на роботі. Отже, будь-який соціальний педагог, якщо він покладається тільки на себе, фактично ще не зробив незмінні моральні пріоритети своїм необхідним внутрішнім лейтмотивом. Самовиховання фахівця має початок, але не має меж і кінця.

25. Не слід вважати свої знання абсолютними, тому що соціальна педагогіка – особливо динамічна наука, всі досягнення якої практично неможливо засвоїти одній людині.

26. Не треба нехтувати порадами свого колеги навіть у тих випадках, коли ваша теоретична підготовка краща за його. Пам'ятайте, що в роботі велике значення має практичний досвід.

27. Потрібно намагатися не робити категоричних умовиводів у складних педагогічних ситуаціях, не зіставивши своїх думок з позицією колег.

28. Частіше потрібно радитись зі своїми колегами, адже таке взаємне спілкування допоможе вам виробити правильне фахове мислення.

29. Треба запам'ятати, що ваша надмірна гординя буде спрямована проти вашого авторитету.

30. Не потрібно звертатися за порадами до колег з дріб'язкових питань; прагніть отримати на них відповідь самостійно, шляхом кропіткої праці над спеціальною літературою.

31. Радячись зі своїми колегами, не треба робити спроб і зусиль перекласти свої професійні обов'язки на них, прикриватись авторитетом інших.

32. Поради колег не повинні бути для вас аксіомами, а, скоріше, вказівками до розв'язання складних фахових завдань. Прийняття остаточного рішення залишається за вами.
33. Не треба боятися відповідальності за свої професійні вчинки, якщо останні здійснені за велінням вашої совісті.
34. Соціальний педагог мусить бути щирим на добрі поради й дії, ніколи не відмовлятися від надання допомоги, коли її у нього просять.
35. Зауваження колезі треба намагатися робити якомога делікатніше й водночас принципово та наполегливо.
36. Треба бути морально безкомпромісними з колегами, особливо якщо мова йде про інтереси клієнта. Такої поведінки вимагає професійна честь.
37. У роботі з клієнтом ніколи не варто позбавляти його надії.
38. Треба пам'ятати, що формалізм, черствість та байдужість – вороги всієї фахової діяльності, але особливо неприпустимі вони, коли соціальний педагог працює з дітьми з девіантними відхиленнями та певними фізичними чи психічними обмеженнями.
39. Здебільшого думка про людину й, зокрема, соціального педагога виникає на підставі першого враження. Отже, треба зважати, що спілкування з клієнтом потребує вашої уваги, чемності, відповідного вигляду, вміння розмовляти. Жодна така деталь не проходить повз «психологічне дзеркало» клієнта.
40. Соціальний педагог повинен сформувати в собі емпатію, тобто емоційну й психологічну позицію співпереживання, тонкого розуміння тривог клієнта.
41. Потрібно постійно аналізувати свої взаємини з клієнтами та колегами, особливо помилки, яких ви могли припуститися, але зуміли уникнути.
42. Виховуйте в собі почуття професійної відповідальності перед клієнтом.
43. Не треба забувати про свої естетичні захоплення, а, навпаки, розширювати їх. Естетичні цінності та уподобання також є інструментом підвищення моральності соціального педагога.
44. Необхідно залишатися людиною серед людей, бо така риса характеру є провідною в особистості соціального педагога.

[Авторська розробка].

Орієнтовні моральні норми в поведінці соціального педагога

1. Знайди того, хто має потребу в твоїй підтримці, допоможи, захисти його. Прояви милосердя, доброту та людяність, уміння співпереживати, співчувати.
2. Не нашкодь клієнтові.
3. Пам'ятай, що твоя сила – цінність для тебе, для твого оточення, це твоє моральне, фізичне та психічне здоров'я.
4. Розкрий себе в будь-якій ініціативі, починанні.
5. Не заганяй життя клієнтів у жорсткі рамки заздалегідь створених планів.
6. Надаючи соціально-педагогічну допомогу, не перетворюй її на подачку, що принижує гідність особистості.
7. Оцінюй себе та своїх товаришів не за словом, а за реальними діями та вчинками.
8. Будь гуманістом, формуй у собі комунікативні й організаторські здібності, почуття такту.
9. Залишайся висококультурною людиною.
10. Будь готовий до передачі знань і вмінь іншим.
11. Прагни до соціальної справедливості, економічного, фізичного, розумового добробуту всіх членів соціуму.
12. Не зловживай довір'ям клієнта, умій берегти його таємницю [47, с. 31].

Орієнтовні моральні норми в поведінці соціального педагога з сім'єю

1. Пам'ятай про інтереси сім'ї в цілому й окремих її членів, старайся зберігати цілісність сім'ї.
2. Захищай права сім'ї та її членів, надавай необхідну підтримку і допомогу, сприяй розвитку сім'ї та її стабілізації, формуванню самостійності.
3. Сприяй благу сім'ї.
4. Здійснюй вплив на сім'ю в цілому та на окремих її членів.
5. Запобігай нерівності, дискримінації, негуманності дій у сім'ї та щодо неї, борися з такими проявами, виступаючи як захисник сім'ї.
6. Спонукай сім'ю та її членів до самовизначення, активізуй і стимулюй її потенціал.
7. Спонукай сім'ю до самостійного та спільного прийняття рішень.

8. Інформуй сім'ю про мету, зміст, методи, засоби, результати своїх досліджень, здійсни їх за згодою сім'ї.
9. Ураховуй структуру сім'ї, розподіл влади, гендерні, вікові, індивідуальні особливості її членів.
10. Будуй стосунки з сім'єю на основі діалогу, на рівних.
11. Працюй з опорою на позитивне в сім'ї та людині.
12. Нагадуй сім'ї про її можливості, потенціал, а не про недоліки.
13. Схвалюй і попереджуй, застосовуй якомога менше осуду й критики, переконуй, а не забороняй.
14. Активно співпрацюй з іншими особами, від котрих залежить добробут сім'ї.
15. Не відштовхуй людей, якщо не можеш їм допомогти [58, с. 131].

Десять заповідей спокою

1. Саме цей день я хочу прожити, не намагаючись одразу вирішити всі життєві проблеми.
2. Саме сьогодні зважатиму на свою поведінку: буду привітним до людей, не буду критикувати, виправляти чи вдосконалювати нікого, окрім себе.
3. Саме сьогодні буду щасливим, усвідомлюючи, що я створений для щастя не тільки у вічності, а й тепер. Є лише один світ.
4. Саме сьогодні підлаштуюся під обставини, не прагнучи, щоб вони підлаштувалися до моїх бажань.
5. Саме сьогодні відведу кілька хвилин свого часу для читання. Як їжа потрібна тілу, так добра книжка потрібна для духовного життя.
6. Саме сьогодні зроблю якийсь добрий учинок і нікому про це не скажу.
7. Саме сьогодні зроблю щось, до чого не маю жодного бажання. А коли почуватимусь ображеним, не виявлю цього.
8. Саме на цей день складу собі детальний план. Можливо, не буду його ретельно дотримуватися, але спробую виконати два правила: не буду поспішати і буду рішучим.
9. Саме сьогодні буду сильно вірити, навіть якщо обставини схиятимуть мене до чогось протилежного. Бог піклується про мене так, ніби на світі більш нікого немає.
10. Саме сьогодні не буду нічого боятися. Особливо не лякатимуся радості та всього, що красиве. Не боятимуся вірити у Добро і за все дякувати. Адже все є Божим даром [16, с. 192].

**У житті є тільки одне велике щастя:
любити і бути любимим!!!**

Життя – це шанс. Скористайся ним.

Життя – це краса. Милуйся нею.

Життя – це мрія. Здійсни її.

Життя – це виклик. Прийми його.

Життя – це обов'язок. Виконай його.

Життя – це гра. Стань гравцем.

Життя – це цінність. Цінуй його.

Життя – це скарб. Бережи його.

Життя – це любов. Насолоджуйся нею.

Життя – це тайна. Пізнай її.

Життя – це юдоль бід. Перебори все.

Життя – це пісня. Доспівай її.

Життя – це боротьба. Почни її.

Життя – це безодня невідомого. Не бійся вступити в неї.

Життя – це удача. Шукай її.

Життя таке чудове!!! Не погуби його [83, с. 57].

Правила Сократового діалогу

1. Ви маєте пам'ятати про те, що мета цієї процедури – усвідомити проблему, яку ви розумієте по-різному.
2. На першому етапі один з Вас має взяти на себе роль того, хто запитує, а інший – того, хто відповідає. На другому етапі ви поміняєтеся ролями.
3. Питаючий має приймати відповіді партнера і не прагнути їх оспорювати.
4. Запитання мають бути спрямовані на з'ясування позиції партнера, його переконань і поглядів.
5. Ваше завдання – з'ясувати точку зору партнера, зрозуміти, як він бачить проблему, яка цікавить вас обох.
6. Можна задавати уточнюючі запитання, якщо у відповідях вашого співбесідника виникнуть протиріччя.
7. Відповідаючий має бути готовим продовжувати діалог навіть тоді, коли йому неприємно відповідати.
8. Відповіді мають бути максимально щирими.
9. Обидва партнери повинні строго дотримуватися своїх ролей: запитуючий ніяк не коментує почуте, а відповідаючий не задає запитань [47, с. 29].

Орієнтовні рекомендації щодо соціально-педагогічного спілкування

1. Розвивай і удосконалюй у собі прагнення діяти цілеспрямовано та методично.
2. Ніколи не відкладай неприємну справу, яку належить владнати.
3. Починай бесіду з тими, хто навчається, з питань, з яких легше дійти згоди.
4. Твої накази бажано оформити у вигляді запитань до учнів.
5. Ніколи не критикуй без потреби: критика – засіб, а не мета.
6. Навчися контролювати ситуацію, що виникає в роботі з клієнтом.
7. Засвоюй спокійну манеру триматися. Ніколи явно не виявляй подиву та роздратування.
8. Намагайся бути самостійним у судженнях і висновках.
9. Не зловживай владою, яка належить тобі як фахівцю.
10. Складаючи план бесіди, продумуй її цілі, можливі несподіванки, непередбачені реакції учнів, бажані та небажані наслідки. Будь елегантним, привітним з учнями, акуратним, увічливим, доброзичливим, коректним.
11. Демонструй непідробний інтерес до проблем тих, хто до тебе звернувся.
12. Навчися переконувати, а не наказувати; вирощувати, але не будувати.
13. Обов'язково запам'ятовуй імена учнів, з якими працюєш.
14. Завжди підтримуй у тих, хто навчається, позитивну установку.
15. Умій ставити себе на місце того, кому надається допомога, намагайся побачити проблему його очима.
16. Розвивай у собі вміння пропонувати довірчу, теплу, мирну, інтимну атмосферу бесіди в соціально-педагогічному процесі.
17. Не поспішай з прийняттям рішень, особливо щодо покарань.
18. Об'єктом твоєї критики може бути тільки проступок школяра, але ні в якому разі не особистість учня.
19. Продумай свою поведінку під час першої зустрічі з клієнтом:
  - емоції;
  - жести;
  - почуття;
  - дистанція;
  - привітання;
  - розташування у просторі;
  - міміка [47, с. 32].

**Тест “Визначення емпатійних здібностей особистості”
(за методикою В. Бойка)**

Ви маєте погодитись із наведеними твердженнями або заперечити їх, позначивши знаками «+» і «-» необхідні відповіді.

№ з/п	Твердження	Відповіді	
		“Так”	“Ні”
1	2	3	4
1	У мене є звичка уважно вивчати особистість і поведінку людей, їхній характер, схильності, можливості		
2	Якщо оточуючі виявляють ознаки знервованості, я зазвичай залишаюся спокійним		
3	Я більше довіряю своєму розуму, ніж інтуїції		
4	Я вважаю цілком доречним для себе цікавитись сімейними проблемами колег		
5	Я можу легко ввійти в довіру до людини, якщо буде потрібно		
6	Зазвичай я з першої зустрічі вгадую «споріднену душу» в новій людині		
7	Я з цікавістю розмовляю про життя, роботу, політику з подорожніми в потягу, літаку		
8	Я почуваюся непевно, якщо оточуючі чимось захоплені		
9	Моя інтуїція – надійніший засіб розуміння оточуючих, ніж знання або досвід		
10	Цікавитися внутрішнім світом іншої особистості – не тактовно		
11	Часто своїми словами я кривджу близьких мені людей, не помічаючи цього		
12	Я легко можу уявити себе якою-небудь твариною, відчувти її поведінку і стан		
13	Я рідко міркую про причини вчинків людей, що безпосередньо мене стосуються		
14	Я рідко переймаюся проблемами своїх друзів		

1	2	3	4
15	Звичайно за декілька днів я відчуваю: щось повинно трапитися з близькою мені людиною, і мої очікування справджуються		
16	У спілкуванні з діловими партнерами намагаюся уникати розмов про особисте		
17	Іноді близькі люди дорікають мені, що я до них неуважний		
18	Мені легко вдається копіювати інтонацію, міміку людей, наслідувати їх		
19	Мій зацікавлений погляд часто шукає нових партнерів		
20	Чужий сміх передається мені		
21	Часто, діючи навмання, я знаходжу правильний підхід до людини		
22	Я вважаю, що плакати від щастя не варто		
23	Я здатний цілком злитися з коханою людиною, ніби розчинившись у ній		
24	Мені рідко зустрічалися люди, котрих я розумів без зайвих слів		
25	Я мимоволі або з цікавості часто підслуховую розмови сторонніх людей		
26	Я можу залишатися спокійним, навіть якщо всі навколо мене хвилюються		
27	Мені простіше підсвідомо відчувати сутність людини, ніж зрозуміти її, «розклавши все по полочках»		
28	Я спокійно ставлюся до дрібних прикростей, що трапляються з ким-небудь із членів сім'ї		
29	Мені було б важко щиро, довірливо розмовляти із замкненою людиною		
30	У мене творча натура – поетична, художня, артистична		
31	Я без особливої цікавості вислуховую сповіді нових знайомих		
32	Я нервую, коли бачу людину, котра плаче		
33	Моє мислення більше відзначається конкретністю, суворістю, послідовністю, ніж інтуїцією		

1	2	3	4
34	Коли друзі починають говорити про свої прикрощі, я намагаюся перевести розмову в інше русло		
35	Якщо я бачу, що комусь із близьких важко на душі, то зазвичай утримуюся від запитань		
36	Мені важко зрозуміти, чому дрібниці можуть так сильно засмучувати людей		

Опрацювання результатів

Підраховується кількість правильних відповідей (згідно з ключем) за кожною шкалою, а потім визначається сумарна оцінка.

Ключ

1. Раціональний канал емпатії: +1, +7, -13, +19, +25, -31, +24.
2. Емоційний канал емпатії: -2, +8, -14, +20, -26, +32.
3. Інтуїтивний канал емпатії: -3, +9, +15, +21, +27, -33.
4. Настанови, що підкріплюють емпатію: +4, -10, -16, -22, -28, -34.
5. Здатність до проникнення в емпатію: +5, -11, -17, -23, -29, -35.
6. Ідентифікація в емпатії: +6, +12, +20, -24, +30, -36.

Інтерпретація результатів

Аналізуються показники окремих шкал, їхня загальна сумарна оцінка рівня емпатії. Оцінки за кожною шкалою варіюються від 0 до 6 балів і свідчать про значущість конкретного параметра в структурі емпатії. Шкальні оцінки виконують допоміжну роль в інтерпретації основного показника – рівня емпатії. Сумарний показник теоретично може змінюватися в межах від 0 до 36 балів.

За даними експериментальних досліджень можна вважати, що:

- 30 і більше балів – дуже високий рівень емпатії;
- 29–22 бали – середній рівень;
- 21–15 балів – знижений;
- менше ніж 14 балів – дуже низький.

Раціональний канал емпатії. Характеризує спрямованість уваги, сприймання і мислення на сутність кожної людини – її стан, проблеми, поведінку. Це спонтанний інтерес до інших, що відкриває шляхи емоційного та інтуїтивного відображення партнера. У раціональному компоненті емпатії не слід шукати логіки або мотивації інтересу до інших.

Емоційний канал емпатії. Фіксує здатність людини входити в емоційний резонанс з оточуючими – співпереживати, допомагати. Емоційна чутливість у цьому випадку стає способом «входження»

до енергетичного поля партнера. Зрозуміти його внутрішній світ, прогнозувати поведінку й ефективно впливати можна лише за наявності енергетичного зв'язку партнерів. Співчуття і співпереживання виконують роль ланцюга, що поєднує двох людей.

Інтуїтивний канал емпатії. Оцінка в балах свідчить про здатність респондента передбачати поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту початкової інформації про них, опираючись на досвід підсвідомого. На рівні інтуїції узагальнюються різні відомості про партнерів. Інтуїція менше залежить від оцінкових стереотипів, ніж усвідомлене сприйняття партнерів.

Настанови, що підкріплюють емпатію, полегшують дію всіх емпатичних каналів. Ефективність емпатії знижується, якщо людина прагне уникнути особистих контактів з іншими, вважає нетактовним виявляти інтерес до інших, переконує себе спокійно ставитися до переживань та проблем оточуючих. Такі міркування обмежують діапазон емоційної чутливості та емпатичного сприймання. Навпаки, різні канали діють активніше та надійніше, якщо відсутні перешкоди з боку настанов особистості.

Здатність проймається емпатією оцінюється як важлива комунікаційна властивість людини, яка дає можливість створювати атмосферу відкритості, щирості, любові. Поведінка і ставлення до партнерів впливають на інформаційно-енергетичний обмін між людьми з позитивного чи негативного боку. Розслаблення партнерів веде до емпатії, а атмосфера напруженості, неприродності, підозри заважає розкриттю й емоційному пізнанню.

Ідентифікація – ще одна важлива умова успішної емпатії співчуття. Це вміння зрозуміти іншого на основі співпереживання, поставити себе на його місце. Основу ідентифікації становлять легкість, рухливість, гнучкість емоцій, здатність до копіювання [2, с. 204–208].

Тест «Самооцінка сили волі»

Інструкція

На подані нижче 15 запитань можна відповісти:

«Так» – 2 бали;

«Не знаю», «Буває», «Трапляється» – 1 бал;

«Ні» – 0 балів.

Кількість балів ставити відразу навпроти твердження.

Тест опитувальника

№ з/п	Запитання	К-ть балів
1	Чи можете Ви завершити розпочату роботу, якщо вона Вам не цікава, незважаючи на те, що і час, і обставини дозволяють Вам на деякий час залишити цю роботу і повернутися до неї згодом?	
2	Чи було так, що Ви долали без особливих зусиль внутрішній спротив, коли необхідно було виконати щось таке, що Вам було неприємним (наприклад, піти на чергування у вихідний день)?	
3	Коли Ви потрапляєте в конфліктну ситуацію на роботі або в щоденному житті, чи здатні Ви взяти себе в руки настільки сильно, щоб поглянути на неї максимально об'єктивно?	
4	Якщо Вам приписали дієту, чи зможете Ви подолати всі кулінарні спокуси?	
5	Чи зможете Ви вранці встати раніше, ніж зазвичай, як було заплановано ввечері?	
6	Чи залишитесь Ви на місці пригоди, щоб дати свідчення?	
7	Чи Ви швидко відповідаєте на листи?	
8	Якщо Ви відчуваєте страх летіти літаком або відвідати зубного лікаря, чи зможете Ви без особливих зусиль подолати це відчуття і в останню хвилину не змінити рішення?	
9	Чи будете приймати дуже неприємні на смак ліки, які Вам призначив лікар?	

10	Чи дотримаєтесь даної Вами зопалу обіцянки, навіть якщо її виконання принесе Вам немало клопоту? Чи є Ви людиною слова?	
11	Чи зможете без сумнівів поїхати в незнайоме Вам місто, якщо це буде необхідно?	
12	Чи чітко дотримуєтесь режиму дня: вчасно встаєте, приймаєте їжу, вчитеся, прибираєте тощо?	
13.	Чи ставитеся Ви недобррозичливо до бібліотечних боржників?	
14	Чи правда, що навіть найцікавіша телепередача не змусить Вас відкласти виконання термінової роботи?	
15	Чи зможете Ви припинити сварку і замовкнути незалежно від того, якими образливими не були б слова протилежної сторони	

Підраховується загальна сума балів:

0–12 – сила волі слабка;

13–21 – сила волі середня;

22–30 – велика сила волі [65, с. 260–261].

Методика визначення мотивації до успіху і уникнення невдач (А. Реана)

Інструкція

Вам пропонується дати відповідь «так» або «ні» на записані нижче 20 суджень. Намагайтеся уявити ситуацію, яка впливає зі змісту. Перевагу віддавайте тій відповіді, яка першою спаде Вам на думку.

Текст опитувальника:

1. Починаючи роботу, сподіваюсь на успіх.
2. У діяльності я є активним.
3. Вважаю себе схильним до проявів ініціативи.
4. При виконанні відповідальних завдань намагаюся, в міру можливості, виявити причини відмови від них.
5. Схильний до крайнощів: обираю або надто легкі завдання, або нереально важкі.
6. При зустрічі з труднощами зазвичай не відступаю, а шукаю шляхів їх подолання.
7. При чергуванні успіхів і невдач схильний до переоцінювання своїх успіхів.
8. Продуктивність діяльності в основному залежить від моєї цілеспрямованості, а не від зовнішнього контролю.
9. При виконанні достатньо важких завдань в умовах обмеженості часу результативність моєї діяльності погіршується.
10. Я схильний проявляти наполегливість у досягненні мети.
11. Я схильний планувати своє майбутнє на достатньо віддалену перспективу.
12. Якщо я ризикую, то з розумом.
13. Я не дуже наполегливий у досягненні мети, особливо якщо відсутній контроль.
14. Волію ставити перед собою середні за важкістю або трохи завищені, але досяжні цілі.
15. У випадку невдачі у виконанні завдання його привабливість для мене знижується.
16. У чергуванні успіхів і невдач я більш схильний до переоцінювання невдач.
17. Віддаю перевагу плануванню свого майбутнього лише на найближчу перспективу.

18. При роботі в умовах обмеженості часу результативність діяльності в мене покращується, навіть якщо завдання є достатньо важким.

19. У випадку невдачі я зазвичай не відмовляюся від поставленої мети.

20. Якщо я сам обрав для себе завдання, то у випадку невдачі його привабливість лише зростає.

Аналіз результатів

Один бал отримують відповіді:

«Так» на твердження:	1, 2, 3, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 18, 19, 20
«Ні» на твердження:	4, 5, 7, 9, 13, 15, 17

Підраховується загальна кількість балів. Якщо досліджуваний набрав від 1 до 7 балів, то діагностується мотивація на невдачу (страх перед невдачею). Якщо він набирає від 14 до 20 балів, то діагностується мотивація на успіх (надія на успіх). Якщо кількість набраних балів від 8 до 13, то можна вважати, що мотиваційний полюс у досліджуваного не є вираженим.

При цьому 8–9 балів – ближче до страху перед невдачею, а 12–13 – ближче до мотивації успіху [61, с. 268].

Методика «КОС-2»

Професійно важливими якостями спеціаліста з соціальної педагогіки є комунікативні та організаторські здібності, властивості емоційно-вольової сфери.

Для оцінювання рівня розвитку комунікативних та організаторських здібностей користуються методикою «КОС-2» (Б. Федоришин). Вона допомагає виявити вміння чітко і швидко налагоджувати ділові та товариські контакти, бажання розширити їх, впливати на людей, проявляти ініціативу.

Інструкція

Перед вами 40 запитань, на кожне з яких треба дати відповідь «так» або «ні». Час виконання методики – 10–15 хвилин.

Текст опитувальника

1. Чи є у Вас потяг до спілкування і знайомства з різними людьми?
2. Чи подобається Вам займатися громадською роботою?
3. Чи довго турбує Вас почуття образи на своїх товаришів?
4. Чи завжди Вам важко орієнтуватися в критичній ситуації, що склалася?
5. Чи багато у Вас друзів, з якими постійно спілкуєтеся?
6. Чи часто вдається Вам схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашої думки?
7. Чи правда, що Вам приємніше і простіше проводити час за книгами або за яким-небудь іншим заняттям, ніж з людьми?
8. Якщо виникли певні перешкоди у здійсненні Ваших намірів, чи легко Вам від них відмовитися?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за Вас?
10. Чи любите Ви придумувати й організовувати зі своїми товаришами різноманітні ігри та розваги?
11. Чи важко вам «включатися» в нові для Вас компанії (колективи)?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні справи, які слід було б виконати сьогодні?
13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти і спілкуватися з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете Ви, щоб Ваші товариші діяли відповідно до Вашої думки?

15. Чи важко Вам освоюватися в новому колективі?
16. Правда, що у Вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обіцянок, зобов'язань, обов'язків?
17. Чи прагнете Ви, якщо обставини сприяють цьому, познайомитися і поспілкуватися з незнайомою людиною?
18. Чи часто Ви у вирішенні важливих справ берете ініціативу на себе?
19. Чи дратують Вас оточуючі, чи виникає у Вас бажання бути наодинці?
20. Чи правда, що Ви, як правило, погано орієнтуєтесь в незнайомій для Вас ситуації?
21. Чи подобається Вам постійно бути серед людей?
22. Чи виникає у Вас відчуття дискомфорту, якщо Вам не вдається завершити розпочату справу?
23. Чи важко Вам проявити ініціативу, щоб познайомитися з іншою людиною?
24. Чи правда, що Ви втомлюєтесь від постійного спілкування з друзями?
25. Чи подобається Вам брати участь у колективних іграх?
26. Чи часто Ви проявляєте ініціативу під час вирішення проблем, які торкаються інтересів Ваших друзів?
27. Чи правда, що Ви почуваете себе невпевнено серед незнайомих людей?
28. Чи правда, що Ви прагнете того, щоб довести правильність своїх дій?
29. Чи вважаєте, що Вам неважко внести пожвавлення в незнайоме товариство?
30. Чи брали Ви участь у громадському житті школи (підприємства)?
31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих?
32. Чи правда, що Ви не прагнете відстоювати свою думку або рішення, якщо його не відразу прийняли друзі?
33. Чи відчуваєте Ви себе комфортно в незнайомій компанії?
34. Чи охоче Ви організуєте вечірку для своїх друзів?
35. Чи правда, що Ви розгублені, коли треба говорити перед великою кількістю людей?
36. Чи часто Ви спізнюєтесь на ділові зустрічі, побачення?
37. У Вас багато друзів?
38. Чи часто Ви буваєте у центрі уваги своїх друзів?

39. Чи відчуваєте Ви дискомфорт під час спілкування з малознайомими людьми?

40. Чи правда, що Ви не дуже впевнено почуваете себе в оточенні великої групи своїх друзів?

Обробка результатів

Комунікативні схильності: «Так» – 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37;

«Ні» – 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39.

Організаторські схильності: «Так» – 2, 6, 10, 14, 20, 22, 26, 30, 34, 38;

«Ні» – 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

Коефіцієнт комунікативних або організаторських схильностей K – це відношення кількості відповідей, що збігаються з ключем, до числа 20: $K = x/20$

Показники, отримані заданою методикою, можуть коливатися від 0 до 1. Показники, близькі до 1, свідчать про високий рівень комунікативних чи організаторських схильностей; близькі до 0 – про низький рівень.

Оцінний коефіцієнт (K) – це первинна кількісна характеристика. Для якісної стандартизації результатів дослідження використовуються шкали оцінок, в яких тому чи іншому діапазону кількісних показників K відповідає визначена оцінка. Наприклад, у Вас кількість відповідей, що збіглися, виявилась рівною 19 за шкалою комунікативних схильностей і 16 – за шкалою організаторських схильностей. Користуючись формулою, вираховуємо: $K(ком) = 19/20 = 0,95$ і $K(орг) = 16/20 = 0,8$

Записуємо результати досліджень у бланк відповідей і порівнюємо їх зі шкалами оцінок комунікативних та організаторських схильностей.

Шкала оцінок комунікативних схильностей

Коефіцієнт K	0,10-0,45	0,46-0,55	0,56-0,65	0,66-0,75	0,76-1
Оцінка	1	2	3	4	5
Рівень	Низький	Нижче середнього	Середній	Високий	Дуже високий

Шкала оцінок організаторських схильностей

Коефіцієнт	0,20-0,55	0,56-0,65	0,66-0,70	0,71-0,80	0,77-1
Оцінка	1	2	3	4	5
Рівень	Низький	Нижче середнього	Середній	Високий	Дуже високий

Інтерпретація результатів

Якщо Ви отримали оцінку «1», то Вам властивий низький рівень схильностей до комунікативної та організаторської діяльності.

У тих, хто отримав оцінку «2», розвиток комунікативних та організаторських схильностей на рівні нижче середнього. Ви не прагнете до спілкування, відчуваєте себе самотою в новій компанії, у вільний час любите бути на самоті, обмежуєте свої знайомства, переживаєте труднощі у встановленні контактів з людьми, виступаючи перед аудиторією, погано орієнтуєтесь в незнайомій ситуації, не відстоюєте свою думку, важко переживаєте образи. Не проявляєте ініціативи в громадській діяльності, у багатьох справах уникаєте прийняття самостійних рішень.

Якщо Ви отримали оцінку «3», то для Вас характерний середній рівень комунікативних та організаторських схильностей. Ви прагнете до контакту з людьми, не обмежуючи коло своїх знайомств, відстоюєте думку, плануєте роботу. Однак потенціал цих схильностей не характеризується високою стійкістю. Вам необхідно серйозно зайнятися формуванням і розвитком комунікативних та організаторських схильностей.

Якщо Ви отримали «4», то Вас можна віднести до групи людей з високим рівнем комунікативних та організаторських схильностей. Ви не розгублюєтесь в новій ситуації, швидко знаходите друзів, постійно розширюєте коло знайомств, займаєтесь громадською діяльністю, допомагаєте близьким друзям, виявляєте ініціативу в спілкуванні, із задоволенням берете участь в організації громадських заходів, здатні приймати рішення в екстремальній ситуації.

Якщо Ви отримали оцінку «5», то Вас можна віднести до групи людей з найбільш високим рівнем комунікативних та організаторських схильностей. Для Вас характерні швидка орієнтація у складних ситуаціях, невимушена поведінка в новому колективі. Ви

ініціативні, приймаєте самостійні рішення, відстоюєте свою думку. Ви легко почуваете себе в незнайомій компанії, любите й умієте організовувати різноманітні ігри, колективні справи.

При інтерпретації отриманих даних слід пам'ятати, що вони лише констатують наявний рівень комунікативних та організаторських схильностей у даний період розвитку особистості. Якщо результати тестування виявляться невисокими, то це зовсім не означає, що цих схильностей потенційно у Вас немає. Просто не були створені умови для їх виявлення й розвитку або у Вас не було нагальної потреби отримати необхідні вміння [61, с. 338–342].

Тест «Визначення рівня комунікативності»

Дайте відповіді на запитання: «Так» (2 бали), «Ні» (0 балів), «Іноді» (1 бал) та підрахуйте суму набраних балів.

№ з/п	Питання	“Так”	“Ні”	“Іноді”
1	2	3	4	5
1	На Вас чекає ділова зустріч. Чи сильно це Вас бентежить?			
2	Чи відкладаєте Ви відвідування лікаря, доки Вам не стане зовсім зле?			
3	Чи викликає у Вас незадоволення доручення виступити з повідомленням на зборах?			
4	Вам пропонують відрядження до міста, в якому Ви ніколи не були. Чи докладете максимум зусиль, щоб уникнути цього відрядження?			
5	Чи любите Ви ділитися своїми переживаннями з ким-небудь?			
6	Чи дратуєтесь Ви, якщо незнайома людина звертається до Вас на вулиці з проханням?			
7	Чи вірите Ви, що існує проблема «батьків» і «дітей» та що людям різних поколінь важко порозумітися?			
8	Чи соромитесь Ви нагадати знайомому, що він забув повернути вам 100 гривень, які позичив минулого місяця?			
9	Якщо Вам у ресторані або кафе подали неякісну страву, Ви промовчите, лише розсерджено відставивши тарілку?			
10	Опинившись наодинці з незнайомою людиною, Ви не почнете з нею розмовляти та будете невдоволені, якщо першою заговорить вона. Чи так це?			

1	2	3	4	5
11	Вас жахає довга черга в магазині, кінотеатрі... Чи відмовитесь Ви від свого наміру замість того, щоб встати в кінці довгої черги та очікувати?			
12	Чи боїтеся Ви брати участь у комісії з яких-небудь конфліктних ситуацій?			
13	Ви маєте власні, суто індивідуальні критерії оцінювання творів літератури, мистецтва і жодних інших думок Ви не сприймаєте. Чи так це?			
14	Почувши в «кулуарах» помилкове судження стосовно добре відомого Вам питання, чи вважаєте Ви краще промовчати й не розпочинати суперечки?			
15	Чи викликає у Вас неприємні почуття прохання допомогти комусь у вирішенні службового питання, навчальної теми?			
16	Ви охочіше подаєте свої погляди в письмовій формі, ніж в усній чи не так?			

Опрацювання результатів

30–32 бали. Ви дуже некомунікабельні, і від цього страждаєте насамперед Ви самі.

25–29 балів. Ви відлюдькуваті, мовчазні, віддаєте перевагу самотності, тому у Вас мало друзів.

19–24 бали. Ви достатньо товариська людина, у незнайомій ситуації почуваетесь досить упевнено. У Ваших висловлюваннях інколи забагато сарказму без вагомих причин. Але ці недоліки можна виправити.

15–20 балів. У Вас нормальний рівень комунікабельності. Ви розпочинаєте нові справи, йдете на зустріч із новими людьми без неприємних почуттів. Хоча, ймовірно, не любляете галасливих компаній, багатослів'я Вас дратує.

6–14 балів. Ви завжди відчуваєте впевненість, з радістю висловлюєтеся з будь-якого приводу, навіть якщо маєте лише поверхове уявлення. Беретеся за будь-яку справу, хоча не завжди можете успішно довести її до кінця. Поміркуйте над цим.

5 та менше балів. Ваша товариськість занадто велика. Ви забагато розмовляєте, цікавитеся справами, які Вас не стосуються. Ви маєте вибухову вдачу, часто необ'єктивні. Людям важко перебувати поруч із Вами [2, с. 151–154].

Оцінка вмінь говорити і слухати (Тест У. Маклені)

Сформованість умінь говорити і слухати відіграє важливу роль у прихильності до себе людей, підвищенні привабливості й емпатійності спілкування з Вами, зниженні конфліктності суперечностей і зіткнень, створенні атмосфери партнерства і співпраці.

Інструкція. Необхідно відповісти на кожне запитання тесту «так» або «ні».

1. Коли Ви розмовляєте, пояснюєте що-небудь, чи уважно ви стежите за тим, щоб слухач вас зрозумів?
2. Чи підбираєте Ви слова, відповідні рівню підготовки і розуміння слухача?
3. Чи обдумуєте ви побажання, вказівки, прохання перед тим, як про них сказати?
4. Якщо Ви висловили нову думку і ваш слухач нічого не запитує, чи вважаєте, що він зрозумів її?
5. Чи стежите Ви за тим, щоб Ваші висловлювання були якомога більш визначеними, ясними, короткими?
6. Чи обдумуєте Ви заздалегідь свої ідеї, пропозиції, щоб не говорити незв'язно і незрозуміло?
7. Чи заохочуєте Ви, щоб Вас запитували?
8. Чи вважаєте Ви, що знаєте думки оточуючих, чи запитуєте Ви їх, щоб це з'ясувати?
9. Чи розрізняєте Ви факти і думки?
10. Чи шукаєте Ви нові заперечення проти аргументів співбесідника?
11. Чи стараєтеся Ви, щоб ваші друзі (слухачі) у всьому погоджувалися з вами?
12. Чи завжди Ви говорите ясно, чітко, повно, стисло і ввічливо?
13. Чи робите Ви паузи в мові, щоб самому зібратися з думками і слухачам дати можливість обдумати ваші пропозиції, запитати?

Опрацювання та інтерпретація результатів

Якщо ви, не замислюючись, відповісте «так» на всі запитання, окрім 4, 8, 10 і 11-го, то можна вважати, що володієте прийомами грамотного, безконфліктного спілкування, вмієте висловлювати свої думки і слухати співбесідника; володієте основними вміннями для формування загальної точки зору і розуміння, вирішення та профілактики конфліктних ситуацій [97, с. 99–101].

**Тест «Чи вмієте Ви слухати?»
(Методика М. Снайдера)**

Інструкція. Відзначте ситуації, які викликають у Вас незадоволення, розчарування або роздратування в процесі бесіди з будь-якою людиною – Вашим другом, колегою, безпосереднім начальником, керівником або просто випадковим співбесідником.

1. Співбесідник не дає мені шансу висловитися, у мене є що сказати, але немає можливості вставити слово, співбесідник постійно перериває мене під час бесіди.
2. Співбесідник ніколи не дивиться в обличчя під час розмови, і я не впевнений, чи слухає він мене.
3. Розмова з таким партнером часто викликає відчуття втрати часу.
4. Співбесідник постійно метушиться, олівець і папір цікавлять його більше, ніж мої слова.
5. Співбесідник ніколи не усміхається. Мені стає незручно й тривожно.
6. Співбесідник завжди відволікає мене запитаннями і коментарями.
7. Що б я не сказав, співбесідник завжди «гасить» мій запал.
8. Співбесідник завжди прагне спростувати мене.
9. Співбесідник перекручує значення моїх слів і вкладає в них інший зміст.
10. Коли я щось запитую, співбесідник примушує мене захищатися.
11. Іноді співбесідник перепитує мене, вдаючи, що не розчув.
12. Співбесідник, не дослухавши до кінця, перебиває мене, щоб потім погодитися.
13. Співбесідник у розмові зосереджено займається стороннім: грається сигаретою, протирає скло окулярів тощо, і я твердо впевнений, що він при цьому неухажний.
14. Співбесідник робить висновки за мене.
15. Співбесідник завжди намагається вставити слово в мою розповідь.
16. Співбесідник завжди дивиться на мене дуже уважно.
17. Співбесідник дивиться на мене, ніби оцінює. Це мене хвилює.
18. Коли я пропоную що-небудь нове, співбесідник говорить, що він думає так само.
19. Співбесідник переграє, показуючи, що цікавиться бесідою, дуже часто киває головою, охає і підтримує.

20. Коли я говорю про серйозне, співбесідник вставляє смішні історії, жарти, анекдоти.
21. Співбесідник часто дивиться на годинник під час розмови.
22. Коли я входжу в кабінет, співбесідник залишає всі справи і всю увагу звертає на мене.
23. Співбесідник поводитьсь так, ніби я заважаю йому робити щонебудь важливе.
24. Співбесідник вимагає, щоб усі погоджувалися з ним. Будь-який його вислів завершується запитанням: «Ви теж так думаєте?» або «Ви не згодні?».

Опрацювання та інтерпретація результатів

Підрахуйте відсоток ситуацій, що викликають досаду і роздратування.

70–100 % – Ви поганий співбесідник, Ви конфліктний, не орієнтований на партнерство в спілкуванні. Вам необхідно працювати над собою і вчитися слухати.

40–70 % – у Вас є деякі недоліки. Ви критично ставитеся до сказаного, Вам ще бракує деяких рис хорошого співбесідника, часто ображаєтеся. Уникайте поспішних висновків, не загострюйте увагу на манері говорити, на дрібницях і образах, не прикидайтеся, не шукайте прихованого значення сказаного, не монополізуйте розмову.

10–40 % – Ви хороший співбесідник, але іноді відмовляєте партнеру в повній увазі. Повторюйте ввічливо його слова, дайте йому час розкрити свою думку повністю, пристосовуйте свій темп мовлення до його мови, і можете бути впевнені, що спілкуватися з Вами буде ще приємніше.

0–10 % – Ви чудовий співбесідник і неконфліктна людина. Ви вмієте слухати, Ваш стиль спілкування може стати прикладом для оточуючих [97, с. 102–103].

Тест «Чи вмієте Ви спілкуватися»

1. Чи часто до Вас звертаються на вулиці сторонні люди?
  - а) Так, з'ясовують дорогу до того чи іншого закладу, просять перевести їх через дорогу.
  - б) Рідко, здебільшого пропонують погадати, взяти у лотереї або придбати якусь річ.
  - в) Інколи, але я намагаюся не зупинятися: навколо так багато аферистів.
2. Якого стилю спілкування Ви дотримуєтесь?
  - а) Люблю говорити гучно, емоційно, багато жестикулюю.
  - б) Розмовляю рівним, спокійним голосом, можу для переконливості доторкнутися до співрозмовника рукою.
  - в) Підтримую той стиль спілкування, який оберє протилежна сторона.
3. Чи часто Ви посміхаєтесь своєму співрозмовникові?
  - а) Інколи.
  - б) Звісно, я ж демонструю йому свої емоції.
  - в) Ні, я взагалі рідко посміхаюся.
4. Опинившись у скрутному становищі, чи шукатимете Ви допомоги в інших?
  - а) Буду розраховувати тільки на себе.
  - б) Телефонуватиму рідним та знайомим зі скаргами на долю, буду плакатися «в жилетку».
  - в) Зателефоную до близького друга та попрошу поради.
5. Ви чекаєте на лікаря в довгій черзі. Чим займатиметесь?
  - а) Читанням, завжди тримаю для такого випадку книгу чи журнал.
  - б) Спробую поговорити із сусідами на якусь тему.
  - в) Розпитаю всіх про їхні хвороби й розповім про свою.
6. Чи любляєте Ви ходити в гості?
  - а) Залюбки, намагаюся не залишатися на свята вдома.
  - б) Люблю як ходити в гості, так і приймати їх у себе.
  - в) Мене ніхто не запрошує.
7. Ви зайняті, а Вам телефонує знайомий. Що робитимете?
  - а) Перепрошу й пообіцяю перетелефонувати, коли звільнюся.
  - б) Скажу, що не можу говорити, покладу слухавку.
  - в) Нічого не вдієш – доведеться підтримати розмову.
8. Ви зустріли знайомого після тривалої розлуки. Про що говоритимете?

- а) Спершу розповім йому всі мої новини.
 б) «Перекинуся» кількома фразами.
 в) Розпитаю, які зміни відбулися в його житті.
9. Чи пам'ятаєте Ви дні народження друзів?
 а) Звісно, тримаю список пам'ятних дат на кожен місяць і завжди знайду час, щоб зателефонувати та висловити кілька теплих слів.
 б) Так, це зручна нагода для спілкування. Зателефоную та напрошуся в гості.
 в) Можу забути, якщо багато справ.
10. Чи любляете Ви тварин?
 а) Ні, не розумію людей, які завели кішку або собаку – від них стільки бруду.
 б) Швидше боюся, адже вони завжди намагаються подряпати або вкусити мене.
 в) Люблю, вони відповідають взаємністю.

Ключ до тесту

№ за- питання	Бали за відповідь		
	а	б	в
1	2	1	0
2	0	2	1
3	1	2	0
4	0	2	1
5	0	1	2
6	2	1	0
7	2	0	1
8	2	0	1
9	1	2	0
10	0	1	2

Опрацювання та інтерпретація результатів

До 5 балів. Ви замкнені, не любляете спілкуватися та цілком заглиблені у справи. Хоча б у вихідні забудьте про службові обов'язки й приділіть увагу рідним та друзям. Пам'ятайте, що спілкування є основною людською радістю. **6–10 балів.** Ви дуже сором'язливі. Вами легко маніпулювати, тому люди часто використовують Вас зі своєю метою. Навчіться говорити «ні», коли

Вам це необхідно. Вам слід навчатися спілкуванню та займатися аутотренінгом.

11–15 балів. Ви вмієте підтримати розмову, можете привернути до себе людей, але й не дозволите їм сісти Вам на голову.

16–20 балів. Ви надто нав'язливі та найчастіше думаєте тільки про себе. Не шукайте вигідних знайомств, намагайтеся спілкуватися саме тому, що люди є цікавими. Інакше можете втратити всіх друзів [2, с. 141–143].

Діагностика рівня конфліктності особистості

Інструкція. Прочитайте питання та оберіть один із запропонованих варіантів відповіді.

1. У громадському транспорті почалася суперечка на підвищених тонах. Ваша реакція?
  - А. Не беру участі.
  - Б. Коротко висловлююся на захист того, кого вважаю правим.
  - В. Активно втручаюся, «викликаючи вогонь на себе».
2. Чи виступаєте Ви на зборах із критикою на адресу керівництва?
  - А. Ні.
  - Б. Тільки якщо маю на це підстави.
  - В. Критикую з будь-якого приводу не тільки керівництво, але й тих, хто його захищає.
3. Чи часто Ви сперечаєтесь з друзями?
  - А. Тільки якщо вони не надто вразливі.
  - Б. Тільки з приводу принципових питань.
  - В. Суперечки – моя стихія.
4. Уявіть, що Ви стоїте в черзі. Як Ви реагуєте, якщо хтось намагається пройти без черги?
  - А. Обурююся в душі, але мовчу.
  - Б. Роблю зауваження.
  - В. Підходжу до початку черги і слідкую за порядком.
5. На обід Вам подали недосолену страву. Ваша реакція?
  - А. Не буду піднімати шуму через дрібниці.
  - Б. Посолю не коментуючи.
  - В. Не втримаюся від зауваження і, можливо, демонстративно відмовлюсь від їжі.
6. Вам наступили на ногу на вулиці чи у транспорті. Ваша реакція?
  - А. З обуренням подивлюся на кривдника.
  - Б. Сухо зроблю зауваження.
  - В. Висловлюсь, не підбираючи слів.
7. Хтось із Ваших близьких купив річ, яка Вам не сподобалась. Ваша реакція?
  - А. Промовчу.
  - Б. Обмежусь коротким коментарем.
  - В. Влаштую скандал.
8. Вам не пощастило в лотереї. Як Ви до цього поставитесь?

А. Намагатимусь бути байдужим, але в душі дам слово ніколи більше не брати участі в ній.

Б. Не приховуватиму жалю, але поставлюсь до цієї ситуації з гумором, пообіцявши взяти реванш.

В. Програш надовго зіпсує настрій.

Опрацювання результатів. Підрахуйте кількість набраних Вами балів виходячи з того, що варіант А оцінюється 4, Б – 2, В – 0 балами.

28–32 бали. Ви тактовні й миролюбні, уникаєте суперечок, конфліктів і критичних ситуацій на роботі та вдома. Проте інколи Вас можуть назвати пристосуванцем через те, що не прагнете відстоювати свої права, прислуховуючись до чужих рішень.

15–28 балів. Вас уважають людиною конфліктною. Але насправді Ви конфліктуєте тільки в тому випадку, якщо нема іншого виходу й інші засоби вирішення проблеми вичерпані.

Ви твердо відстоюєте власну думку, не виходячи при цьому за рамки коректності, не принижуетесь до образ. Усе це викликає до Вас повагу.

0–14 балів. Суперечності і конфлікти – це повітря, без якого Ви не можете жити. Любите критикувати інших, але коли Вам це вигідно. Якщо ж чуєте зауваження на свою адресу, готові «з'їсти живцем» того, хто критикує. Ваша критика – заради критики, а не заради справи. Досить важко доводиться тим, хто поруч з Вами на роботі та вдома. Ваша нестриманість відштовхує людей. Спробуйте змінити свій складний і конфліктний характер [97, с. 77–84].

**Оцінка врівноваженості в конфліктах і схильності
до нервових зривів**

Інструкція. Чи загрожує вам нервовий зрив? Ви дізнаєтеся про це, відповівши на запитання тесту.

1. Чи важко Вам звернутися до кого-небудь із проханням про допомогу?

- Так, завжди (3);
- дуже часто (2);
- іноді (1);
- дуже рідко (0);
- ніколи (0).

2. Чи думаєте Ви про свої проблеми навіть у вільний час?

- Дуже часто (5);
- часто (4)
- іноді (2);
- дуже рідко (0);
- ніколи (0).

3. Побачивши, що у людини щось не виходить, чи відчуваєте Ви бажання зробити це замість неї?

- Так, завжди (5);
- дуже часто (4);
- іноді (2);
- дуже рідко (0);
- ніколи (0).

4. Чи довго Ви хвилюєтеся через неприємності?

- Так, завжди (5);
- дуже часто (4);
- іноді (2);
- дуже рідко (0);
- ніколи (0).

5. Скільки часу Ви відпочиваєте?

- Більше трьох годин (0);
- дві-три години (0);
- одну-дві години (2);
- жодної хвилини (4).

6. Чи перебиваєте Ви, не дослухавши, людину, яка пояснює Вам що-небудь із зайвими подробицями?

- Так, завжди (4);
- часто (3);
- залежить від обставин (2);
- рідко (1);
- ні (0).

7. Про Вас говорять, що Ви завжди поспішаєте?

- Так (5);
- часто поспішаю (4);
- поспішаю, як і усі (1);
- поспішаю тільки у виняткових випадках (0);
- ніколи не поспішаю (0).

8. Чи важко Вам відмовитися від смачної їжі?

- Так, завжди (3);
- дуже часто (2);
- іноді (0);
- дуже рідко (0);
- ніколи (0).

9. Чи доводилося Вам робити декілька справ одночасно?

- Так, завжди (5);
- дуже часто (4);
- іноді (3);
- рідко (1);
- ніколи (0).

10. Чи вважаєте, що під час розмови Ваші думки кружляють десь далеко?

- Дуже часто (5);
- часто (4);
- трапляється (3);
- дуже рідко (0);
- ніколи (0).

11. Чи не здається Вам деколи, що люди говорять про несуттєві, «порожні» речі?

- Дуже часто (5);
- часто (4);
- іноді (1);
- дуже рідко (0);
- ніколи (0).

12. Ви хвилюєтеся, коли стоїте у черзі?

- Дуже часто (4);

- часто (3);
- дуже рідко (1);
- ніколи (0).

13. Чи любите Ви давати поради?

- Так, завжди (4);
- дуже часто (3);
- іноді (1);
- дуже рідко (0);
- ніколи (0).

14. Чи довго Ви вагаєтеся перед тим, як прийняти якийсь рішення?

- Завжди (3);
- дуже часто (2);
- часто (1);
- дуже рідко (3);
- ніколи (0).

15. Як Ви розмовляєте?

- Квапливо, скоромовкою (3);
- швидко (2);
- спокійно (0);
- поволі (0).

Опрацювання та інтерпретація результатів

Від 45 до 60 балів – нервовий зрив для Вас – реальна загроза. Перевірте кров'яний тиск і вміст холестерину в крові. Вам треба змінити спосіб і ритм свого життя.

Від 20 до 44 балів – Вам потрібно ставитися до життя спокійно й уміти внутрішньо розслабитися, знімаючи напруження.

До 19 балів – Вам вдається зберігати спокій і врівноваженість. Старайтеся і надалі уникати хвилювань, не звертати увагу на дрібниці, не сприймати драматично будь-які невдачі.

Нуль балів – якщо ви відповідали чесно і відверто, то єдина небезпека, яка Вам загрожує, – це надмірний спокій і, зазвичай, нудьга [97, с. 84–87].

Тест психічного «вигорання»

Призначення. Ця методика спрямована на інтегральну діагностику психічного “вигорання”, включаючи різні підструктури особистості.

Інструкція. Вам пропонується відповісти на ряд тверджень, пов’язаних з роботою. Будь ласка, прочитайте сказане і дайте відповідь, чи відчували Ви щось подібне. Якщо у Вас ніколи не виникало подібного відчуття, поставте хрестик у бланку відповідей в колонці «ніколи» навпроти порядкового номера твердження. Якщо у Вас подібне відчуття присутнє постійно, то поставте хрестик у бланку відповідей у колонці «завжди». Те саме зробіть з відповідями «рідко» і «часто». Відповідайте якомога швидше. Постарайтесь довго не роздумувати над вибором відповіді.

Бланк відповідей

№ питань	форми відповідей			
	Завжди	Часто	Рідко	Ніколи

Опитувальник

1. Мене легко роздратувати.
2. Думаю, що працюю тому, що треба десь працювати.
3. Мене турбує думка колег про мою роботу.
4. Я відчуваю, що в мене немає ніяких емоційних сил вникати в чужі проблеми.
5. Мене мучать безсонні ночі.
6. Я думаю, якби появилася вдала нагода, я змінив би місце роботи.
7. Я працюю з великою напругою.
8. Моя робота приносить мені задоволення.
9. Я відчуваю, що робота з людьми виснажує мене.
10. Думаю, що моя робота важлива.
11. Я втомлююсь від людських проблем, з якими стикаюся на роботі.
12. Я задоволений професією, яку вибрав.
13. Нерозуміння моїх колег чи учнів дратують мене.

14. Я емоційно втомлююся на роботі.
15. Думаю, що не помилився у виборі своєї професії.
16. Я відчуваю себе спустошеним і розбитим після робочого дня.
17. Відчуваю, що отримую мало задоволення від досягнутих успіхів на роботі.
18. Мені важко встановлювати чи підтримувати тісні контакти з колегами по роботі.
19. Для мене важливо встигати на роботі.
20. Ідучи на роботу, я відчуваю себе відпочилим.
21. Мені здається, що результати моєї роботи не варті моїх зусиль.
22. Мені не вистачає часу на мою сім'ю й особисте життя.
23. Я сповнений оптимізму щодо своєї роботи.
24. Мені подобається моя робота.
25. Я втомився весь час старатися.
26. Мене пригнічує участь у дискусіях на професійні теми.
27. Мені здається, що я ізольований від своїх товаришів на роботі.
28. Я задоволений своїм професійним вибором так, як і на початку кар'єри.
29. Я відчуваю фізичне перевантаження, пригніченість.
30. Поступово я починаю відчувати нецікавість до своїх обов'язків.
31. Робота емоційно зморює мене.
32. Я використовую ліки для покращення самопочуття.
33. Мене цікавлять результати роботи моїх колег.
34. Вранці мені важко вставати і йти на роботу.
35. На роботі мене переслідує думка: скоріше б робочий день закінчився.
36. Завантаження на роботі нестерпне.
37. Я відчуваю радість, допомагаючи оточуючим.
38. Я відчув, що став більш байдужим до своєї роботи.
39. Буває так, що в мене без причини починає боліти голова чи кишечник.
40. Я докладаю зусиль, щоб бути терплячим з учнями.
41. Я люблю свою роботу.
42. У мене появляються відчуття, що десь у глибині душі я емоційно незахищений.
43. Мене нервує поведінка моїх учнів.
44. Мені легко зрозуміти, що відчувають оточуючі до мене.
45. Мене часто охоплює бажання все залишити і піти з робочого місця.

46. Я спостерігаю, що стаю черствішим у поводженні з людьми.
47. Я відчуваю емоційну напругу.
48. Я повністю не зацікавлений і навіть не стараюсь цікавитися своєю роботою.
49. Я відчуваю себе втомленим.
50. Я думаю, що своєю працею приношу користь людям.
51. Час від часу я сумніваюсь у своїх здібностях.
52. Я відчуваю до всього, що відбувається навколо, повну апатію.
53. Виконання повсякденної роботи для мене – джерело задоволення.
54. Я не бачу змісту в тому, чим я займаюся на роботі.
55. Я відчуваю задоволення від вибраної мною професії.
56. Хочеться «плюнути» на все.
57. Я жаліюсь на здоров'я без чітко визначених симптомів.
58. Я задоволений своїм становищем на роботі.
59. Мені подобається робота, яка забирає мало часу.
60. Я відчуваю, що робота з людьми впливає на моє фізичне здоров'я.
61. Я сумніваюся в значущості своєї роботи.
62. Відчуваю ентузіазм у роботі.
63. Я так втомлююся на роботі, що не здатен виконувати свої повсякденні домашні зобов'язання.
64. Думаю, що я досить компетентний у вирішенні проблем на роботі.
65. Відчуваю, що можу дати дітям більше, ніж даю.
66. Мені доводиться змушувати себе працювати.
69. Я відчуваю стан внутрішньої депресії.
70. Я почав з меншим ентузіазмом ставитися до своєї роботи.
71. Вірю, що готовий виконувати все, що задумано.
72. У мене немає бажання глибоко вникати в проблеми на роботі.

Опрацювання та інтерпретація даних

Дана методика включає три шкали: психоемоційного виснаження (**ПВ**), особистісного віддалення (**ОВ**) і професійної мотивації (**ПМ**). Для визначення психічного «вигорання» в межах вказаних шкал користуються спеціальним ключем:

ПВ – 1, 5, 7, 14, 16, 17, 20, 25, 29, 31, 32, 34, 36, 39, 42, 45, 47, 49, 52, 54, 57, 60, 63, 67, 69 (25 тверджень);

ОВ – 3, 4, 9, 10, 11, 13, 20, 21, 30, 33, 35, 38, 40, 43, 46, 48, 51, 56, 59, 61, 66, 70, 71, 72 (24 твердження);

ПМ – 2, 6, 8, 12, 15, 19, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 37, 41, 44, 50, 53, 55, 58, 62, 64, 65, 68 (23 твердження).

Оцінка психічного вигорання в кожній шкалі здійснюється шляхом переведення відповідей у трибальну систему («часто» – 3 бали, «завжди» – 2 бали, «рідко» – 1 бал, «ніколи» – 0 балів) і сумування балів. Потім за допомогою нормативної таблиці визначається рівень психічного «вигорання» за кожною шкалою.

Таблиця норм

Норми для компонента «психоемоційного виснаження» (ПВ)

Дуже низькі	Низькі значення	Середні значення	Високі значення	Дуже високі
9 і нижче	10–20	21–39	40–49	50 і вище

Норми для компонента «особистісного віддалення» (ОВ)

Дуже низькі	Низькі значення	Середні значення	Високі значення	Дуже високі
9 і нижче	10–16	17–31	32–40	41 і вище

Норми для компонента «професійної мотивації» (ПМ)

Дуже низькі	Низькі значення	Середні значення	Високі значення	Дуже високі
7 і нижче	8–12	13–24	25–31	32 і вище

Норми для індексу психічного «вигорання» (ПВ)

Дуже низькі	Низькі значення	Середні значення	Високі значення	Дуже високі
31 і нижче	32–51	52–92	93–112	113 і вище

Психоемоційне виснаження – процес вичерпання емоційних, фізичних, енергетичних ресурсів професіонала, який працює з людьми. Виснаження проявляється в хронічно-емоційній і фізичній утомі, байдужості та холодності щодо оточуючих з ознаками депресії та роздратування.

Особистісне віддалення – специфічна форма соціальної дезадаптації професіонала, який працює з людьми. Особистісне віддалення проявляється в малих кількостях зв'язків із оточуючими, зростанні роздратованості та нетерпимості в ситуаціях спілкування, негативізм у ставленні до інших людей.

Професійна мотивація – рівень робочої мотивації й ентузіазму у ставленні до роботи. Становище мотиваційної сфери оцінюється такими показниками, як продуктивність професійної діяльності, оптимізм і зацікавленість у роботі, самооцінка професійної компетентності та ступеня успішності в роботі з людьми.

Виявлення психічного «вигорання» на системно-структурних рівнях

Шкали	Виявлення психічного «вигорання» на рівнях:		
	Міжособистісний	Особистісний	Мотиваційний
ПВ	Психічне виснаження. Роздратованість. Агресивність. Підвищена чутливість до оцінок інших.	Низька емоційна толерантність, тривожність.	Небажання йти на роботу. Бажання скоріше закінчити робочий день. Поява прогулів.
ОВ	Небажання контактувати з людьми. Цинічне, негативне ставлення до людей.	Критичне ставлення оточуючих і некритичність в оцінюванні самого себе. Перевага своєї правоти.	Знижене вникання в роботу і справи інших людей. Байдужість до своєї кар'єри.
ПМ	Незадоволення роботою і ставленням у колективі.	Занижена самооцінка, незадоволеність собою як професіоналом. Відчуття низької професійності, ефективності й віддачі.	Зниження потреби в досягненнях.

[65, с. 274–279]

**Діагностика професійного «вигорання»
(К. Маслач, С. Джексон в адаптації Н. Е. Водоп'янової)**

Призначення – вивчення ступеня професійного «вигорання».

Інструкція. Дайте відповідь, будь ласка, як часто у Вас виникають почуття, перелічені нижче в опитувальнику. Для цього на бланку для питань відмітьте з кожного пункту варіант відповіді: «ніколи»; «дуже рідко»; «деколи»; «часто»; «дуже часто»; «кожний день».

Опитувальник

1. Я почуваю себе емоційно знищеним.
2. Після роботи я почуваюся як вичавлений лимон.
3. Зранку я відчуваю втому і небажання йти на роботу.
4. Я добре розумію, що відчувають мої підлеглі й колеги, і стараюся враховувати це в інтересах справи.
5. Я відчуваю, що спілкуюся з деякими підлеглими й колегами як з предметами (без тепла і симпатії до них).
6. Після роботи хочеться на деякий час усамітнитися від усіх і всього.
7. Я вмю знаходити правильне рішення в конфліктних ситуаціях, що виникають у розмові з друзями.
8. Я відчуваю пригніченість і апатію.
9. Я упевнений, що моя робота потрібна людям.
10. Останнім часом я став більш черствим до тих, з ким працюю.
11. Я помічаю, що моя робота дратує мене.
12. У мене багато планів на майбутнє і я вірю у їх здійснення.
13. Моя робота все більше мене розчаровує.
14. Я думаю, що дуже багато працюю.
15. Буває, що дійсно мені байдуже те, що відбувається з ким-небудь із моїх підлеглих і друзів.
16. Мені хочеться усамітнитися і відпочити від усього.
17. Я легко можу створити атмосферу доброзичливості і співпраці в колективі.
18. Під час роботи я відчуваю приємне задоволення.
19. Завдяки своїй роботі я вже зробив у житті багато дійсно цінного.
20. Я відчуваю байдужість і втрату цікавості до всього, що задовольняло б мене в моїй роботі.

21. На роботі спокійно справляюся з емоційними проблемами.
22. Останнім часом я бачу, що друзі і підлеглі все частіше перекладають на мене тягар своїх проблем та обов'язків.

Опрацювання даних

Опитувальник має три шкали: «емоційне виснаження» (9 тверджень), «деперсоналізація» (5 тверджень) і «редукція особистих досягнень» (8 тверджень).

Варіанти відповідей оцінюються так:

- «Ніколи» – 0 балів;
«Дуже рідко» – 1 бал;
«Інколи» – 3 бали;
«Часто» – 4 бали;
«Дуже часто» – 5 балів;
«Кожний день» – 6 балів.

Ключ до опитувальника

Нижче перераховуються шкали і відповідні їм пункти опитувальника.

«Емоційне виснаження» – відповіді «так» на запитання 1, 2, 3, 6, 8, 13, 14, 16, 20 (максимальна сума балів – 54).

«Деперсоналізація» – відповіді «так» на запитання 5, 10, 11, 15, 22 (максимальна сума балів – 30).

«Редукція особистих досягнень» – відповіді «так» на запитання 4, 7, 9, 12, 17, 20, 19, 21 (максимальна сума балів – 48).

Чим більша сума балів з кожної шкали окремо, тим більше в опитуваного виражені різні сторони «вигорання». Про важкість «вигорання» свідчить сума балів усіх шкал [97, с. 112–114].

Рольова гра «ЦИВІЛІЗАЦІЯ»

Мета: формувати навички, необхідні для успішної взаємодії між людьми, котрі мають розбіжності в думках і поглядах.

Обладнання: аркуші паперу формату А-4, олівці або фломастери, два аркуші формату А-1.

Хід гри

Учасники об'єднуються у дві підгрупи, що розташовуються в різних кінцях приміщення.

Тренер: Уявіть собі, що кожна з підгруп – це окрема *прогресивна цивілізація*. Ви її представники, що подорожують у космосі. Зараз ви летите на планету Земля на міжгалактичний фестиваль і вам потрібно:

1. Створити свою прогресивну цивілізацію, вигадавши їй назву, географічне положення, природні ресурси, населення (бажано намалювати портрет), систему правління, оборону, закони, за якими вона живе, її культурні особливості (обов'язково записати або намалювати все, що у вас є. Незаписаного не існує!) **(15–20 хв.)**.

2. Визначити між учасниками в кожній підгрупі ролі парламентарів цивілізації (2–3 особи).

3. Після цього кожна підгрупа через парламентарів має представити свою цивілізацію.

Ви уважно слухали своїх нових знайомих. А тепер кожна цивілізація має за 3–5 хв. знайти найсильніші й найслабші сторони з усього почутого вами та передати цю інформацію через парламентарів.

4. З цього етапу розвитку гри тренер оголошує *кризову ситуацію*: Увага! На нашу Галактику здійснено напад вірусами *тютюнопаління*. Якщо не вжити термінових заходів, використовуючи сильні сторони цивілізацій і захищаючи слабкі місця, то життя на ваших планетах загине.

5. За 10–15 хв. потрібно спільно обома групами створити систему захисту від вірусів і представити її через парламентарів (знову записати, намалювати). Після закінчення, якщо залишився час, бажано обговорити результати гри.

Ця гра дає можливість створити справжню команду! В обговоренні зверніть увагу на взаємодію між учасниками гри, а також на те, що спільними зусиллями можна вирішити багато проблем [47, с. 30].

Тренінг «Формування навичок ефективного спілкування»

Мета: сформувати навички групової взаємодії та ефективного спілкування.

Тривалість: 3 год.

Поняття для засвоєння: ефективне спілкування, спілкування, типи спілкування, вербальне та невербальне спілкування, активне слухання.

I. Розповідь для активізації уваги учасників (10 хв.).

Історія про рай і пекло

Якось один іудейський мудрець звернувся до Господа з проханням показати йому рай та пекло. Господь погодився і відвів мудреця до великої кімнати, посеред якої стояв величезний казан з їжею, а навколо нього ходили і плакали голодні та нещасні люди. Вони страждали, бо не могли поїсти, хоча в руках у них були ложки, ручки яких були дуже довгі – довші за руки.

«Так це ж пекло», – сказав мудрець. Тоді Господь відвів мудреця до іншої кімнати, що була точнісінько така, як перша. Посеред цієї кімнати стояв такий самий казан з їжею, а люди, що сиділи в кімнаті, тримали такі самі ложки. Але ці люди були ситі, щасливі і веселі.

«Так це ж рай!» – вигукнув мудрець.

Запитання для обговорення (5 хв.):

1. Що відрізняло людей в одній кімнаті від тих, які були в іншій?
2. Що зробили щасливі люди та не були в змозі зробити нещасні?
3. Що допомогло людям у раю бути щасливими?

II. Вправа «Покажи емоцію» (10 хв.).

Мета: знайомство, презентація, налаштування на співпрацю, розвиток самоконтролю емоційних станів.

Хід вправи. По колу кожен учасник без слів показує емоцію (настрій), з яким прийшов на заняття.

Запитання для обговорення (5 хв.):

1. Чи легко було це зробити?

III. Інформаційне повідомлення «Три сторони спілкування» (5 хв.).

Спілкуючись один з одним, ми навіть не замислюємось над тим, скільки факторів та нюансів впливає на процес спілкування.

Що ж відбувається? Ми зустрічаємо людину, сприймаємо її, спілкуємось та взаємодіємо з нею за допомогою жестів і мови. Від того, наприклад, яке перше враження справить на нас людина, як ми побудуємо сам обмін інформацією, залежатиме успіх спілкування.

У психології говорять про три сторони спілкування: *комунікативну* (обмін інформацією між людьми); *інтерактивну* (організація взаємодії між людьми; розподілити функції або вплинути на настрій, поведінку, переконання співрозмовника); *перцептивну* (процес сприйняття партнерами один одного у спілкуванні та встановлення на цій основі порозуміння між ними).

IV. Вправа «Покажи дорогу» (20 хв.).

Мета: показати механізми створення неефективної комунікації, виявити фактори, що впливають на спотворення інформації у процесі спілкування.

Хід вправи. Учасники об'єднуються у дві групи. Завдання: один звертається до «перехожого», щоб той показав дорогу до вокзалу. Група обирає двох акторів за бажанням. Вони розігрують сценку.

Запитання для обговорення:

1. Яка пара досягла успіхів? Чому?
2. Що заважало?
3. Які фактори впливали на процес передачі інформації?
4. До чого може призвести така ситуація в реальному житті?

V. Інформаційне повідомлення «Слухати – розуміти – взаємодіяти» (10 хв.).

Невміння слухати нерідко є основною причиною неефективного спілкування, непорозумінь і навіть конфліктів. Чому ми часом не вміємо вислухати і зрозуміти іншого? Насамперед, рівень нашої уваги нестабільний, він коливається. Побічні думки спотворюють зміст повідомлень. Наш емоційний стан також відволікає увагу від того, про що говорить співрозмовник, і ми «відключаємося». Уміння слухати є найважливішою умовою ефективного спілкування.

Активне слухання – це не просто мовчання, не активна діяльність, тобто вміння спостерігати, відчувати, уявляти те, про що розповідають.

Те, як людина реагує на повідомлення іншого, залежить від рівня її моральності та культури.

Існують кілька рівнів активного слухання:

I – найпростіший. Слухач повторює: «ага», «так». Наявність уваги.

II – партнер може перепитати, зробити висновок, уточнити. Це дає змогу уникнути непорозуміння.

III – розвиток ідей після надання належної оцінки почутому.

Отже, ефективність процесу спілкування залежить від багатьох чинників – від усіх елементів комунікації: відправника, того, хто приймає інформацію, та середовища, у якому відбувається розмова.

На дошці – плакат «Секрети ефективного спілкування».

1. Говори так, щоб тебе почули.

2. Слухай так, щоб зрозуміти, про що йдеться.

3. Створи умови для того, щоб ситуація навколо спілкування сприяла комунікації.

VI. Вправа «Вислухай – поверни» (20 хв.).

Мета: тренувати навички активного слухання.

Хід вправи. Учасники без слів, встановлюючи контакт очима, об'єднуються у пари (партнер X та партнер V).

Партнер X розповідає все, що хотів би повідомити про себе, свої новини. Партнер V слухає і через 2 хв. переказує все, що почув, кажучи: «Я почув, що ти...». Далі міняються ролями.

Запитання для обговорення:

1. Які почуття виникли?

2. Чи вистачило часу?

3. Що легше: слухати чи переказувати?

4. Чи повністю була відтворена інформація?

5. Що допомагало зрозуміти партнера?

6. Чи допомагали вам поза вашого співрозмовника, вираз його обличчя?

VII. Вправа «Загадка» (20 хв.).

Мета: розвиток розуміння невербальних жестів.

Обладнання: аркуш А-4, плакат зі значеннями жестів.

Хід вправи. Кожен учасник одержує окреме завдання, яке потрібно показати без слів. Усі інші відгадують.

- Привернення уваги (піднята рука)

- Дружня прихильність (поплескування по плечу)

- Погроза (стиснутий кулак)

- Вдячність (притиснута до грудей долоня, рукостискання, підняті руки)

- Перемога (піднята рука із стисненим кулаком)
- Похвала (піднятий угору великий палець руки у стиснутому кулаці)
- Підкликання (помах руки)
- Примирення (підняті вгору руки з відкритими долонями)

Запитання для обговорення:

1. Чи допомагають жести в спілкуванні?
2. А якщо їх забагато?
3. Якщо заважають, то чому?

Висновок: вербальні і невербальні засоби спілкування можуть як підсилювати, так і послаблювати взаємодію.

VIII. Вправа «Етюди» (20 хв.).

Мета: розвивати навички невербального спілкування, згуртування колективу.

Обладнання: аркуш А-4.

Хід роботи. Учасники об'єднуються по 4–7 осіб. Кожна група одержує картку з темою етюду, який вона через 10 хв. має показати без слів іншим учасникам.

Теми етюдів:

1. Розмова з батьками.
2. День народження друзів.
3. Знову невдача.
4. «Новачок» у класі.

Запитання для обговорення:

1. Чи важко було готувати етюди? Чому?
2. Як ви почувалися під час виконання вправи?

IX. Вправа «Повідомлення» (30 хв.).

Мета: тренувати навички публічного виступу, розвивати вміння впливати на інших вербальними та невербальними засобами.

Обладнання: папір, ручки, олівці.

Хід вправи. Ведучий запитує учасників про їхній досвід виступів, труднощі, які виникали під час цих виступів.

На дошці – підготовка до виступу. Потрібно усвідомити відповіді на запитання:

1. Ким ти є для слухачів?
2. До кого звертаєшся?
3. Якої мети маєш досягти?
4. Що хочеш сказати?

5. Яку форму матиме виступ?

6. Коли виступатимеш?

Структура виступу: вступ, розвиток думки, завершення.

На початку виступу завоюй увагу слухачів.

В основній частині не вживай більше трьох аргументів.

Під час завершення підсумуй сказане (це можуть бути цитата, анекдот, гасло, питання, бачення майбутнього). Подякуй слухачам.

Як боротися з хвилюванням; запиши виступ, але не вчи його напам'ять. Пам'ятай, що аудиторія налаштована позитивно. Пам'ятай, що слухачі не знають про твої страхи і завжди можна скористатися паузою.

Теми повідомлень на дошці:

Що означає дбати про своє здоров'я?

У чому цінність здоров'я людини?

Завдання для учасників:

- Сформулюйте і запишіть коротке повідомлення на одну з поданих тем, з яким ви хотіли б звернутись до своїх ровесників.

- У кожного з Вас буде 2 хв. для виступу.

Х. Вправа «Підсумки».

Мета: усвідомлення необхідності набутих навичок.

Обладнання: кольоровий напір, скоч.

Хід вправи. На столі 2 стовпчики паперу різного кольору.

Учасники пишуть на рожевих папірцях позитивні враження від занять, а на синіх – побажання щодо поліпшення роботи: що не сподобалось і чому? [2, с. 112–123].

ЕТИЧНІ КОДЕКСИ

Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи (соціальних працівників і соціальних педагогів)

Першочерговим завданням соціального працівника є покращення добробуту і допомога у задоволенні основних потреб усіх людей, а особливо потреб найбільш незахищених груп населення. Історично склалося, що соціальна робота фокусується на соціальному благополуччі людей і суспільства. Завданням соціальної роботи є також з'ясування причин, які зумовлюють виникнення життєвих проблем, та пошук засобів їх розв'язання.

Соціальні працівники сприяють утвердженню соціальної справедливості і соціальним змінам в суспільстві на користь своїх клієнтів. До поняття клієнтів включають дітей, підлітків, старшокласників, молодь, сім'ї, педагогів, шкільні та позашкільні групи, організації і громади. Соціальні працівники враховують культурні та етнічні особливості, вони борються проти дискримінації, всілякого роду утисків, бідності та інших форм соціальної несправедливості. Такого роду діяльність може здійснюватися у вигляді безпосередньої допомоги, організаційної роботи у місцевих громадах, консультативної і юридичної допомоги, політичних акцій, дослідження та оцінки ефективності. Соціальні працівники намагаються навчити людей використовувати власний потенціал і самостійно вирішувати свої життєві проблеми. Соціальні працівники також прагнуть підвищити відповідальність організацій, громад, інших соціальних інститутів перед їхніми членами за задоволення потреб та вирішення соціальних проблем.

Професія соціального працівника (соціального педагога) ґрунтується на низці основних цінностей. Вироблені соціальними працівниками протягом усього існування цієї професії, вони і тепер є фундаментом їх унікальної місії:

- служіння людям;
- захист соціальної справедливості;
- повага до особистості і людської гідності;
- шанування людських стосунків;
- цілісність;
- компетентність.

Це коло цінностей відображає всю унікальність професії соціального працівника (соціального педагога). Основні цінності і принципи, які на них базуються, мають узгоджуватися із суспільними процесами та всім набутим суспільним досвідом.

Мета створення етичного кодексу:

Оскільки професійна етика є основою соціальної роботи, необхідно чітко сформулювати її етичні принципи та етичні стандарти. Етичний кодекс Асоціації соціальних працівників являє собою ті принципи та стандарти, якими мають керуватися фахівці у роботі.

Етичний кодекс важливий для всіх соціальних працівників незалежно від їхніх конкретних професійних функцій, умов роботи та особливостей населення, якому вони надають послуги.

Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи (соціальних працівників і соціальних педагогів) України – це документ, який націлює на здійснення соціальної роботи в багатьох функціональних сферах з метою розвитку потенціалу та можливостей особистості, а також задоволення людських потреб.

В Етичному кодексі спеціалістів із соціальної роботи України визначені положення, які є для фахівців принциповими орієнтирами з питань професійної діяльності, виконання службових обов'язків, організації взаємодії з клієнтами. У документі визначені шляхи розв'язання моральних проблем та прийняття найбільш адекватного професійного рішення в етичних питаннях.

В основу Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України покладений вітчизняний досвід і міжнародні етичні принципи й стандарти соціальної роботи, що визначені на загальних зборах Міжнародної Федерації соціальних працівників (IFSW) у м. Коломбо (Шрі-Ланка) 6–8 липня 1994 року.

Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України містить:

- етичні принципи діяльності спеціалістів із соціальної роботи (перелік базових етичних ідей і традицій, що стають підґрунтям для прийняття етичного рішення в соціальній роботі);
- норми етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи (основа професійної діяльності).

1. Етичні принципи діяльності спеціалістів із соціальної роботи

Повага до гідності кожної людини. Кожна людина є неповторною та унікальною, що необхідно враховувати, не

допускаючи жодного прояву зневаги до особистості. Кожна людина має право на самореалізацію, що не призводить до порушення подібних прав інших осіб. Соціальна робота несумісна з прямим чи опосередкованим примусом клієнтів до будь-яких дій навіть на користь клієнта або його близького соціального оточення.

Пріоритетність інтересів клієнтів. Спеціалісти із соціальної роботи спрямовують усі зусилля, знання та навички на допомогу окремим громадянам, сім'ям, групам, спільнотам та громадам для їх удосконалення, а також з метою вирішення конфліктів та подолання їх наслідків.

Толерантність. Спеціалісти із соціальної роботи є толерантними до різних емоційних проявів клієнтів, мають належний рівень професійної підготовки, за будь-яких обставин зберігають рівновагу, терпимість. Вони сприймають проблеми й обставини клієнтів незалежно від їхнього способу життя, поведінки, соціального та національного походження, статі тощо.

Довіра та взаємодія у вирішенні проблем клієнта. Спеціалісти із соціальної роботи співпрацюють з клієнтами, намагаючись якнайкраще розв'язувати будь-які завдання, з якими вони стикаються, з метою задоволення їхніх інтересів. Такі фахівці сприяють добровільній участі клієнтів у процесі надання соціальної послуги. Вони мають сприяти максимальній самостійності клієнтів у розв'язанні їхніх соціальних проблем та в діях у відповідних соціальних ситуаціях. Спеціалісти із соціальної роботи створюють доброзичливу атмосферу спілкування з клієнтом. Довіра до спеціаліста із соціальної роботи є необхідною умовою результативної соціальної діяльності.

Доступність послуг. Спеціалісти із соціальної роботи надають допомогу кожному, хто звертається до них за захистом, підтримкою, консультацією або порадою, без будь-якої дискримінації щодо статі, віку, фізичних або розумових обмежень, соціальної чи расової приналежності, віросповідання, мови, політичних поглядів, сексуальної орієнтації.

Конфіденційність. Спеціалісти із соціальної роботи в будь-якій соціальній ситуації інформують клієнтів про те, як забезпечується конфіденційність, для чого вона необхідна, а також про обмеження в її дотриманні. Обов'язок спеціалістів із соціальної роботи – бути конфіденційними, що виключає можливість розголошення будь-яких відомостей про клієнтів, за винятком тих

випадків, коли це робиться з їхньої згоди чи в установленому законом порядку.

Дотримання норм професійної етики. Спеціалісти із соціальної роботи сприяють формуванню та реалізації заходів соціальної політики, забезпеченню благополуччя людини, спільноти, громади, несуть відповідальність за розвиток та дотримання професійних норм у розв'язанні практичних завдань соціальної роботи.

2. Норми етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи

Норми етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи є основою їхньої професійної діяльності згідно із загальнолюдськими цінностями та етичними принципами соціальної роботи.

2.1. Етична поведінка стосовно професії:

Дотримуватися Етичного кодексу, діяти відповідно до принципів і норм етичної поведінки.

Підвищувати якість та ефективність соціальних послуг, розвивати професіоналізм у соціальній роботі, залучаючи волонтерів (добровільних помічників) до виконання посильних для них завдань.

Бути відповідальним за клієнтів у рамках обмежень, установлених положеннями цього кодексу.

Визначати й з'ясовувати характер та причини індивідуальних, сімейних, групових соціальних та проблем територіальної громади, глобальних соціальних проблем.

Підвищувати статус соціальної та соціально-педагогічної роботи.

Стимулювати розроблення та впровадження соціальних технологій, методів, методик, програм, що спрямовані на покращення якості життя людини, сім'ї, групи людей, громади, спільноти та суспільства.

Визнавати пріоритети професійної відповідальності над власними інтересами.

Роз'яснювати призначення, цілі та завдання професійної соціальної та соціально-педагогічної роботи.

2.2. Етична поведінка стосовно колег

Визнавати різні погляди та форми практичного досвіду колег у соціальній роботі й інших фахівців, висловлювати критичні зауваження та пропозиції лаконічно і коректно.

Піддавати конструктивному аналізу професійні дії колег, теоретичні та методичні засади їхньої професійної діяльності.

Створювати та систематично використовувати можливості, умови для обміну знаннями, досвідом і поглядами з колегами у соціальній роботі, фахівцями інших галузей, волонтерами з метою вдосконалення власної практики діяльності та збагачення інтелектуальних ресурсів професійної групи.

Підтримувати діяльність легалізованих професійних об'єднань та асоціацій, що відповідає вимогам чинного законодавства.

Відстоювати професійну честь і гідність своїх колег, не допускати упередженої критики на їхню адресу та щодо професії взагалі.

Звертати увагу відповідних організацій на будь-які порушення положень цього Кодексу.

2.3. Етична поведінка стосовно клієнтів

Поважати особистість клієнта і гарантувати захист його гідності та прав незалежно від походження, статі, віку та внеску в суспільний і соціальний розвиток.

Прагнути зрозуміти кожного клієнта, з'ясувати всі чинники проблеми, що виникла, пропонувати оптимальні види професійної діяльності або соціальних послуг.

Безпека клієнтів є першою умовою діяльності спеціалістів із соціальної роботи.

Допомагати всім клієнтам рівною мірою.

Заохочувати клієнта до взаємодії, яка ґрунтується на довірі, співчутті та збереженні конфіденційності.

Визнавати й поважати наміри, відповідальність клієнтів за прийняте рішення.

Якщо неможливо надати відповідну соціальну послугу, спеціалісти із соціальної роботи зобов'язані повідомити про це клієнтам, залишивши за ними право на свободу дій.

2.4. Етична поведінка стосовно взаємодіючих організацій

Співпрацювати з тими установами й організаціями, наміри та діяльність яких спрямовані на надання соціальних послуг, використовувати досвід їхньої роботи як ресурсну можливість для підвищення якості допомоги клієнтам.

Підтримувати та популяризувати партнерські стосунки між організаціями, що здійснюють соціальну діяльність у громаді, суспільстві.

Забезпечувати професійну звітність перед клієнтами та громадськістю про ефективність і продуктивність роботи шляхом періодичних публічних оглядів якості, результативності та ефективності послуг, що надаються [84, с. 169–182].

Етичний кодекс психолога

На I Установчому з'їзді Товариства психологів України 20 грудня 1990 року в м. Києві прийнято Етичний кодекс психолога. Цей нормативний акт є гарантом високопрофесійної, гуманної, високоморальної діяльності психологів України, здійснюваної залежно від спеціалізації та сфери їх інтересів.

Даний Кодекс являє собою сукупність етичних норм, правил поведінки, що склалися у психологічному співтоваристві й регулюють його життєдіяльність. Об'єктом досліджень і впливу психологів є внутрішній світ особистості, тому їхні контакти з іншими людьми повинні бути теплими, доброзичливими.

Етичний кодекс сприяє більш успішному здійсненню психологами своєї професійної діяльності, зокрема, психологам шкіл і вищих навчальних закладів допомагає у підвищенні ефективності навчання і виховання учнів та студентів; у галузі охорони здоров'я – у виконанні функцій, пов'язаних з профілактикою захворювань, лікуванням, реабілітацією пацієнтів; у сфері державного управління – у психологічному забезпеченні загального й галузевого управління.

Заснована Товариством психологів України Комісія з етики проводить роботу, спрямовану на правильне тлумачення ними Етичного кодексу, здійснює контроль за його додержанням, забезпечує формування сприйняття цього Кодексу як зобов'язання перед громадськістю, одного з важливих актів чинного законодавства.

I. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

1.1. Психологи несуть особисту відповідальність за свою роботу.

1.2. Психологи зобов'язані всіляко запобігати й не допускати антигуманних наслідків у своїй професійній діяльності.

1.3. Психологи повинні утримуватися від будь-яких дій чи заяв, що загрожують недоторканості особи; не мають права використовувати свої знання і становище з метою приниження людської гідності, пригнічування особистості або маніпулювання нею; несуть відповідальність за додержання пріоритету інтересів людини.

1.4. На психологів покладається відповідальність за надійність використовуваних методів та програмного забезпечення, валідність

обробки даних досліджень, у тому числі і тих, які проводяться із застосуванням комп'ютерних технологій.

1.5. Психологи застосовують лише ті знання, якими вони володіють відповідно до своєї кваліфікації, повноважень і соціального статусу.

II. КОМПЕТЕНТНІСТЬ

2.1. Психологи постійно поповнюють свої знання про нові наукові досягнення в галузі їхньої діяльності, беруться за розв'язання тільки тих завдань, які належать до сфери їх компетенції. У разі неспосильності завдання передають його іншому досвідченому фахівцеві або допомагають людині, яка звернулася за підтримкою, налагодити контакт з професіоналами, котрі можуть надати адекватну допомогу.

2.2. Психологи не застосовують методів і процедур, не апробованих центральними органами Товариства психологів України. У тих випадках, коли психологічні методики лише проходять випробування (з дозволу контрольних органів Товариства), психологи, проводячи експеримент з обмеженим контингентом досліджуваних, попереджають їх про застосування неперевіраних методів і технічних пристроїв або свій недостатній рівень оволодіння ними.

2.3. Психолог публікує під своїм ім'ям лише ту працю, яка повністю виконана ним самим або містить істотний власний внесок; недопустима публікація з метою особистої, матеріальної вигоди недостатньо підготовлених праць, невалідизованих методик, а психолог не може виконувати практичної роботи, не маючи належної кваліфікації та досвіду.

2.4. Психолог прагне до адекватних знань про свої індивідуальні якості та особливості і визначення меж власних професійних можливостей. Особистісні психологічні проблеми (які негативно впливають на якість виконання обов'язків) можуть бути показником професійної непридатності і мають якомога швидше коригуватись та розв'язуватись психологом.

III. ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ КЛІЄНТА

3.1. Психологи суворо додержуються принципу добровільної участі клієнта в обстеженнях. Під час роботи з дітьми, пацієнтами з тяжкими психічними розладами (тобто в крайніх випадках)

допускаються відхилення від принципу добровільності, але в межах законодавчих норм; обов'язком психолога є намагання налагодити з клієнтом співробітництво. Психологи утримуються від непотрібних лікувань.

3.2. Психологи, вступаючи з особами у контакт, для яких він є обов'язково-примусовим (наприклад, у разі проведення психологічної експертизи), не мають права змушувати клієнта повідомляти відомості поза його волею, не можуть вживати примусових заходів для одержання даних, крім випадків, коли така інформація сприятиме безпеці навколишніх або самого клієнта.

3.3. Психологи не беруть участі в діях, спрямованих проти свободи особи. Вони не мають права змушувати клієнта розповідати про свою життєву філософію, політичні, релігійні чи етичні переконання, не повинні вимагати відмовитися від них.

3.4. Психологи беруть на себе професійну відповідальність за кваліфіковане обстеження, консультування, лікування. Вони домовляються про терміни завершення своєї діяльності або доцільність направлення клієнта до іншого компетентного спеціаліста. Відповідальність з психолога знімається, якщо він упевнився, що інший спеціаліст узяв відповідальність за клієнта на себе.

3.5. Психологи не мають матеріальних або особистих привілеїв, не можуть використовувати свої знання і становище, довірливе ставлення і залежність клієнта у власних корисливих інтересах. У тих випадках, коли послуги є платними, про фінансові умови домовляються заздалегідь; не встановлюється додаткова оплата за консультації і не береться плата з тих, кого психолог навчає або збирається екзамінувати. Якщо клієнт може отримати психологічну допомогу безкоштовно або меншим коштом в іншого фахівця, то психолог інформує про це клієнта.

3.6. Психолог уникає встановлення неофіційних взаємин з клієнтом, якщо це може стати на перешкоді проведенню діагностичної, консультаційної і корекційної роботи з ним. Між психологом і клієнтом не повинно бути статевої близькості у період, коли психолог несе відповідальність за нього.

3.7. Психолог має право вирішувати, на якому етапі консультування або лікування можна дати об'єктивний професійний висновок, а у випадках, коли він не може діяти в інтересах клієнта, роз'яснює йому і батькам (опікунам, піклувальникам) реальний стан справ.

3.8. Висновок за результатами проведеного обстеження чи лікування робить сам психолог, він не може перекладати це на інших. Він повинен чітко й однозначно формулювати висновок, так щоб його можна було правильно зрозуміти й використати отримані дані на користь клієнта.

3.9. Психолог не робить висновків і не дає порад, не маючи достовірних знань про клієнта або ситуацію, в якій він перебуває. У звіті (висновку) психолога має міститися лише необхідна і водночас достатня, що відзначається цілковитою надійністю результатів, інформація для розв'язання поставленого завдання, вказуватися межі здійснюваних досліджень, характер виявлених симптомів – постійний чи тимчасовий.

3.10. Психолог у доступній формі повідомляє обстежуваному про поставлений діагноз, методи та засоби допомоги. При цьому він зобов'язаний обачливо й обережно висловлюватися щодо виявлених патологій у психічному стані клієнта. Психолог обов'язково попереджає про те, хто і для чого може використати ці дані; він не може приховувати від людини, які офіційні рішення можуть бути винесені на підставі висновку.

Психолог уповноважений особисто запобігати некоректному й неетичному використанню результатів досліджень і повинен виконувати цей обов'язок незалежно від посадової субординації.

IV. КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ

4.1. Психолог зобов'язаний додержуватися конфіденційності у всьому, що стосується взаємин з клієнтом, його особистого життя і життєвих обставин. Виняток становлять випадки, коли виявлені симптоми є небезпечними для клієнта та інших людей, і психолог зобов'язаний поінформувати тих, хто може надати кваліфіковану допомогу.

Конфіденційності можна не додержуватись, якщо клієнт просить або згоджується, аби в його інтересах інформацію було передано іншій особі.

Психолог не збирає додаткових відомостей про обстежуваного без його згоди і задовольняється лише тією інформацією, яка потрібна для виконання професійного завдання. Запис на магнітну стрічку і відеоплівку, фотографування і занесення інформації про клієнта до комп'ютерних банків даних здійснюються лише за згодою учасників.

Психолог зобов'язаний оберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих у процесі діагностичної і корекційної роботи, додержуватись анонімності імені клієнта (наприклад, під час навчання, в публікаціях). Для демонстрації і прослуховування будь-яких матеріалів потрібний письмовий дозвіл людини, за чією згодою вони були записані; на вимогу клієнта матеріали негайно знищуються.

Документація роботи психологів повинна вміщувати лише професійно необхідні матеріали. До цих матеріалів, пов'язаних з конфіденційним змістом діяльності психологів, має виключатися доступ сторонніх осіб. У тих випадках, коли психологи звертаються за допомогою до інших фахівців, потрібно спеціально ознайомити їх з питаннями, що стосуються умов і терміну зберігання таких матеріалів, а також обмежень у використанні інформації про клієнта, і попередити про міру відповідальності за недодержання конфіденційності.

Якщо психолог не в змозі надалі виконувати свої функції, він з'ясовує, чи потрібно зберігати матеріали (також інформацію, занесену до комп'ютера). У разі потреби психолог повинен передати виконання покладених на нього функцій іншому фахівцеві.

Психолог інформує клієнтів про правила додержання конфіденційності. Смерть або зникнення обстежуваного не звільняє психолога від необхідності зберігати професійну таємницю.

Психолог не передає методичних матеріалів особам, які не уповноважені здійснювати психологічну діяльність; не розкриває суті і призначення конкретної методики (за винятком доступних роз'яснень правоохоронним і судовим органам).

V. ЕТИЧНІ ПРАВИЛА ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

5.1. Планування психологічних досліджень передбачає дотримання таких умов: визначення об'єкта дослідження; чітке й однозначне формулювання його мети і завдань; встановлення контингенту обстежуваних; прогнозування можливостей використання одержаних результатів (наприклад, оцінювання перспективи професійної успішності, формування спільного колективу, психологічного втручання тощо). Психолог самостійно вибирає методи роботи, керуючись при цьому вимогами максимальної ефективності та наукової обґрунтованості.

5.2. Психолог забезпечує цілковиту надійність результатів, відповідає за рішення, які приймають офіційні особи на основі його висновків та рекомендацій, запобігає можливим помилкам у діяльності непрофесіоналів, котрі допомагають у роботі, але не ознайомлені з вимогами, що стосуються обмежень у використанні інформації про досліджуваних. Психолог несе відповідальність за правильне і доступне роз'яснення непрофесіоналам суті застосовуваних психологічних методів, а також за можливі антигуманні наслідки. Щодо психолога використовується принцип, аналогічний принципу презумпції невинності у судочинстві. Вина психолога в порушенні Етичного кодексу повинна бути доведена Комісією з етики Товариства психологів України.

Психолог зводить до мінімуму ризик ненавмисного негативного впливу на тих, хто бере участь в експерименті. Коли очікується, що дослідження або лікування може викликати у клієнта психогенну реакцію, психолог повинен отримати дозвіл на проведення роботи з ним Комісії з етики. Якщо умови експерименту потребують необізнаності досліджуваних з його суттю і результатами, психолог має пересвідчитися в тому, що це не завдасть шкоди жодному з учасників досліду. Такі відомості можуть бути розкриті після завершення експериментальної програми.

Психолог заздалегідь інформує клієнтів про право відмовитись від участі в дослідженні. Коли ж попри це вони дають згоду взяти участь в експерименті, психолог має переконатися в тому, що таке рішення прийняте незалежно від нього або інших осіб (наприклад, батьків, опікунів, піклувальників, які наполягають пройти обстеження).

VI. КВАЛІФІКОВАНА ПРОПАГАНДА ПСИХОЛОГІЇ

6.1. Психологи інформують науковців, учителів, лікарів, широку громадськість про свою галузь діяльності на основі об'єктивних, точних даних таким чином, щоб не дискредитувати професію психолога і психологію як науково-практичний комплекс.

6.2. Психолог не виступає з публічними заявами для реклами або самореклами. Уміщуючи у засобах масової інформації оголошення про надання психологічних послуг населенню, повідомляє лише своє ім'я, адресу, номер телефону, професійну кваліфікацію, науковий ступінь, галузь психології, години прийому. У рекламному проспекті не може йтися про суми гонорару, не

даються гарантії, не перелічуються здобутки і успішні випадки лікування, консультування, експертизи. Оголошення мають містити інформацію про мету курсів, а не обіцянки стосовно досягнення специфічних результатів. Психолог повинен брати професійну участь у навчальних програмах для населення, однак він має право робити це лише за умови, що вони виключають сумнівні методи й неефективні процедури.

6.3. Поради психолога у засобах масової інформації мають подаватися в узагальненій формі, без посилань на конкретні факти і ситуації, щоб не допустити розголошення конфіденційної інформації.

Усні виступи, аудіовізуальні, друковані матеріали та інші публікації, в яких наводяться з ілюстративною метою клінічні випадки, повинні виключати ідентифікування особи, групи чи організації. Методики публікуються лише у формі, яка дає змогу зберегти їх валідність та надійність.

VII. ПРОФЕСІЙНА КООПЕРАЦІЯ

7.1. Психолог, ведучи професійну дискусію, не повинен дискредитувати колег або представників інших професій, які використовують ті самі або інші наукові методи; він має виявляти повагу до наукових шкіл і напрямів. Психолог цінує професійну компетентність, високу культуру та ерудицію, відповідальне ставлення до справи колег та представників інших професій. Якщо ж виявить ненауковість чи неетичність у професійній діяльності колеги, повинен сприяти виправленню ситуації, у разі неуспіху цих зусиль може виступити з об'єктивною, аргументованою критикою роботи колеги у психологічному співтоваристві. У тих випадках, коли критика на адресу члена Товариства виявляється суб'єктивною, упередженою, він має право звернутися до Комісії з етики, висновок якої може використати для спростування несправедливих оцінок чи критики.

7.2. Психолог не може застосовувати маніпулятивні методи для здобуття прихильності і привернення на свій бік клієнтури, не повинен намагатися стати монополістом у своїй галузі. Про досягнуті результати в теоретичній і практичній психології він зобов'язаний інформувати психологічну громадськість, ділитися набутим під час своєї професійної діяльності досвідом.

7.3. Розв'язуючи конкретні завдання обстеження, консультування і лікування людей, психолог вирішує, чи може використати

знання, технічні й адміністративні можливості інших фахівців на благо клієнта та за згодою клієнта вступити в контакт з ними, зокрема особами, які лікують або лікували його раніше. Психолог бере відповідальність за клієнта, лише переконавшись, що той не має клієнтурних стосунків з іншими психологами.

7.4. Психолог забезпечує персонал адекватною інформацією про клієнтів, які користуються його послугами, передає у розпорядження колег тільки надійні й валідизовані психологічні методи, технічний інструментарій і відкриття. Усі професійні взаємини будуються на основі Закону про авторські права.

7.5. У вирішенні спірних питань психолог керується положеннями даного Етичного кодексу. Арбітром може бути Комісія з етики Товариства психологів України.

7.6. За порушення чинного законодавства, Статуту Товариства психологів та Етичного кодексу на психолога можуть бути накладені Комісією з етики такі стягнення: попередження; догана; виключення з Товариства.

У разі виявлення порушень психологами, які не є членами Товариства, Комісія з етики звертається до інших громадських організацій чи державних установ з тим, щоб вони вжили необхідних заходів до винного.

7.7. Рішення Комісії з етики може бути скасоване Президією або з'їздом Товариства психологів [73, с. 87–95].

Етичний кодекс українського лікаря (Проект)

ПРЕАМБУЛА

Моральність у міжлюдських стосунках є визначальною засадою збереження і прогресу демократичного суспільства, основою біологічного, соціокультурного та духовного розвитку людини.

Особливого значення мораль набуває у професійній діяльності лікаря, що обумовлено характером його взаємин з усіма, кому необхідна допомога, та специфікою проблем, які йому треба вирішувати. Оскільки медицина прямо стосується життя людини, фізичного, психічного і духовного здоров'я, вона перебуває під особливою увагою і контролем з боку суспільства. Лікар-професіонал повинен особисто відповідати за виконання своїх

обов'язків. Ця відповідальність повинна бути також спільною, узвичаєною, загальноприйнятою для всієї лікарської корпорації у вигляді правил і принципів професійної лікарської етики та деонтології.

Покликання лікаря – захищати життя, здоров'я, свободу і добробут людини, яка потребує допомоги. Професійна діяльність лікаря ґрунтується на верховенстві загальнолюдських і духовних принципів. При її виконанні лікар виступає носієм обов'язків стосовно:

- (1)пацієнтів;
- (2)людей, які звернулися до нього;
- (3)самого себе;
- (4)фахового медичного співтовариства в цілому й окремих медичних працівників;
- (5)суспільства в цілому.

Досягнення мети збереження життя потребує від лікаря усвідомлення високих етичних стандартів діяльності і поведінки, принципів істини, добра, краси і досконалості, систематичного підвищення своєї кваліфікації, гармонійного поєднання інтересів пацієнта та інших людей.

Розроблення й дотримання лікарями специфічних етичних і деонтологічних вимог та правил розглядається професійним лікарським співтовариством як необхідна й фундаментальна засада повноцінного функціонування системи охорони здоров'я та головна умова реалізації ним важливої соціально-культурної і духовної ролі в сучасному суспільстві.

Даний Кодекс професійної етики українського лікаря (далі – Кодекс) покликаний систематизувати моральні орієнтири невідкладної, планової, превентивної та інших видів професійної діяльності лікаря, а також закріпити єдину систему критеріїв оцінки етичних засад його фахової поведінки і діяльності.

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ МЕДИЧНОЇ ЕТИКИ ТА ДЕОНТОЛОГІЇ

Стаття 6. Твори благо

1) Діяльність лікаря спрямована на захист інтересів пацієнта (суб'єкта діяльності у сфері охорони здоров'я) та суспільства у цілому, визначає можливість задоволення головних потреб і

прагнень у збереженні життя та здоров'я.

2) Лікар, який захищає здоров'я та інтереси пацієнта (суб'єкта діяльності у сфері охорони здоров'я) та суспільства у цілому, виконує свою місію з повагою до життя людини, особистості та її гідності. Повага до особистості зобов'язує лікаря й після смерті пацієнта.

3) Лікар у всіх випадках повинен запобігати заподіяння шкоди пацієнтові, дотримуватися принципів моралі, чесності і беззастережної відданості обов'язкові медика.

Стаття 7. Професійна незалежність лікаря

1) Необхідною умовою належного здійснення лікарської діяльності є максимальна незалежність у дотриманні своїх професійних прав і обов'язків, що передбачає свободу медичного працівника від будь-якого зовнішнього тиску чи втручання в його діяльність, а також впливу своїх особистих інтересів.

2) Лікар зобов'язаний не допускати у своїй професійній діяльності компромісів, що применшували б його незалежність, з метою догодити установам та організаціям, третім особам або пацієнтові, якщо такі компроміси не збігаються з інтересами пацієнта (суб'єкта діяльності у сфері охорони здоров'я) і перешкоджають належному наданню йому медичної допомоги.

3) Лікар не повинен займатися іншою діяльністю, яка б ставила його в юридичну, матеріальну або моральну залежність від інших осіб, підпорядковувала його вказівкам або правилам, які можуть суперечити нормам чинного законодавства і цьому Кодексові, або можуть іншим чином перешкоджати вільному і незалежному виконанню його професійних обов'язків.

4) Медична допомога не може надаватися виключно в комерційних цілях. Лікареві не дозволяється, за винятком особливих випадків, передбачених чинним законодавством, поширювати з метою прибутку ліки, пристрої, продукти тощо. Лікареві забороняється вести прийом пацієнтів, давати медичні поради чи призначення у комерційних приміщеннях чи будь-яких інших місцях, де продаються ліки, пристрої чи продукти, які він виписує або використовує.

5) Лікар повинен контролювати використання свого імені, кваліфікації, порад і висловлювань. Він не може допускати, щоб будь-яка організація чи установа (державна, громадська або

приватна), в якій він працює або якій сприяє, використовувала його ім'я чи професійну діяльність з рекламною метою без його згоди.

Стаття 8. Домінантність інтересів пацієнтів

1) У межах вимог законодавства лікар зобов'язаний у своїй професійній діяльності дотримуватися переваги інтересів пацієнтів (суб'єктів діяльності у сфері охорони здоров'я) над власними інтересами, інтересами колег, партнерів, співробітників; інтересів законних представників пацієнтів або їх опікунів, піклувальників, інших осіб.

2) Лікар повинен поважати право кожної людини вільно обирати лікаря. Він зобов'язаний допомогти пацієнту (суб'єкту діяльності у сфері охорони здоров'я) здійснити це право.

3) Лікар повинен вислуховувати, оглядати, консультувати чи лікувати однаково сумлінно всіх людей незалежно від їх походження, способу життя, сімейного стану та статі, віку, стану здоров'я, належності до етнічної групи, національності або релігії.

4) Лікар повинен допомагати пацієнтові за всіх обставин. Йому ніколи не повинні зраджувати коректність і дбайливість стосовно пацієнта.

5) Кожний лікар має безоплатно надавати першу невідкладну медичну допомогу потерпілим у разі нещасного випадку та в інших екстремальних ситуаціях.

Стаття 9. Компетентність та сумлінність

1) Суспільна значущість і складність професійних обов'язків лікаря вимагає від нього високого рівня професійної підготовки, фундаментальних знань теорії та практики медицини, опанування навичками, тактикою, відповідними методами та прийомами лікарської діяльності.

2) Лікар повинен підтримувати й удосконалювати свої знання та навички, докладати необхідних зусиль до професійного самоудосконалення на рівні сучасного стану медицини. У своїй роботі має керуватися сучасними стандартами обстеження та лікування.

3) Лікар зобов'язаний незалежно від сфери своєї переважної спеціалізації, якщо така має місце, бути компетентним у загальномедичних, питаннях невідкладної допомоги і термінальних станів.

4) Лікар, котрий бере участь у санітарно-просвітницькій діяльності, повинен користуватися науково підтвердженими даними, проявляти обачливість і брати до уваги можливі наслідки своїх висловлювань серед громадськості. При цьому необхідно уникати вчинків рекламного змісту як на свою особисту, так і на користь установ та організацій, які лікар представляє, на користь справи з негативними наслідками.

5) Якщо лікар пропагує у медичному середовищі недостатньо перевірений діагностичний або лікувальний метод, він зобов'язаний супроводжувати своє повідомлення необхідними застереженнями. Подібні повідомлення неприпустимі поза медичним середовищем.

Стаття 10. Чесність та порядність

1) Лікар повинен як у своїй професійній діяльності, так і у приватному житті бути чесним і порядним, не вдаватися до омани, погроз, шантажування, підкупу, використання для досягнення своїх професійних чи особистих цілей тяжких матеріальних чи особистих обставин пацієнтів (суб'єктів діяльності у сфері охорони здоров'я).

2) Поважати права, законні інтереси, честь, гідність, репутацію та почуття осіб, з якими він працює та перебуває в інших стосунках.

3) Будь-яка угода між лікарями, між лікарями та фармацевтами, медичними працівниками та іншими фізичними чи юридичними особами на шкоду хворого заборонена.

4) Лікареві недопустимі:

- будь-яка дія, що сприяє здобуттю пацієнтом несправедливих або протизаконних переваг;

- будь-які пільги грішми чи натурою, а також комісійні від будь-якої особи;

- прохання винагороди натурою чи грішми, у будь-якій іншій формі, прямо чи опосередковано за будь-яке розпорядження або медичну дію, згода на їх отримання, за винятком випадків, які встановлені чинним законодавством України.

5) Лікареві, котрий займає виборну або адміністративну посаду, забороняється використовувати своє службове становище з метою примноження кількості клієнтів.

РОЗДІЛ 3. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЛІКАРЯ ЩОДО ПАЦІЄНТА

Стаття 11. Вищий обов'язок лікаря – збереження життя пацієнта

- 1) Життя пацієнта – це найвища цінність, на збереження якої повинна бути спрямована професійна діяльність лікаря (медичного працівника). Збереження життя пацієнта повинно розглядатися лікарем в поєднанні зі збереженням його якості, найбільш високої за існуючих умов.
- 2) З моменту своєї згоди на звертання хворого лікар бере на себе особисту моральну відповідальність щодо забезпечення останнього необхідною медичною допомогою.
- 3) Лікар повинен стежити за виконанням пацієнтом (суб'єктом діяльності у сфері охорони здоров'я) призначених медичних приписів.
- 4) Лікар зобов'язаний сприяти реалізації права пацієнта на одержання ним адекватної медичної допомоги.

Стаття 12. Лікар зобов'язаний діяти на благо пацієнта

- 1) Принцип «роби благо» вимагає позитивних дій з боку лікаря щодо запобігання або виправлення шкоди. Заклик «робити благо» припускає не тільки практичну діяльність, але й почуття та емоції лікаря, що реалізуються співчуттям до хворого.
- 2) Лікар зобов'язаний (у межах можливого) використовувати всі необхідні для досягнення блага засоби, сучасні методи діагностики і терапії, у разі потреби – звертатися до інших спеціалістів.
- 3) Лікар дотримується взятих на себе моральних зобов'язань стосовно пацієнта навіть у тому випадку, якщо він у силу певних причин не в змозі надати адекватну медичну допомогу.
- 4) У всіх випадках, коли погляди пацієнта на процес лікування в чомусь відрізняються від думки лікаря, останній, незважаючи на це, повинен прагнути полегшити страждання свого хворого, морально його підтримати.

Стаття 13. У ставленні до пацієнта лікар повинен виходити з принципу «не нашкодь»

- 1) Лікар не має права піддавати пацієнта невинуватому ризику.
- 2) Лікар зобов'язаний зіставляти потенційну користь з можливими ускладненнями передбачуваного втручання, особливо в тих

випадках, коли обстеження чи лікування приносить фізичні і психічні страждання пацієнтові.

3) Лікар не може пропонувати хворому лікувальні засоби чи процедури, що не набули широкого розповсюдження чи підтвердження своєї лікувальної ефективності в медичній практиці. Дискредитовані наукові підходи не повинні застосовуватися в лікуванні.

Стаття 14. Лікар повинен поважати автономію пацієнта

1) Лікар (медичний працівник) повинен поважати психофізичну і духовну цілісність, моральні ідеали, гідність і достоїнство особистості пацієнта і сприяти їхньому утвердженню при наданні медичних послуг.

2) Лікар повинен поважати автономію пацієнта навіть у тому випадку, якщо він не схвалює його рішення про відмову від запропонованих окремих процедур чи лікування в цілому.

3) Пацієнт має право на свободу вибору і використання нетрадиційних з точки зору медичної науки і практики методів діагностики та лікування [88, с. 35–40].

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК МОРАЛЬНИХ КАТЕГОРІЙ І ЧЕСНОТ

ВВІЧЛИВІСТЬ – якість, яка характеризує поведінку людини, для котрої повага до неї є повсякденною нормою і звичним способом спілкування з оточуючими, яке включає: уважність, зовнішній вияв доброзичливості до всіх, готовність надати послуги кожному, хто цього потребує, делікатність, такт. Виключає грубість, виявлення пихатості і зневажливе ставлення до людей.

ВИМОГЛИВІСТЬ – здатність ставити високі моральні вимоги до людини, визнавати її відповідальність за їх виконання.

ВИТРИМАНІСТЬ – здатність загальмувати дії, почуття, думки, які заважають реалізації прийнятого рішення підкоряти свої дії поставленій меті; здатність долати труднощі.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – особистісна якість, суть якої полягає в усвідомленні моральної потреби до виконання соціальних норм.

ГУМАНІСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ – спрямованість на особистість іншої людини, утвердження словом і працею найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків; вияв професійної ідеології педагога, його ціннісного ставлення до педагогічної дійсності, її мети, змісту, засобів, суб'єктів.

ДОБРО – одна з найбільш загальних імперативно-оцінних категорій етики, яка виражає позитивне моральне значення явищ суспільного життя у співвідношенні з ідеалом.

ДОБРОТА – морально-ціннісна характеристика людини, що включає такі властивості, завдяки яким вона здатна творити добро (у моральному сенсі).

ДОБРОЧЕСНІСТЬ – поняття моральної свідомості, що виступає узагальненою характеристикою позитивно стійких моральних якостей.

ДОВІРА – ставлення до людини та її дій, що ґрунтується на впевненості в правоті, вірності, добросовісності, чесності, щирості.

ЕМПАТІЯ – здатність поставити себе на місце іншої людини, зрозуміти її інтереси, емоційний стан, відчутти на собі її переживання.

ЗЛО – категорія етики, що віддзеркалює негативні аспекти дійсності, діяльності людей і взаємин між ними.

КОНГУРЕНТНІСТЬ – здатність відкрито переживати й виявляти почуття, які виникають, їх передавати.

ЛЮДЯНІСТЬ – здатність і прагнення дотримуватись у повсякденному існуванні доброзичливості, поваги, співчуття, довіри тощо, коли благо людини стає метою діяльності особи.

МИЛОСЕРДЯ – готовність допомагати кожній людській та живій особі, яка цього потребує; передбачає поєднання переживання чужого болю як свого і намагання реального надання допомоги. Вимагає відмови від поділу на «своїх» та «чужих», зближує навіть тих, хто розлучений через групову нетерпимість.

НАПОЛЕГЛИВІСТЬ – здатність людини мобілізувати свої можливості для тривалої боротьби з труднощами.

ОБОВ'ЯЗОК – один із найважливіших механізмів, через який суспільні відносини, вимоги, запити проникають у свідомість індивіда і стають змістом його життєдіяльності.

ПОВАГА – здатність визнавати в реальних умовах гідність людини, що виявляється в дотриманні справедливості, рівності прав, найповнішому задоволенні інтересів людей, наданні їм свободи; довіра до них, уважне ставлення до їхніх переконань, прагнень, чуйності, ввічливості, делікатності, скромності.

ПРОФЕСІЙНЕ ВИГОРАННЯ – процес, який розвивається у часі й пов'язаний не лише з втратою соціальним педагогом сенсу діяльності, але й негативними впливами на його фізичне й моральне самопочуття.

РІШУЧІСТЬ – здатність приймати й утілювати в життя швидкі, обґрунтовані й тверді рішення.

САМОВЛАДАННЯ – здатність і звичка людини контролювати чуттєвий бік власної психіки (почуття, емоції, бажання, звички, здібності) та підкоряти свою діяльність усвідомленим завданням, моральним вимогам.

САМОКРИТИЧНІСТЬ – уміння аналізувати свої вчинки, професійну діяльність, бачити помилки та шляхи їх подолання. Допомагає фахівцеві самовдосконалюватись у професійній діяльності.

САМОСТІЙНІСТЬ – здатність не підкорятися впливу різних факторів, що можуть відволікати від досягнення мети; критично оцінювати поради і пропозиції інших; діяти на основі своїх поглядів і переконань.

САМОПОЖЕРТВА – здатність до добровільного принесення в жертву власних інтересів заради інших людей, що виявляється у виключних обставинах.

СКРОМНІСТЬ – якість, яка характеризується тим, що людина не визнає за собою виключних рис чи особливих прав, з власної волі підкоряє себе вимогам суспільної дисципліни, обмежує свої потреби, ставиться до інших з повагою, терплячістю.

СОВІСТЬ – здатність особистості здійснювати моральний самоконтроль, формувати для себе й виконувати моральні вимоги, прагнення до самовдосконалення, яке полягає в переживанні і суб'єктивному усвідомленні власного боргу та відповідальності перед суспільством через борг і відповідальність перед собою.

СПІВЧУТТЯ – здатність у спілкуванні визнавати законність потреб та інтересів іншої особи, надавати їй моральну підтримку, розуміти думки та почуття, готовність сприяти здійсненню прагнень іншої людини, що полегшує важкі та неприємні почуття.

СПРАВЕДЛИВІСТЬ – відносини, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і правовим нормам.

ТАКТОВНІСТЬ – здатність діяти з почуттям міри в застосуванні засобів соціально-педагогічного впливу на людей.

ТЕРПЛЯЧІСТЬ – здатність та прагнення досягти взаєморозуміння й узгодженості різних інтересів на основі роз'яснення і переконання, визнання права кожного на власні переконання, опори на позитивне в людині, співпраці.

ЦІЛЕСПРЯМОВАНІСТЬ – здатність людини підпорядковувати свої дії поставленим цілям.

ЧЕСНІСТЬ – риса, яка не дозволяє фахівцеві створювати ілюзії в клієнта щодо можливих шляхів допомоги.

ЧІТКІСТЬ – здатність у повсякденному бутті дотримуватися правдивості, принциповості, вірності взятих на себе обов'язків; суб'єктивна переконаність у правильності здійсненого, щирість перед собою та іншими, всезнання й дотримання прав інших людей на те, що їм законно належить.

ЧУЙНІСТЬ – здатність і прагнення турбуватися про потреби, запити та бажання людей, уважне ставлення до їхніх інтересів, проблем, думок, почуттів, розуміння їх, тактовне ставлення і ввічливе поводження з людьми як в особистих, так і ділових стосунках.

ЩАСТЯ – повне і тривале вдоволення від життя в цілому.

ЩИРІСТЬ – здатність узгоджувати думки, висловлювання з мовою тіла, нюансами голосу, іншою невербальною поведінкою, слова і дії; виражати відкрито в суспільстві та самому собі одні й ті самі думки.